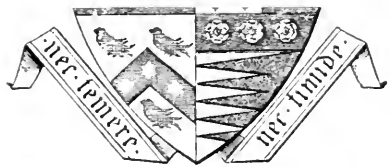

Vander Smissen,
Toronto, C. West.

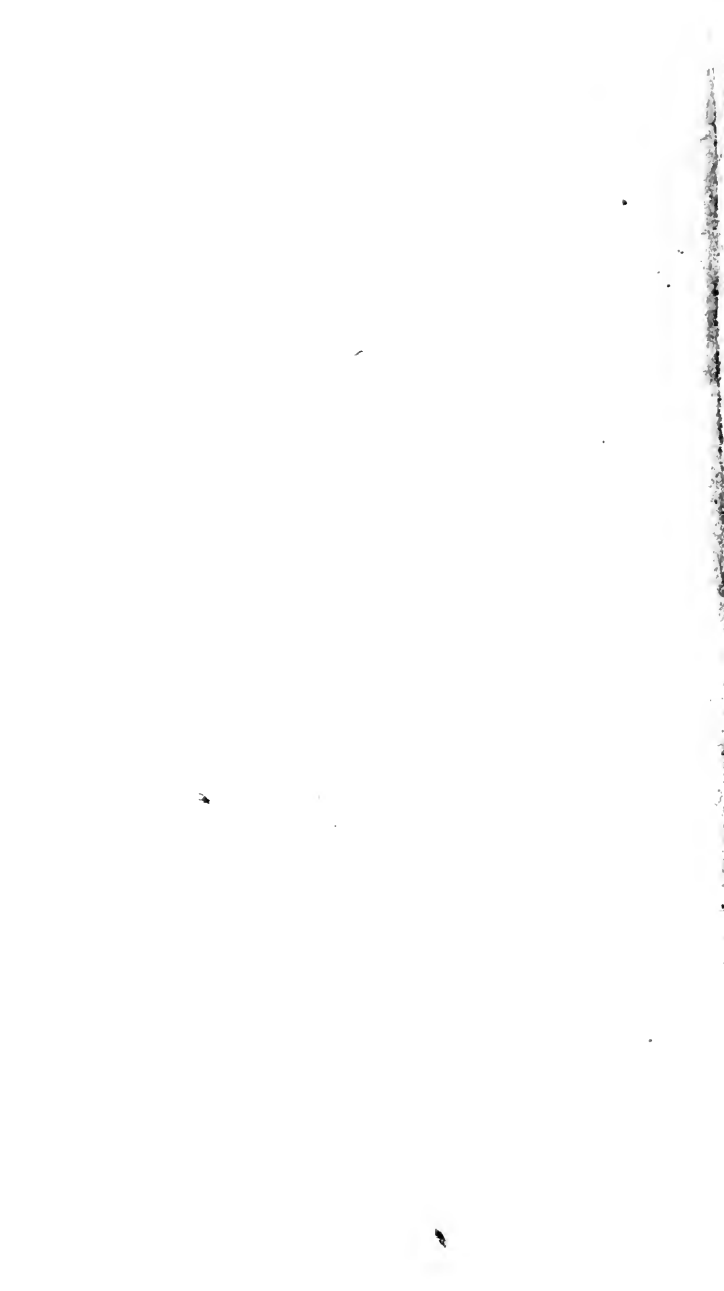
Presented to
The Library
of the
University of Toronto
by

Mrs. W. H. Van der Smissen

Vander Smissen

LL
L7888
1818

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

LIBRI

QUI SUPERSUNT OMNES.

PLC.

233640
24.6.29.

TOMUS PRIMUS.

EDITIO NOVA EMENDATIO.

HALAE ET BEROLINI,

IMPENSIS ORPHANOTROPHEI,

MDCCLXVIII.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 435

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

LECTURE 10

STATISTICAL MECHANICS

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER I.

EPITOME LIBRI I.

Adventus Aeneae in Italiam, et ejus res gestae referuntur. Ascanii regnum Albae, et deinceps Silviorum. Numitoris filia a Marte compressa, nati Romulus et Remus. Amulius obrutuncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio laeta. In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fufferii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indicium. Ad postremum fulmine Tullus absumtus. Ancus Marcius caerimonias, a Numâ institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum assignavit. Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisca Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem Urbi addidit; fines imperii protulit. Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquinii, Etruriae civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre coepit; et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit. Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello

T. Livii. Tom. I. A
peti-

peritus equitum centurias ampliavit. Tentandae scientiae causa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod cum ille fieri posse respondisset, jussisse, eum novacula coram praecidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos praeterea acie vicit. urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana, cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos proelio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomonium protulit. Colles Urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adiecit. Templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum praeda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere: quorum arae moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filii Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romae, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiae pudicitiam (quae, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, culiro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus, et L. Tarquinius Collatinus.

P R A E F A T I O.

Facturusne operae pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere aulam: quippe qui cum veterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credant. Utcunque erit, iuvabit tamen, rerum gestarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte et me ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consolent. Res est praeterea et inmensi operis, ut quae supra septingentesimum annum repetatur; et quae, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua: et legentium pierisque, haud dubito, quin primae origines proxinaque originibus minus praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova, quibus jam pridem praevaletis populi vires se ipsae conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expertus curae, quae scribentis animum; etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quae ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur haec venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanae patientur aequo animo, quam imperium patiuntur. Sed haec et his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint: per quos

viros, quibusque artibus, domi militiaeque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire coeperint praecipites: donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuaeque reipublicae, quod imitere, capias: inde, foedum inceptu, foedum exitu, quod vitas. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam serae avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiae avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pcreundi perdendique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem gratae futurae, quum forsitan et necessariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei absint. Cum bonis potius omnibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetas, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

LIBER I.

I. Jam primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros saevitum esse Trojanos; duobus, Aenea Antenoreque, et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylaemene ad Trojam amisso, quaerebant, venisse in intimum maris Adriatici limum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsos, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Aeneam, ab simili clade domo
pro-

profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quaerentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojae et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, praeter arma et naves, superesset, quum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructae acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percontatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentem exissent? postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Aenean, filium Anchisae et Veneris; cremata patria et domo profugos sedem condendaque urbi locum quaerere: et nobilitatem admiratum, gentis virique, et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futurae amicitiae sanxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aenean apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud Penates Deos domesticum publico adjunxisse foedus, filia Aeneae in matrimonium data. ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certa que sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. Neutra acies laeta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui, Caere opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio

minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Aeneas, adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Aenean cessere. fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem; ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui impleffet; tamen, quum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen, Jovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat: tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume mansit. tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternae fugae, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque et quacunque matre genitus, (certe natum Aenea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercae, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quae, ab situ porrectae in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fufis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolae ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset.

esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Aenean Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati. Mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albae regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulae annis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanae urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia aetatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiae Rheae Silviae per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vincita in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocant ferunt) pueros exponunt. Vastae tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem praebuisse mammam, ut lingua lambentem

tem pueros magister regii pecoris invennerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, Jupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulae ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit aetas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, praeda onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente in dies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium, montem appellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, soleinne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lulum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum soleinne notum esset, insidiosos ob iram praedae amissae latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum praedas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantem sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, comparando et aetatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus necitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impe-

Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ante C. N. 751.

impetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dicentis, quum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam advocasset; postquam juvenes, perpetrata caede, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permessa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendae. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id passiores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, prae ea urbe quae conderetur, fore. Interventit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: - jamque, nuntiato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi praecepto, a hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transierit moenia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Pa-

latium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Gracco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, prae se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo laeto resiceret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam praedam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quaerentem dominum eo deductura erant; averfos boves, oximum quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules, ad primam auro-ram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quae ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum coepit. Inde quum actae boves quaedam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus clava, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novae inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam, ante Sibyllae in Italiam adventum, miratae hae gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestae reum caedis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliore augustioreque humana intuens, rogitat, qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve, inquit; te mihi mater, veridica interpres Deam, aucturum coelestium numerum cecinit; tibi que aram hic dicarum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, accipere se omem impleturumque fata, ara con-

dira atque dicata, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum Herennii, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adefis, ad ceteram venirent dapem: inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solemnum vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas aetates fuerunt: donec, tradito servis publicis solemni familiae ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partae, ad quam eam sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re, praeterquam legibus, poterat, jura dedit. quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem in lignibus imperii fecisset, quam cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud poenitet eorum sententiae esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interrim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quam in spem magis futurae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendae multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem emontiebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eo ex finitimiis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quam jam

virium

virium haud poeniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creati Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut euilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis aetatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes patris, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanae et Deos adfuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus, dimissii, *Ecquod feminis quoque asyllum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndae novae urbis; maxime proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hospitallyter per domos, quum situm moeniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. * Ubi spectaculi tempus venit, deditaque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juvenus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars forte, ut in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam forma eccellente, primoribus Patrum

Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, moesti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii foedus, Deumque invocantes, cujus ad solemne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras: et quibus fors corpora dedisset, darent animos. Saepe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuris viris, quod adnifurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, perentium etiam patriaeque expleat desiderium.* Accedebant blanditiae virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Caeninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriae pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Caeninensium, satis se impigre movent. ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuse vastantibus sit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fufum persequitur: regem in proelio obruncat et spoliat: duce hostium occiso, urbem

primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspenfa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quae, regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes, posteri ferent.* Haec templi est origo, quod primum omnium Romae sacratum est. Ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit: nec multitudinis compotum ejus doni vulgari laudem. Bina postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatum exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim et ad hos Romana legio ducta, palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoria exantem Romulum Herfilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniae missae. plures inventi, qui propter ubertatem terrae in Crustuminum nomina darent. * et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus, Sp. Tarpejus Romanae praeerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra moenia petitem ierat. *Accepti obrutam armis necavere; seu ut*

vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulae, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam perentiam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, compleffet, non prius descenderunt in aequum, quam, ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad coelum tollens, *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere euntam, Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme errorem Romanis, fugamque foedam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.* Haec precatus, veluti si sensisset auditas preces, *Hinc, inquit, Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam coelesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicinus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, haec glorientem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Met-

tus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium; sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quantum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste; victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum ac cæditum viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ aut orbae vivemus.* * Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum confociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quiritès a Curibus appellati: monumentum ejus pugnae, ubi primum ex profunda emerfus palude equus Curtium in vada statuit; Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis virorumve, an forte lectae sint, quae nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptae sunt, Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titientes appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos *propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quinque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum poenam in se vertit. nam Lavinii, cum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto interficitur. Eam rem minus aegre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ob invidiam societatem regni, seu quia haud injuria caesum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriae regisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad laevam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrerum populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico praesidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit: fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. et cum, velut inter pugnae fugaeque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effuli hostes, impulsam Romanam aciem, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in praesidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius paene quam Romulus, qui cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eri-

puere se hosti: haerens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, et confanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arina omnibus infesta finitinis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes, Vejos rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimae instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Vejentes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjunctis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque suos ad moenia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam praedae, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna, subacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciae datae. Haec ferme, Romulo regnante, domi militiaeque gesta: quorum nihil absonum fidei divinae originis divinitatisque post mortem creditae fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis consilium, non bello ac pace firmandae. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet, multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, *cum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Caprae paludem haberet; subito coorta tempesta cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo,

bo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, moestum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim haec quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor praesens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce coelo repente delapsus, se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore venerabundusque adstissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuntia, inquit, Romanis, Coelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: scianique, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. haec, inquit, locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro, nuntianti haec, fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate aequa possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civita-

tem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summae rerum praeessent, conficiant. *decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio fiebat imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri Patres; offerendum ultro rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permessa, ut non plus darent juris, quam detinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores sunt. Tum interrex, concione advocata, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creaveritis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne vici beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romae regnaret.

XVIII. Inclita justitia religioque ea tempestate Numae Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam aetate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinae ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius post annos, in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, juvenum aemulantium studia coetus habuisse constat. Ex quibus locis etiam ejusdem aetatis fuisset, quae fama in Sabinos, aut quoque
lin.

linguae commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove praesidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numae, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suae alium, nec denique Patrum aut civium quenquam praeferre illi viro ausi, ad unum omnes * Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus confedit. Augur ad laevam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduicium tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dexteris ad meridiem partes, laevas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in laevam manum translato, dextra in caput Numae impolita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa acclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quae mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regna ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella adfuescere videret non posse, quippe efferatos militia, animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem, clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis de-

inde post Numae regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostrae aetati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset; simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu quae acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum praeficere. Atque omnium primum, ad cursum lunae, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricesimos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalariis mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem Solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numae, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiae vicis defererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestae legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut assiduae templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque caerimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae insigne dedit, et super tunicam aeneum pectori tegumen: coelestiaque arma, quae
anci-

ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollemnique saltatu iussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subiecit: ut esset, quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec coelestes modo caerimonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quaeque prodigia, fulminibus alicve quo visu missa, susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quae suscipienda essent.

XXI. Ad haec consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo occupati erant, et Deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis coeleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac iusjurandum, proximo legum ac poenarum metu, civitatem regerent. et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum verisam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se per saepe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deae, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei sollemne instituit, ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela per omne regni tempus, haud

minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numae * morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum aetas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quaerebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albae. Utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus praeeperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta; excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimalium diem indixerant. haec renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere iustos.* Ad haec Tullus: *Nuntiate, inquit, regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce cladis belli.*

XXIII. Haec nuntiant domum Albani. ** Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque, Trojanam utramque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. **Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem**
fe-

fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, praecipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dictitans, nocte, praeteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettium. ducit, quam proxime ad hostem potest: inde legatum praemissum nuntiare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quae nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi inquit Albanus: *Injurias et non redditas res ex foedere, quae repetitae sint, et ego regem nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. sed, si vera potius, quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, cum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quanquam tum indole animi, tum spe victo-*

riae, ferocior erat. Quaerentibus utrinque ratio in-
tur, cui et fortuna ipsa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant tri-
gemini fratres, nec aetate, nec viribus dispares. Hora-
tios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res an-
tiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum
error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fue-
rint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio,
qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat
animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quis-
que patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde
victoria fuerit. nihil recusatur: tempus et locus conve-
nit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Roma-
nos et Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives
eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace
imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem
modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec
ullius vetustior foederis memoria est. Feclialis regem
Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patra-
to populi Albani foedus ferire?* jubente rege, *Sagmina,*
inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fe-
cialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea
regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuntium po-
puli Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex re-
spondit: *Quod sine fraude mea populique Romani Quiri-
tium fiat, facio.* Feclialis erat M. Valerius. patrem pa-
tratun Sp. Fulium fecit, verbera caput capillosque tan-
gens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id
est, sanciendum sit foedus; multisque id verbis, quae
longo effata carmine non operae est referre, peragit.
Legibus deinde recitatis: *Audi, inquit, Jupiter; audi,*
pater patratus populi Albani; audi tu, populus Albanus; ut
illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt
sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt,
illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior
defexit publico consilio, dolo malo: tu illo die, Jupiter,
populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic ho-
die feriam: tanquam magis ferito, quanto magis porcos pol-
lesque. Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua
item

item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Foedere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Cum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus*: feroces et suopte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis praesentis, quam curae, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspenisque in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque observatur animo, futuraque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sine-ret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens videt magnis interval-
lis sequentes; unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus in-clamat Curiatis, uti opem ferant fratri; jam Horatius, caeso hoste victor; secundam pugnam petebat. tum cla-more, qualis ex insperato faventium solet, Romani ad-juvant

juvant militem suum: et ille defungi proelio festinat. Prins itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, aequato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus pares, alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud proelium fuit. Romanus exultans, *Duos, inquit, fratrum manibus dedi: tertium causae belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditiosis alienae facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed, distantia locis, et ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia prae se gerens. cui soror virgo, quae desponsa uni ex Curiatibus fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriae. Sic eat, quaecunque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratiue ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset, concilio popu-

populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio*. Lex horren-
di carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obuubito: infelici arbori recte suspendito: verberato vel intra pomoerium, vel extra pomoerium*. Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, posse, cum condemnassent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit. *I, lictor, colliga manus*. Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime *P. Horatio* patre proclamante, *se filiam jure caesam judicare. ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse*. Orabat deinde, *ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbam liberis facerent*. Inter haec senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc *Pila Horatia* appellatur, ostentans, *Huncceine*, ajebat, *quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vincitum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quae paulo ante armae imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomoerium, modo inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomoerium, modo intra sepulcra Curiatorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolverantque admiratione magis virtutis, quam jure causae. Itaque, ut caedes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filiam expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiae se-*

pul-

pulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corruptit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quaerens, quia suae civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendam alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenae aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transferat. Hi et in acie prope flumen tenere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatum collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat Salios, sanaque Pallori ac Pavori. equitem, clara increpans voce, ut hostes exaudirent: redire in proelium jubet: *nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatum nuda terga invadant.* idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnae parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fide-

Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore percussum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma foede jactantes, in aquam caeci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Praecones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi consiliterent. Ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus inquit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestrae ipsorum virtuti; hesternum id proelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quae dimicatio major atque periculosior est, cum prodicione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deserere vos, averteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. duces secuti sunt: ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus foederis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talis alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dederit. Centuriones armati Mettum circumstant.* rex

cetera, ut orfus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi vobisque, Albani: populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad haec Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: Mette Fuffeti, inquit, si ipse discere posses fidem ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quae a te violata sunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti; ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettum. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta foeditate spectaculi oculos. Primum ultimamque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas.*

XXIX. Inter haec *jam praemissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductae ad diruendam urbem. Quae ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; cum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita moestitia ita defixit omnium animos, ut prae metu oblitum, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quae diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat;

raſtim, quibus quiſque poterat, elatis, quum larem, ac penates, tectaque, in quibus natus quiſque educatusque eſſet; relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: et conſpectus aliorum mutua miſeratione integrabat lacrimas, vocesque etiam miſerabiles exaudiebantur; mulierum praecipue, quum obſeſſa ab armatis templa augeta praeterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egreſſis urbem Albanis, Romanus paſſim publica privataque omnia tecta adaequat ſolo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba ſteterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum eſt.

XXX. Roma interim creſcit Albae ruinis. duplicatur civium numerus. Coelius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam ſedem Tullus regiae capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicae creſceret, legit Tullios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab ſe aucto curiam fecit, quae Hoſtilia uſque ad patrum noſtrorum aetatem appellata eſt. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. *Legiones et veteres eodem ſupplemento explevit, et novas ſcripſit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempeſtate ſecundum Etruſcos opulentiffimae viris armisque. Utrunque injuriae factae, ac res nequidquam erant repetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenſos querebatur. Sabini ſuos prius in lucum confuſiſſe, ac Romae retentos. hae cauſae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et ſuarum virium partem Romae ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumſpicere et ipli externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Vejentes. Inde, ob reſiduas bellorum iras maxime ſollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuſi ſunt. valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minus mirum eſt)

pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invecis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere coelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luo, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant; aut, fortunae, ut sit, obirati, cultum reliquerant Deum Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publice susceptum est: seu voce coelesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium puniaretur, feriae per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est, unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, enim statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem aegris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esse, credebant. Ipsum regem, tradunt, volentem commentarios Numae, quum
ibi

ibi quaedam occulta sollemnia sacrificia Jovi beneficio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam coelestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. * Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores Numa Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare coepit, et avitae gloriae memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desiderium Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numae, et Romuli memor: et, praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numae. Ut tamen, quoniam Numae in pace religiones instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc faciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanae velamen est) *Audi, Jupiter, inquit, audite, fines,* (cujuscunque gentis sunt, nominat) *audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi*

Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit. Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: Si ego injuste impieque illos homines illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriae compotem me nunquam firis esse. Haec, cum fines suprascandit, haec, quicumque ei primus vir obvius fuerit, haec, portam ingrediens, haec, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (tot enim solemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes coelestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum, (quicumque est, nominat) injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patriam majores nam consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur. Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat: Quarum rerum, litium, causarum condixit pater parratus populi Romani Quirinium patri parrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum ille: Puro pioque duello quaerendas censeo; itaque consentio, consciscoque. Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus praesentibus, diceret: Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quirinium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quirinium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quirinium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque. id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitae res, ac bellum indictum: moremque eum posterii acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romanam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani impleffent; Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisca Latini. eaque causa diruendae urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam et urbs tata munitionibus, praesidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus, cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis confusus Ancus, acie primum vincit: inde, ingenti praeda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem incrementis audaciae media urbe, imminens foro aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Maesia Vejentibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinae circa factae, egregieque rebus bello gestis, aedis Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. *Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine ma-

xime ac spe magni honoris, ejus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte confedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater: qui cum, ignorans nulum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, et quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ inuuplisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: accessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquiniis materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, coelestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. eam aliter ea regione coeli et ejus Dei nuntiam venisse. circa summum culmen hominis auspiciam fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum

Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiaeque faciebant: et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem aetatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Cum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romae peregrinus regnum affectet: et Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex h. ste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjugē ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem aetatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se, quam in vetere patria, vixisse: domi militiaeque sub haud poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* * Haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui sumandi, quam augendae reipublicae memcr, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio haud dubie regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit: praedaeque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulen-

tius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca; porticus tabernaeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romae est. et primo dubia victoria, magna utrinque caede pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titientes, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipis.* Cum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum, cape haec, et perage, quod aves tuae fieri posse portentunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad laevam curiae fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse inemorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarqui-

quinius de equitum centuriis quidquam mutavit: numero alterum tantum adiecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, et pleraque in ratibus impacta, sublicis quum haerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effusis eadem fugam impedit: multique mortales, cum hostem effugissent, in flumine ipso periire: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius paene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo proelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. et, quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiae in praesidio relictus. deditasque Collatinos ita accipio, eamque deditiois formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque, missi a*

populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dedere-
 zis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate?
 Est. Dedistisne vos, populum Collatinum, urbem, agros,
 aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque
 omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus.
 At ego recipio. Bello Sabino perfecto, Tarquinius trium-
 phans Romam rediit. Inde priscis Latinis bellum fecit.
 ubi nusquam ad universae rei diuicationem ventum est:
 ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen
 Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Came-
 ria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum,
 haec de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant,
 capta oppida. Pax deinde est facta. Maiore inde ani-
 mo pacis opera inchoata, quam quanta uole gesserat
 bella: ut non quietior populus domi esset, quam mili-
 tiae fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium ope-
 ris Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum
 muniterat, cingere parat: et infra urbis loca circa fo-
 rum aliasque interjectas collibus conualles, quia ex pla-
 nis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio
 in Tiberim ductis siccant: et aream ad aedem in Capi-
 tolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam praesa-
 giente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat
 fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu
 eventuque mirabile fuit. Pueri dormienti, cui Servio
 Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in
 conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tancae rei
 miraculum orto excitos reges, et cum quidam fami-
 liarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina re-
 tentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse pue-
 rum, donec sua sponte experrectus esset. Mox cum
 somno et flammam abiisse. Tum abducto in secretum
 viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam*
humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam
rebus nostris dubiis futurum, praesidiumque regiae affli-
ctae. proinde materiem ingentis publice privatimque deco-
ris omni indulgentia nostra nutriamus. Inde puerum libe-
 rum loco coeptum haberi, erudiri que artibus, quibus
 inge-

ingenia ad magnae fortunae cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiae. nec, quum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae juventutis ulla arte confervi potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet, serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiae sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerit, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romae edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pullos, regnare Romae advenam, non modo civicae, sed ne Italicae quidem stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praeceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. tum commune Romani nominis, tum praecipue id domus suae dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romae pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed et injuriae dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. Ob haec ipsi regi insidiae parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi dele-

delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae, quam potuere tumultuosissime, specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt. inde, cum ambo regem appellerent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere: coerciti ab lictore, et iussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Quum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras eijciunt.

XLI. Tarquinius moribundum cum, qui circa erant, exceperant, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros eiecit: simul, quae curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituerat spes, alia praeiudicia molitur. Servio prope accito quum paene exanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem loceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa coelestis excitet flamma: nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte aedium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet bono animo esse: sopitum fuisse regem subito ictu: ferrum haud alte in corpus descendisse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore: omnia salubria esse: confidere, propediem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis muria esse. Servius cum trabea et licioribus prodit; ac sede regia sedens alia discernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Ita-
que,

* U. C. 176. a. C. N. 5-6. ** U. C. 177. a. C. N. 555.

que, per aliquot dies, cum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienae fungendae vicis suas opes firmavit. * tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius praelidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nuntiatum est, Sufferam Pometiam exfulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad praesentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciae exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos pexclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, posteris fama ferrent. ** Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritum, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium aeris, aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut praesto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreae, lorica, omnia ex aere: haec ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additae huic classi duae fabrum centuriae,

turiae, quae sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptae centuriae: arma imperata, scutum pro clypeo, et praeter loricae omnia eadem. Tertiae classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriae et hae, eodemque discrimine aetatum factae: nec de armis quidquam mutatum; ocreae tantum ademptae. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriae factae. arma mutata; nihil praeter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriae triginta factae: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. (in) his accensi, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus haec classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus a Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia aeris ex publico data; et, quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina millia aeris in annos singulos penderent. Haec omnia indites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primae classis centuriae: ibi sivararet, quod raro incidebat, ut secundae classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quae habitabantur partes, Tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque

aequa-

aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latae cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. Inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita pomoerium profert. Pomoerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomoerium Romani appellarunt. et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquid addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianae Epheliae sanum: id communiter a civitatibus Asiae factum fama ferebat. Cum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; saepe iterando eadem,

eadem, perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliae dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi Dianae monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianae immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianae. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romanam actam deducit ad fanum Dianae, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimae celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras, inquit, inceste sacrificium Dianae facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle praefluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianae bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, aulus est ferre ad populum, *vellent, jubereantne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: immo eo impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere
par-

partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duo vis, ut ante dictum est, duae Tulliae, regis filiae, nupserant, et ipsae longe dispares moribus. Forte ita incidemat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiae in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse: tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere sit malum malo aptissimum: sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ha, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam, et illum coelibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suae temeritatis implet. Aruns Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.

Lucius

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius coepit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdium virum conquiescere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent. Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem appello: si minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquinis, ut patri tuo, peregrina regna moliri

*neceſſe eſt. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale ſolium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut ſi ad haec parum eſt animi, quid fruſtraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? Facceſſe hinc Tarquinius, aut Corinthum. Devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri. His aliisque increpando juvenem inſtigat, nec conqueſcere ipſa poteſt: ſi, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dediſſet; ipſa, regio ſemine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus inſtinctus furiis Tarquinium circumire et preſare minorum maxime gentium Patres: admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis creſcere. poſtremo, ut jam agenda rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde; omnibus percuſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, Patres in curiam per praeconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc praeparati, alii metu, ne non veniſſe fraudi eſſet, novitate ac miraculo attoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinium, maledicta ab ſtirpe ultima orſus: *Servum, ſervaque natum, poſt mortem indignam parentis ſui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per ſuffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupaviſſe. Ita natum, ita creatum regem: fauorem infimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienae honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quae communia quondam fuerint, inclinaſſe in primores civitatis: inſtituiſſe cenſum, ut inſignis ad invidiam locupletiorum fortuna eſſet, et parata, unde, ubi vellet, egentiffimis largiretur.**

XLVIII. Huic orationi Servius cum interveniſſet, nepido nuntio excitatus, extemplo a veſtibus curiae magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei eſt? qua tu audacia me vivo vocare auſus es Patres; aut in ſede conſidere mea?* Cum ille ferociter ad haec, *Se patris ſui*

sui tenere sedem, multo, quam servum, potior em, filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultrasse dominic; clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente, ultima audere: multo et aetate et viribus validior, medium arripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejecit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, cum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliae id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita coetum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima appellavit. a quo facessere iussa ex tanto tumultu cum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Aequilium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominae Servium trucidatum ostendit. Foedum inhumanumque inde traditur scelus; monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo, contaminata ipsa resperaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis aemulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; nisi scelus intestinum liberandae patriae consilia agitanti intervenisset.

XLIX. *Inde L. Tarquinius regnare oeccepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia focerum gener sepultura prohibuit, *Romsium quoque insepulium perisse* dicitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde, male querendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quidquam praeter viam habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam praedam, sperare posset. Ita Patrum praecipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contentior paucitate ipse ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regnum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellam, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus voluit; injussu populi ac senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famae credimus, ab Ulix Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

I. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; cum, in diem certam ut ad lucum Ferentinae conveniant, indicit: esse, quae agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonios ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invecus: *Haud mirum esse Superbo inditum Romae cogno-*

gnomen. (jam enim ita clam quidem mullitantes, vulgo tamen, eum appellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, effectare cum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio sit, credere et Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenae) debere. Sin suos ejus poeniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinus portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet. Haec atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum, qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, *Disceptatorem, ait, se sumtum inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quae constituisset. Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum serunt. dixisse enim, Nullam breviorum esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.**

LI. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, aegrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi opprimeret, Latinis injiceret. et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine infontem oppressit. Per adversae factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus viam magnam gladiatorum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *Moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam, ait, saluti sibi atque illis*

fuisse ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesternum die in concilio. dilatam rem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Duci, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum, id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox, et oratio hesternum, et mora Tarquini; quod videbatur ob eam differri caedes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nili gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectaeque Turno catenae: et confestum Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere leti, dejectus ad caput aquae Ferentinae, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita poena affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id foedus; secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas. Anco prius, patre deinde suo regnante, perpeffi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo foedere superior Romana res erat. ceterum et capiti nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi,*

culi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum foedus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenero; ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte aequasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam aetatem annos movit; Sueffamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum dividenda praeda quadringenta talenta argenti auriq̄ue refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quae digna Deum hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in aedificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, cum oblidendi quoque urbem spes pulso a moenibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est. nam cum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentiae taedere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela et gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinius, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde, et Aequos, et Hernicos periturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis togere libe-*

*ros sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum arma-
que se adversus superbissimum regem ac ferocissimum ponu-
lum inventurum. Cum, si nihil morarentur, insensus
ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis
excipitur, vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in
socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum
postremo saeviturum, si alia desint. Sibi vero gratum
adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo
adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana moenia bel-
lum transferatur.*

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi, cum
de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, qui-
bus hae notiores essent; ipse identidem belli auctor esse,
in eo sibi praecipuam prudentiam assumere, quod utrius-
que populi vires nosset, sciretque, invisam profecto su-
perbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi qui-
dem potuissent. Ita cum sentim ad rebellandum pri-
mores Gabinatorum incitaret, ipse cum promptissimis juve-
num praedatum atque in expeditiones iret, et dictis fa-
ctisque omnibus ad fallendum instructis vana accresce-
ret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi cum, in-
scia multitudine quid ageretur, proelia parva inter Ro-
mam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res
superior esset; tum certatim summi intimique Gabino-
rum Sextum Tarquinium dono Deum sibi missum ducem
credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labor-
es, pariter praedam munifice largiendo, tanta caritate
esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae, quam
filius Gabius esset. Itaque, postquam satis virium colle-
ctura ad omnes conatus videbat; tum e suis unum scisci-
tatum Romam ad patrem mittit, quidnam se scire vel-
let, quandoquidem, ut omnia unus Gabius posset, ei
Dii dedissent. Huic nuntio, quia, credo, dubiae fidei
videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut delibe-
randus, in hortum aedium transit, sequente nuntio
filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita
dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque
responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Ga-
bios; quae dixerit ipse, quaeque viderit, refert. seu
ira,

ira, seu odio, seu superbia inflata ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeceperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interentorum divisui fuere. Largitionis inde praedaeque et dulcedine privati commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LIV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit: foedus cum Tusculis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inaedificaretur; exaugurare sana facellaque statuit, quae aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, cum omnium facellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est: non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quae visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad

culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta suppeditavere. eo magis Fabio, praeterquam quod antiquior est, crediderim, quadringenta ea sola talenta fuisse, quia Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti sepulta in eam rem scribit, summam pecuniae neque ex unius tum urbis praeda sperandam, et nullius, ne horum quidem magnificentiae operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. qui cum haud parvus et ipse militiae adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exaedificare manibus suis: quae posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova haec magnificentia quidquam adaequare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, praesidia urbi futura terra marique. Haec agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea elapsus, cum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Graeciam misit. Titus et Aruns profecti, comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, cum primores civitatis, in quibus fratrem suum, ab avunculo interfectum audisset; neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemtuque tutus esse, ubi in jure parum praesidii esset. Ergo

ex industria factus ad imitationem stultitiae, cum se suaque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romae habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri sulerit.* Tarquini, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, cum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permitteret. Prutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delinire popularium animos studebat; praeter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabricorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coepti premi hostes. In iis stativis, ut sit longo magis, quam acri bello, satis liberi comneatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviiis comestationibusque inter se terebant, forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi et Collatinus coenabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collati-

nus negat, *verbis opus esse; pueris id quidem horis posse sciri, quantum ceteris praestet Lucretia sua. Quin, si vigor juventae instet, conscendimus equos, invisimusque praesentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurreret oculis.* Incaluerant vino. *age sine, omnes.* citatis equis avolant Romanam. Quo cum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt iude Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum aequalibus viderant tempus terentes, sed nocte fera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitatur regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiae per vim stuprandae capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, incognito Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignavis consilio, cum post coenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia, inquit, Sextus Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si miseris vocem.* Cum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatum videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatum pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, moesta tanto malo, nuntium Romanam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse;

esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesii filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem moestam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimae obortae: quaerentique viro, *Satis salvae? Minime*, inquit: *quid enim salvi est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatinae, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons, mors testis erit. Sed date dexteras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibi que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem: consolantur aegram animi, avertendo noxam ab auctora in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit, videritis, quid illi debeat: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiae exemplo vivet. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde desigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.*

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiae extractum, manantem cruore prae se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsecuturum, nec illos, nec alium quenquam regnare Romae passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut praeceptum erat, jurant: totique ab luctu veri in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur duces. Elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut sit, rei novae atque indignitate homines: pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris moestitia, tum Brutus, castigatorem lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capien-

piendi aduersus hostilia ausos. Ferocissimus quisque iuuenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera iuventus. Inde, pari praelidio relicto Collatiae ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunq; incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit, quam Collatiae fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, praeco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniiq;e, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiae et miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriaeque et labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersae. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata caedes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quae praesens rerum indignitas haudquam relatu scriptoribus facilia subicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse iuberet L. Tarquinium cum conjugē ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde aduersus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, praefecto urbis jam ante ab rege infinito, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacunq; incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Roman ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senferat enim adventum) ne obuius fieret; eodemque fere tempore, di-

verſis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Roman, venerunt. Tarquinio clauſae portae, exſiliumque indictum: liberatorem urbis laeta caſtra acceperere; exactique inde liberi regis. Duo patrem ſecuti ſunt, qui exſulatum Caere in Etruſcos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in ſuum regnum, profectus, ab ultoribus veterum ſimulatum, quas ſibi ipſe caedibus rapinisque conciverat, eſt interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo conſules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati ſunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

E P I T O M E L I B R I I I.

Brutus jurejurando populum adſtrinxit, neminem regnare Romae paſſuros: Tarquinium Collatinum, collegam ſuum, propter affinitatem Tarquiniorum ſuſpectum, coegit conſultu ſe abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi juſſit: agrum Marti conſecravit, qui Campus Martius nominatus eſt. adoleſcentes nobiles, in quibus ſuos quoque et ſororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, ſecuri percuffit. ſervo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta eſt appellata. Cum adverſus reges, qui, contractis Vejentium et Tarquinienſium copiis, bellum intulerant, exercitum duxiſſet, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus eſt: eumque matronae annum luxerunt. P. Valerius conſul legem de provocacione ad populum tulit. Capitolium dedicatum eſt. Perſena, rex Cluſinorum, bello pro Tarquiniiſuſcepto, cum ad Janiculum veniſſet, ne Tiberim tranſiret, virtute Cocliis Horatii prohibitus eſt: qui, dum alii pontem ſublicium reſcindunt, ſolus Etruſcos ſuſtinuit; et, ponte rupto, armatus ſe in flumen miſit, et ad ſuos tranavit. Alterum acceſſit virtutis exemplum a Mucio: qui, cum ad feriendum Perſenam caſtra hoſtium intraſſet, occiſu

ciso scriba. quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exui passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellam omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Cloelia, deceptis custodiibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, cum redlita esset, a Porsena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus trium ampliatu est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, cum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippae a seditione revocata est. Idem Agrippa, cum secessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Arinius, vir de plebe, cum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectus, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Cum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romae admoisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecari essent, ne bellum patriae inferret; Veturia mater et Volunnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Cum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendam depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, cum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnantem esset, decimum quemque militum faste percussit. Res praeterea adversum Volscos et Aequos et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER II.

I. **L**iberi *jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quae libertas ut laetior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudini addiderunt, numerentur. neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriae, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futuram fuit, si illa patrum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adeptam, soluta regio metu, agitari coepta esset tribuniciis procellis? et in aliena urbe cum Patribus ferere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatae res nondum adultae discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novae libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regis possent, jurejurando adegit, neminem Romae passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestri gradus lectis, ad trecentorum lunam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique con-

scripti essent. conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quaedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret, ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excefferint. Consul enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimum Tarquinius regno assuesse. initium a Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis scelerare ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinos privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: Neminem regnare passuros, nec esse Romae, unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quae eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicae vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice augebunt. Amicus abi. ex onera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consuli primo tam novae rei ac subitae admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumstant, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem*

dem movebant minus. postquam Sp. Lucretius, major aetate ac dignitate, focer praeterea ipfius, agere varie, rogando alternis suadendoque, coepit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exfoles essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat-

III. Cum haud cuiquam in dubio jesset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac prodicionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, aequales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, aequato jure omnium, licentiam quaerentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutum inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiae locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniae habere, si modum excefferis. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte aegris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: et, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant, a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquantur.

IV. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. praeterea et nobilēs aliquot adolescentes consilii assumunt, quorum vetustate memoria abiit. Interim cum in senatu vicisset sententia, quae censebat reddenda bona; eamque ipsam causam morae in urbe haberent legati, quod ipsam ad vehicula comparanda a consulibus summissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absunt, evincuntque instando, ut literae sibi ad Tarquinos darentur: nam aliter qui credituros eos, non vanā ab legatis super rebus tantis afferri? Datae literae, ut pignas fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam cum, pridie quam legati ad Tarquinos proficiscerentur, et coenatum sorte apud Vitellios esset, conjuratiq̄ue ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut sit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literae legatis darentur, quae deprehensae rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum inprimis habita cura, ne interciderent, Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est: et quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regis, quae reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia praeda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, defectam cum stramento segetem magna vis hominum simul iramissa corbis sudete in Tiberim, tenui

tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paulatim, et aliis, quae fert temere flumen, eodem invectis, factam: postea credo additas moles, manumque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectus eo, quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus; consulis liberi omnium in se averterant oculos: miserabatque non poenae magis homines, quam sceleris, quo poenam meriti essent; illos, eo potissimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique liciores ad sumendum supplicium, nudatos virgis caedunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater, vultusque et os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemium iudici, pecunia ex aerario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte molendum ratus, circumire supplex Etruriae urbes; orare maxime Veientes Tarquinienesesque, *Ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos: se regem, augentem bello Romanum impe-*

rium, a proximis scelerata conjuratione pulsus. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties caesas legiones, agrum ademptum. Haec moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romae regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit. Praeerat Aruns Tarquinius, filius regis. Rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste!* Concitat calcariibus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transiit, duabus haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sunt. simul et cetera equestris pugna coepit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi varia victoria, et velut aequo Marte pugnatum est. dextera utrinque cornua vicere, laeva superata. Veientes, vincti ab Romano milite affueti, fusi fugatique. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita cum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incesit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quis-

quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae: silentio proximae noctis ex silva Arfia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; haec dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiire Romani ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegae funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit moestitia, eo ante omnia insignis, quia matronae annum, ut parentem, eum luxerunt, quod iam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Haec dicta vulgo creditaque cum indignitate angèrent consulis animum, vocato ad concilium populo, submissis fascibus in concionem descendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegae, *quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubisset. se superstitem gloriae suae ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriae ad Aquillios se Vitelliosque recidisse.* Nunquamne ergo, inquit, ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? Tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, *Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas.* Delata confestim materia

omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicaepotae est, domus in infimo clivo aedificata.

VIII. Latae deinde leges, non solum quae regni suspicione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolae est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratiae in vulgus leges fuere. Quas cum solus pertulisset; ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegae subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis aedes. Valerius Horatiusque consules fortiti, uter dedicaret. Horatio forte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Aegrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli foedum inter precationem Deam nuntium incutiunt: *Mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversum, quam ut cadaver efferrī juberet, tenens postem, precationem peragit, et dedicat templum. Haec post exactos reges domi militiacque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. *Jam Tarquinii ad Lartem Porfenam, Clusinum regem, perflugerant. ibi, miscendo consilium praesque, nunc orabant, *Ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exfulare pateretur:* nunc mone-

monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inul-
tium sueret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi,
quanta vi civitates eam expectant, tanta regna reges defen-
dant, aequari summa infinis. nihil excelsum, nihil, quod
supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem
regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimae.* Porsena,
tum regem esse Romae, tum Etruscae gentis regem, am-
plum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non
unquam alias ante tantus terror senatum invalit. Adeo
valida res tum Clusina erat, magnunq; Porsenae no-
men. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives,
ne Romana plebs, metu percussa, receptis in urbem re-
gibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur
blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. anno-
nae imprimis habita cura, et ad frumentum comparan-
dum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque
vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in
publicum omni sumtu, ademtum privatis. Portoriisque
et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui
oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere,
si liberos educarent. Itaque haec indulgentia Patrum,
asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo con-
cordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi
magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus
in malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene
imperando universus senatus fuit.

X. Cum hostes adessent, pro se quisque in ur-
bem ex agris demigrant: urbem ipsam saepiunt praesi-
diis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta.
Pons sublicius iter paene hostibus dedit, ni unus vir
fuisset, Horatius Cocles: (id munimentum illo die for-
tuna urbis Romanae habuit) qui, positus forte in statio-
ne pontis, cum captum repentino impetu Janiculum,
atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidam-
que turbam suorum arma ordinesque relinquere, repre-
hensans singulos, obstitens, obtestansque Deum et ho-
minum fidem, testabatur: *Nequidquam deserto praesidio
eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam
plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore.*

*Itaque monere, praedicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum proelium armis, ipso miraculo audaciae obstupescit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos alaros genere factisque. Cum his priusam periculi praecellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutam coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc iucrepare omnes, *Servitia regum superborum, suae libertatis inmemores, alienam oppugnatum venire.* Conctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciant. Quae cum in objecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum: cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tam Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, haec arma et hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.*

XI. Porfena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendum versis, praesidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi siceret, et ut praedatum milites

tes trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiae Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos, simul et effusos improvise adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret praedatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quae averissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciens perfugae iudicio; multoque plures, ut in spem universae praedae, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum confidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis praetereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius porta Naevia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrat ex insidiis; versisque in Valerium Etruscis terga caedit. dextra laevaque, hinc a porta Collina, illinc ab Naevia, reditus clamor. ita caesi in medio praedatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam saeptis omnibus viis. finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porfena habebat: cum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit: itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens,

ne, si consulum injussu et ignavis omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo; non praedo, nec populationum invicem ultor. majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal consistit. Ibi cum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornata, multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porfena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunae minas, metuendus magis, quam metuens, *Romanus sum, inquit, civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad caedem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem perentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiae. Hoc tibi Juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum proelium timueris. Uni tibi, et cum singulis, res erit.* Cum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi, inquit, ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam cum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua profiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu vero abi, inquit, in te magis, quam in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,*

*dem, inquit, est apud te virtuti honos, ut beneficio iuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanae, ut in te hac via gresseremur. Mea prima fors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo: quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, ad-
erunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum, legati a Porfena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se praeter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis condiciones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obfides dandi Romanis, si Janiculo praesidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porfena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dotio dedere, quae postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Et Cloelia virgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum sorte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberium tranavit: solpitesque omnes Roman ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coelires Muciosque dicere id facinus esse, et prae se ferre, quemadmodum, si non dedatur obfides, pro rupto se foedus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrunque consiuit fides: et Romani pignus pacis ex foedere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solvan, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quod et virginitati decorum, et consensu

obsidum ipsorum probabile erat, eam aetatem potissimum liberari ab hoste, quae maxime opportuna injuriae esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

X

XIV. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram aetatem inter cetera sollemnia manet bonis vendendis, bona Porfenae regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omnissam in pace; aut a mitiore crevisse principio, quam hic prae se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quae traduntur, Porfenam, discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo immisso dispererentur hostiliter, venisse, bonaque Porfenae appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunae regiae, quae ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porfena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Aricium oppugnatum mittit. Primo Aricinus res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, et a Latinis populis, et a Cumis, tantam spei fecere, ut acie discernere auderent. Proelio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incurso Aricinos. Cumanae cohortes, arte adversus vim usae, declinavere paululum; effuseque praelatos hostes conversis signis ab tergo adortae sunt. Ita in medio prope jam victores caesi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt. ibi benigne excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum. Multos Romae hospitium urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandam datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt.

* U. C. 247. a. C. N. 505. ** U. C. 249. a. C. N. 503.
 *** U. C. 250. a. C. N. 502.

XV. * P. Lucretius iudex et P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus cum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimas quisque ex Patribus. Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad curam missos, quam legatis ejus Romae daretur responsum; sed ut in perpetuum memoria ejus rei finiretur, ne in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse, ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiarer liberam esse, orare. Rex verecundia victus, Quando id certum atque obstinatum est, inquit, neque ego obrundam saepius eadem nequidquam agendo: nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quaerant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat. Dicitis facta amicitia adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Vejentem, foedere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reducta incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fait.

XVI. ** Consules M. Valerius, P. Postonius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, et ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, *** P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab

Regi.

*U. C. 251. a. C. N. 501. **U. C. 252. a. C. N. 500.

Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum diguationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione, dein proelio, afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, *Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri suus decisset: de publico est elatus. Luxere matronae, ut Brutum. Eodem anno duae coloniae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: susoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post proelium, quam in proelio, caedibus temperatum est. et caeli aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romae triumphatum.

XVII. **Secuti consules, Opiter Virginus et Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, cum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent, caede incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utram, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gestare, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitae relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiae arma illata. et cum, vineis refectis aliisque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deductio est facta. ceterum nihilominus

minus foede, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes secari percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter vitas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. *Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romae, cum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex facione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatae virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romae, postquam praeferrī secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiones essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum: *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex-*

bellis sererent. actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensae factum in bellum erat, praestare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitae induciae quietum annum tenuere.

XIX. * Consules Ser. Sulpicius, M^o Tullius. nihil dignum memoria actum. * * T. Aebutius deinde et C. Vetufius. His consulibus Fidanae obsessae, Crustumeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatatum. A. Postumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. et, quia Tarquinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin ex-templo confligerent. Ergo etiam proelium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed, suis-met ipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, praeter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quanquam jam aetate et viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec sefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem et ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Aebutius, cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, proelium ciet; et, quia suos percussos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinius filius praeerat. ea, quod majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque adematam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, hostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiae decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cecidit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, suos percussos cedere animadvertit: cohorti suae, quam delectam manum praesidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum proelium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exules caedunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exulorum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscens, tanto vi majore, quam pando ante magister equitum, cum hostium duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, cum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, et pugnam capefiant. Dicto parvere: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres aequato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsivi Latini, percussa quoque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis Dictator praetermittens,

* U. C. 256. a. G. N. 496. ** U. C. 257. a. G. N. 495.
 *** U. C. 258. a. C. N. 494. † U. C. 259. a. C. N. 493.

aedem Caetori voviffe fertur: ac pronuntiaſſo militi prae-
 mia, qui primus, qui ſecundus, caetra hoſtium intraf-
 ſet. tantuſque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fude-
 rant hoſtem, Romani caetra caperent. Hoc modo ad
 lacum Regillum pugnatum eſt. Dictator et magiſter
 equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum
 fuit. * Conſules Q. Cloelius et T. Lartius. ** Inde A.
 Sempronius et M. Minucius. His conſulibus aedes Sa-
 turno dedicata: Saturnalia inſtitutus feſtus dies. *** A.
 deinde Poſtunius et T. Virginius conſules facti. Hoc
 demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quos-
 dam invenio: A. Poſtunium, quia collega dubiae fidei
 fuerit, ſe conſulatu abdicaffe: dictatorem inde factum.
 Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios or-
 dinatis magiſtratibus, ut, nec qui conſules ſecundum
 quosdam, nec quid quoque anno actum ſit, in tanta ve-
 tuſtate, non rerum modo, ſed etiam auctorum, digere-
 re poſſis. † Ap. Claudius deinde et P. Servilius conſu-
 les facti. Inſignis hic annus eſt nuntio Tarquinii mor-
 tis. Mortuus eſt Cumis, quo ſe poſt fractas opes Lati-
 norum ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. Eo nun-
 tio erecti Patres, erecta plebes. ſed Patribus nimis luxu-
 rioſa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diem ſumma ope
 inſervitum erat, injuriae a primoribus fieri coepere.
 Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius de-
 duxerat, ſuppleto numero colorum, iterum deducta
 eſt. Romae tribus una et viginti factae. Aedes Mercurii
 dedicata eſt Idibus Majis.

XXII. Cum Volſcorum gente Latino bello ne-
 que pax, neque bellum fuerat. nam et Volſci compara-
 verant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum
 ab dictatore Romano eſſet: et maturavit Romanus, ne
 proelio uno cum Latino Volſcoque contenderet. Hac
 ira conſules in Volſcum agrum legiones duxere. Vol-
 ſcos, conſilii poenam non metuentes, necopinata res per-

perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductae legiones. Nec ita multo post Volscis, levatis metu, suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillam lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierat: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatinque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse, tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse.* invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Noscebatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiae decora vulgo, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugna-

rum, cicatrices aduerso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfusa turba esset prope in concisionis modum, Sabino bello, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit; direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, aes alienum fecisse: id cumulatam usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab credizore, non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse.* Inde ostentare tergum, foedum recentibus vestigiis verberum. Ad haec visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magnò cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni prope consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Haec se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut lenatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quidquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendae rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum: cum, incerti, veratando, ac veniendo, plus periculi contraherent, tan ab dicta in senatum veniunt: frequentique tandem curia, proelio modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ira conf, satis conveniebat. Appius vehementis ingenli scos, co imperio consulari rem agendam censebat: uno aut

altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter haec major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio: *Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire.* quae audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. Exfultare gaudio plebes; *ultores superbiae Patrum adesse dicere Deos.* alius alium confirmare, *ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos praemia, essent.* At vero curia, moesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curae esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello praeventisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vincum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: libros nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, et, qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe propipientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volscis bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursus est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrinque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quanquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper inoratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emit. Primo statim incursum pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga caesa: eques usque ad castra pavidus egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, cum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Sueffam Pometicam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum praedae datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romanum reducit. decedentem Romanam Ectranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometicam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territaverunt. tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nuntiatum est, exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat, secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vineque, vix fugae quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partae pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volscis agro, bellum in-

dicen-

dicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata, proelioque uno debellatum est.

XXVII. Fufis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat: cum Appius, et insita superbia animo, et ut collegae vanam faceret fidem, quam asperrime poterat; jus de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat; illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem haec; sed tergiversari res cogebat. adeo in alteram causam non collega solum praeceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iuivit. Patres mollem consulem et ambitionum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, aequasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii aedem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem aedis dat M. Laetorio, primi pili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Saevire inde utique consulum alter Patresque. sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, cum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consulis prae strepitu et clamore

poterat: neque, cum decreffet, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, cum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super haec timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et insectante ambitionem collegae, qui populari silentio rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rempublicam; neque projectum consulare imperium. Se unum et suae et Patrum majestatis vindicem fore.* Cum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum iussit. Ille, cum a lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi aegre victa pertinacia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam populi clamore. adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. * A. Virginius inde et T. Vetustius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordinæ non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, et indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romae, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam consulem) qualis Ap-*

*Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse. Correpti consules cum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnus molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant nominatim juniores. Cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni praestaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatam esset a senatu, videbant; sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse invidiae suae participem: et apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad selas consulum prope convolvere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.*

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne praedictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Cum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero, *indignum facinus esse, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent.* Sed ab lictore nihil aliud quamprehendere prohibito, cum conversus in Patres impetus esset, consulum intercurso ira sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriae, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quaestionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quo-

quoque, non sententiis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, cum irae resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli coepit. Tres fuere sententiae. P. Virginius reia non vulgabat: *De iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volscis, Auruncis, Sabinoque militassent bello, agendum* censebat. T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolveremur. totam plebem aere alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, ex natura immitis, et offeratus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseris, ait, sed licentia, tantum concitum turbarum; et lascivire magis plebem, quam saevire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Ageam, inquit, dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulsat tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitaeque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginius Lartique exemplo haud salubres; utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. medium maxime et moderatum utroque consilium Virginius habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quae semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quae res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curae fuit consulibus et senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansuetio permitteretur ingenio. M' Valerium dictatorem Volsci filium, creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed et homini et potestati melius

lius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectae. terna inde datae consulibus: quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Aequi Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Aequi campis: locoque magis, quam armis, freti, fumis se jagis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis confitere. multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi et contemtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore fessi, cum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in proelium ierant. Romani contra, qui principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, et castra impetu ceperunt, et castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum haec in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exiitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant, turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta,
de-

debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus: sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum; ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectam teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluerunt: ubi satis praedae et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte praeparaverant foeneratores, quae non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetulsi consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. quae cum rejecta relatio esset, *Non placeo, inquit, concordiae auctor. optabitis, ne Deus fidius, propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiae intestinas, bellum externum, fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni intererem.* ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut per soluta fide, quoniam per eum non stetit, quin praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus profecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus seret, rursus caetus occulti, conjurationesque

que fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Aequis belli, educi ex urbe legiones iussere. quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum caede, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossaque communis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victurum sumendo, per aliquot dies neque laessiti, neque laessentes, sese tenere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspenso erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. quam diu autem tranquillam, quae secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per aequa, per iniqua, reconcilian- dam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, et quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suas sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare velent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud seque ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando

hinc

hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia coeptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset: neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita *tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum foedus. ad id feriendum consul alter Romae mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, moenibus potitur. Inde Poluseam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primiores juvenum C. Marcius, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminuentis belli, Volscarum legiones profectae ab Antio invassent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; forte in statione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: caedeque in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro aedificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates; Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famae consulis Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis, columna aenea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium

* U. C. 262. a. C. N. 490. ** U. C. 263. a. C. N. 489.

nium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductor plebis Romanae in urbem, sumtus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. * Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum et foris quieta omnia a bello essent, et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invalit: caritas primum annonae, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum in Siciliam quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coentum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentae sunt. in Volscis Pomptinoque ne enim quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis com meatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invalisset. ea clade contritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remississet, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et Norbae in montes novam coloniam, quae arx in Pomptino esset, miserunt. X** M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatunque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendae plebis putabant, recuperandique jura, quae extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis, *Si annonam, inquit, veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebejos magistratus, cur Sicinium potentem video, sub ju-*

gum missus, tanquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem; patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonam, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultiores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam potestatem, et omnia invidis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et lenatui nimis atrox visa lententia est, et plebem ira prope armavit. *Fame se jam, sicut hostes, peti: cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio victi dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat. In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa, se judicem quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat. Contentim primo Marcus audiebat minas tribunicias: auxilii, non poenae, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset Patribus. Resisterunt tamen adversa invidia, usque sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: *Unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent; pro nocente donarent.* Ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriae, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne exceperunt; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos ominebat, crebraeque*

nunc

nunc querelae, nunc minae percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur. instaurandi haec causa ierat. Ludis mane servum quidam paterfamiliae, nondum commisso spectaculo, sub furca caesum medio egerat circo. coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinisset. Haud ita multo post Titus Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iras, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogare, *Satin' magnam sprete numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.* Jam praelentior res erat: cunctantem tamen ac prolatan-tem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis praeteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, cum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque coelestes, repraesentatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa cum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus mem-

bris

bris delatus in curiam esset, eum sanctum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tello, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quae secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hinc nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intentata civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juvenute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Haec, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, exempto hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dictive contagione praesens violer.* Haec locutus abiit. Consules cum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut sit, quam res, ad praecavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, coetu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Cum prope continuato agmine irent, praegressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, et eos ipsos sedulo audientes secunda irae verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viae campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Vol-*

scorum,

scorum, ut omnia, inquit, obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo feris, qua per nostram ignominiam ludos commiseris? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem praeconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si interimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, coetu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere vos, quod maturarimus proficisci? si hoc profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti. Attius Tullus et C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducebus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscum, Coriolos, novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Peto ducit; et, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris politis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quae profecto orta esset; adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor,

maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se iungebat animos. * Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius iam et Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliisque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si praeda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriae, et hospitem beneficii, annisurum, ut appareat, exilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

XL. Tum matronae ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. Id publicum consilium an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent; et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen: in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatio adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem moestitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nulum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi conjuxque et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens, consternatus, ab sede sua cum ferret matri obviam complexum; mulier in iram ex precibus versa,
Sine,

U. C. 266. a. C. N. 486.

*U. C. 267: a. C. N. 485. **U. C. 268. a. C. N. 484.

*Sine, priusquam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim: captiva materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senectus traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit: intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam parvi, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his vidēris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitūs manet. Uxor deinde ac liberi amplexi: aetateque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriaeque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum periisse tradunt; alii alio leto. apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc saepe eum exacta aetate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non invidentur laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtreptione gloriae alienae vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunae Muliebri aedificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Aequis, in agrum Romanum. sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducent. Hinc ex certamine, Volsci Aequine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. *Consules T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis aequo Marte discessum est.*

XLI. ** Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis foedus iectum: agri partes

U. C. 268. a. C. N. 484. * U. C. 269. a. C. N. 483.

duae ademptae. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed et publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maxinis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante. quae primo coeperat fastidire, munus vulgatum a civibus ille in socios. saepe deinde et Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegae munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios et nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hae gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse disuasor et intercessor legis agrariae coeperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginus dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam, retribui populo. Id vero haud secus, quam praesentem mercedem regni, aspernata plebes. adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quam, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant. eum, cognita domi causa, verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse. signum inde factum esse, et inscriptum, *EX CASSIA FAMILIA DATUM.* Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quaestoribus Caesone Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio: dirutas publice aedes. ea est area ante Telluris aedem. * Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit iudicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

*U. C. 270. a. C. N. 482. **U. C. 271. a. C. N. 481.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariae legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Aequisque, militem praeda fraudavere. quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenere tamen Patres, ut cum L. Aemilio Caeso Fabius consul crearetur. *Eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiae intermissae. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Aequos, duce Aemilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam proelium, absumsit. adeo pertinaciter fusos infecuti sunt equites. Castoris aedes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariae legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicae vicit. nec in praesens modo, sed in venientem etiam annum **M. Fabium Caesonis fratrem, et magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingen post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; et Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semetipfos certando. Accessere ad aegras jam omnium mentes prodigia coelestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatique, nunc extis, nunc

* U. C. 272. a. C. N. 480 ** U. C. 273. a. C. N. 479.

per aves consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

XLIII. * Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Aequis arma sumta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Caeso Fabius et Sp. Furius consules fiunt. ** Ortonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturus minabantur. Qui terrores, cum comescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae Patribus injungendae, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciae potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius quam ipsius ejus collegae, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Aequos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam cum consul, praeter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi suos pedes noluit. nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et publicum in praesentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, moestique, (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius

citius defuerit ars, qua civem regnant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret, M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. * Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, *Victam tribuniciam potestatem, dicere, priore anno; in praesentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico velit quaesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicae ac senatus conciliarent.* Praeceptis Appii moniti Patres, et universi comiter ac benigne tribunos appellare; et consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinere, ut tribuniciae potestatis vires salubres vellent reipublicae esse, quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriae populorum conciliis fremebant, *Aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus saeviant, id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus saevire solitos: eosdem in bello tamen paruisse*

ruiſſe ducibus. qualicunq; urbis ſtatu, manente diſciplina militari, ſiſti potuiſſe. jam non parendi magiſtratibus morem in caſtra quoque Romanum militem ſequi. Proximo bello in ipſa acie, in ipſo certamine, conſenſu exercitus traditam ultro victoriam vicis Aequis: ſigna deſerta, imperatorem in acie relictum, injuſſu in caſtra rediit. Profecto, ſi iſteſtur, ſuo milite vinci Romam poſſe. Nihil aliud opus eſſe, quam indici oſtendique bellum: cetera ſua ſponte ſata et Deos geſturos. Ea ſpes Etruſcos armaverat, multis invicem caſibus victos victoresque.

XLV. Conſules quoque Romani nihil praeterca aliud, quam ſuas vires, ſua arma, horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duae ſimul acies timendae eſſent. Itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi. diem tempusque forſitan ipſum leniturum iras, ſanitateque animis allaturum. Vejens hostis Etruſcique eo magis praepropere agere: laceſſere ad pugnam: primo obequitando caſtris provocandoque; poſtremo, ut nihil movebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando: *Simulationem inteſtinae diſcordiae remedium timoris inventum: et conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus. Novum ſeditionis genus, ſilentium otiumque inter armatos.* ad haec in novitatem generis originisque, qua falſa, qua vera, jacere. Haec, cum ſub ipſo vallo portisque ſtreperent, haud aegre conſules pati. at imperitae multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora verſare, et ab inteſtinis avertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus: externa et domeſtica odia certare in animis. Tandem ſuperant externa. adeo ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in praetorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant, ut ſignum detur. Conſules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant; ſed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnae eſſe:*

*esse: castris se tenerent. Fediunt inde, ut absterneant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occurant portis, ingerunt probra, aegre absterneant, quin castra oppugnent. Eumvero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sentiam, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collega concedente, cum silentium classico fecisset: *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi, viatores se redituros ex hac pugna, jurant. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deos nunquam fallent. Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscaeque legiones detrectant.**

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Aequis. majus quoque aliud, in tam irritatis animis et occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc

hinc contumeliis hostes, hinc consules (intra exacerbarant) proelium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transigit. telo extracto, praeceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: cum M. Fabius consul transiit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis, inquit, milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum Caeso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te imperaturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infeltis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et impigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turnis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatum sustinisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, sub-
tracta

U. C. 274. a. C. N. 478.

* a. C. 275. a. C. N. 477.

tracta subsidio mittunt ad castra oppugnanda. In quae haud magno certamine impetu factis, dum praedae magis, quam pugnae, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non poterant, missis ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad praetorium redeunt, et sua sponte ipsi proelium renovant: et Manlius consul, reiectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam cum incurstantes, quaecunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu essent; globus juvenum unus in ipsum consulem indignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, sulque circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit, et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent unam porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatogue agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum caeli sulque passim. Victoria egregia parta, trivis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum, respondit: se familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria interdum cumulator redit. Funera deinde duo deinceps collegae fratrisque ducit: idem in utroque laudator, cum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, laucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicae, arte.

XLVIII. * Igitur non Patrum magis, quam plebis, studiis Caeso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque

neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiae spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariae legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime aequaliter darent. verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore parvus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare et evanescere vividum quondam illud Caesonis ingenium. Nullae deinde urbanae factiones fuere. Vexabantur incursionibus Aequorum Latini. eo cum exercitu Caeso missus, in ipsorum Aequorum agrum depopulandum transit. Aequi se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni Caeso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones, agros incurfabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. et alia bella aut praesentia instabant, ut ab Aequis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proxinae cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, assiduus magis, quam gravis, contumeliis saepius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit. consul pro gente loquitur: *Affiduo magis, quam magno, praesidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumtu gerere in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet. Gratiae ingentes actae. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiae, senatusconsultum expectantes,*

tes, steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adeste, domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt. Familiam unam subisse civitatis onus; Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duae roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, haec Volscos sibi, illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt: quo jussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiae viribus Venti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens; *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab se, omnes honores sperare.* Praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missae preces. Infelici via dextro Jano portae Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo praesidio. *L. Aemilius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscanus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, facere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum et Ventes, accito ex Etruria exercitu, praesidium Cremerae oppugnant:

gnant; et Romanae legiones, ab L. Aemilio consule adductae, cominus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modo incipiendae, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratae, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum praesidium, poenituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incurfantium, sed aliquoties aequo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani saepe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora praedantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agrestium fuga vasti relictis agri: et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, saepius simulato, quam vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. haec spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. et cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsam iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut sit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis confluitur, et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur brevioris spatio et ipsi orbem colligere. quae res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, ommissa pugna, quam

*U. C. 277. a. C. N. 475. **U. C. 278. a. C. N. 474.

quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo, nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primo restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii caesi ad unum omnes, praelidumque expugnatum. trecentos sex perisse satis convenit: unum prope puberem aetate relictum, stirpem genti Fabiae, dubiisque rebus populi Romani saepe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. * Cum haec accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum est, et Janiculum hostes occupare: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit moenibus, ut primo pugnatum ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento superior Romanâ res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura proelia id certamen fecit. ** A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnae cladem Vejentes abstinuere acie. populationes erant, et velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, praecipitavere in insidias. quo plures erant, major caedes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna caede in Janiculum se aegre recepere. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce orta, nonnihil et hesternâ felicitate

pugnae ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit; foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegae ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, cum invicem his atque illis terga darent, occisione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Confidius et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenio diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium, cum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Cum et Patres haud minus, quam pro Coriolano adnixi essent, et patris Agrippae favor haud dum exolevisset; in multa temperarunt tribuni. cum capitis anquississent, duo millia aeris damnato multam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudinemque: inde morbo absumentum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, *C. Nautio et P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque, tribunicios impetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum saeviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Mene-

* U. C. 280. a. C. N. 472. † U. C. 281. a. C. N. 471.

Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde caedes magis, quam proelium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat: tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper averſi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque verſis signis resistunt: et eques, ab consule immiſſus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duae potentissimae et maximae finitimae gentes superatae sunt. Dum haec ad Vejos geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti praeda, praeter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Volscos est: nec tamen perPELLI potuere, ut acie dimicarent.

LIV. *L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciae in annos quadraginta petentibus datae, frumento stipendioque imperato. Paci externae confestim continuatur discordia domi. agrariae legis tribuniciiis stimulis plebs furebat. Consules, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. †L. Aemilius et Opiter Virginii consu-

latum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicae abstineant; consulares vero fasces, praetextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit; exilium C. Marcii, Mennii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. ubi cum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia. nec auctori quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, cum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, cum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacrae leges haberent, morte collegae monitos. Nec Patres satis moderate ferre laetitiam. adeoque neminem noxae poenitebat, ut etiam infontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere,

cere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepulchram tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contentius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere. His vocibus alii alios cum incitassent, ad Voleronom Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, licitor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. Cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et virgas expediti jubent. Provoco, inquit, ad populum, Volero, quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari. quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare licitor. Tum Volero, et praevalens ipse, et adjuvantibus advocatis, repulso licitore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, Provoco, et fidem plebis implo-ro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est. Concitati homines, veluti ad proelium se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantae tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt, param tutam majestatem sine viribus esse. violatis licitoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Con-ticescente deinde tumultu, cum in senatum vocari iussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.*

LVI. * Voleronom amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium

opinionem, qui cum vexandis prioris anni consulibus permiffurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeji magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur; sed quae patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos, auferret. Huic actioni, gratissima plebi, cum summa vi resisterent Patres; nec, quae una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Volerone[m] tribunum reficit. *Patres, ad ultimum dimicationis ratem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Laetorius, collega ejus, auctor cum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod aetatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, cum Volero nihil, praeterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiaeque superbissimae ac crudelissimae in plebem Romanam, exorsus, cum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor, inquit, Quirites, quam, quod locutus sum, praesto; crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Laetorius jubet, praeterquam qui suffragium in-eant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Laetorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam nisi in plebejum. Non enim populi, sed plebis, eum ma-
gistra-

gistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contentim de jure differendo perturbare Laetorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque laud incruento proelio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem saevientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent irae spatium. non vim suam illis tempus adempturum; sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Aegre sedata ab Quinctio plebs, multo aegrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi cum timor atque ira invicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quaeri.* Appius contra, testari Deos atque homines, *rempublicam prodi per metum ac deserti. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptae sint.* Victus tamen Patrum consensu quiet. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam addito, tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribu-

nos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Maecilius. Volscum Aequicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Aequi provincia evenit. Eadem in militia saevitia Appii, quae domi, esse liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedierint consules. Haec ira indignatioque ferocem animum ad vexandum saevo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi domari poterat. tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercerat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte inctam remittere industriam. praesenti vultus demittere, tacite praetereuntem execrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebi cavillans interdum et Velerones vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, foedaeque extremi agminis caedem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse, alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum insuper saevire vellet, concionemque advocaret,

caret; concurrunt ad eum legati tribunisque, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cuius vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces pestulantium, ut castra ex Volscis agro moveantur. Hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari cum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultos, eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugae, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. *Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, cum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi percussit. cetera multitudo forte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quintus erat lenior, et saevitia infelix collegae, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantae concordiae ducis exercitusque non ausi offerre se, Aequi vagari populahundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actae praedae, omnis militi data est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam praemio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu,

tu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti certaminis, quam usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex consilio submovendis, quam virium aut plebi additum est, aut demtum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus exceptit, L. Valerio, Tib. Aemilio consulibus, cum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus (populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo aequae annisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suae, ad omnes tribunicios plebejosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratae objici plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minae plebis, non senatus preces percellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prenfaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeoque constantia sua et tribunos obtupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quam predicta dies veniret, morbo moritur. cujus cum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solemnium honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam aequis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

* U. C. 285. a. C. N. 467. ** U. C. 286. a. C. N. 466.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Aequos profectus, cum hostem ad proelium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus coelo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, cum praedatoribus occurrissent, ancipiti proelio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. * Inter haec bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariae legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. ea res maturam jam seditionem ac prope erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliores ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Aequos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo proelio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. ** deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper alias, sollicitae certamine Patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustumino campo citato agmine transgressi, cum caedes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina moenibusque pulsi, ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci aequis locis non potuit; populationem adeo effulsit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda rediret. Et in Volscis respublica egregie gesta, cum ducis, tum militum opera. Primum oequo campo signis collatis pugnatum, ingenti caede utrinque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; nihil salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Aequisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, saeviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatuſque ſomno productus in aciem; feſſum ſtando et vigiliis Volſcum primo impetu perculit. quanquam ceſſere magis, quam pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul, ubi ad iniquum locum ventum eſt, liſtit aciem. miles aegre teneri, clamare et poſcere, ut perculſis inſtare liceat. Ferocius agunt equites: circumfuſi duci vociferantur ſe ante ſigna ituros. Dum cunctatur conſul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, ſe ituros: clamoremque res eſt ſecuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus, effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa objacentia pedibus ingerit in ſubeunt, turbatoſque ictibus crebris urget ex ſuperiore loco. ſic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum conſul, increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet. Reſtitere primo obſtinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commovent aciem. tum ruruſus, impetu capto, enituntur, atque exſuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in ſummum clivi jugum evaderent, cum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu pae- ne agmine uno fugientes ſequentesque caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; ſed quod jam inde ab infelici pugna caſtrisque amiſſis ceciderant animi.

E P I T O M E L I B R I I I I.

Seditiones de agrariis legibus factae. Capitolium, ab exſulibus et ſervis occupatum, caeſis iis receptum eſt. Cenuſus bis actus eſt. priore luſtro cenſa ſunt civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim, praeter orbos orbosque.

que. sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Cum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, cum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatum est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitio per legatos, et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, cum Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, cum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, cum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec in vso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, cum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui praecipue poenam meruerant, in carcerem coniecti; ceteri in exsilium acti. Res praeterea contra Sabinos, et Volscos, et Aequos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani iudicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

LIBER III.

I. Antio capto, *Ti. Aemilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctae ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus et agrarii se in spem legis exerant, et tribuni rem, contra consules saepe tenta-

tam,

*U. C. 288. a. C. N. 464.

**U. C. 289. a. C. N. 463.

tam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Haec sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussu nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romae agrum malle, quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incurfione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius insequenti anno * (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium ** annum bellum est, Q. Fabio et T. Quinctio consulis. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Aequis dederat, ea provincia data. qui, laud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Aequos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit: *Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, poenitere sua sponte Aequos, quam patri hostilia, malle. Si poeniteat, iurum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iraris, quam hostibus, gesturos bellum.* Haec dicta adeo nihil moverunt quenquam, ut legati prope violati sint; ex-

exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quae ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei, magis quam periculum, consularem alterum ab urbe excivit, ita duo consulares exercitus ad hostem accedere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminuentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quae moram certamini faceret, Tum quidem corpora cibo somnoque curant, ubi illuxit postero die, prior aliquanto conscribit Romana acies; tandem et Aequi processere. Proelium fuit utrinque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Aequos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futurae sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogebat. Non tamen sustinere aciem Romanam Aequi: pulsique cum in fines suos se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Aequos populationibus incursionibusque meliores esse: et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris praesidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec praedonum parvas manus; sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captae urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium
...tino-

timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, praesidio portis imposuit. Vocato dein senatu, cum, ex auctoritate Patrum iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio praefecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem praeda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: praeda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quatrimum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, et conditum ab Quinctio lustrum. censa civium capita centum quatuor millia et ducenta quatuordecim dicuntur, praeter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude praedaque Romam rediit.

IV. * Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furius Fusios scripsere quidam. id admo-
neo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quae
nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum
Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab
Ecetranis Volscis praesidium petiere. quo cupide oblato,
(adeo civitates hae perpetuo in Romanos odio certavere)
bellum summa vi parabatur. Sentiant Hernici, et prae-
dicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. sus-
pecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum
inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Ae-
quos. isque miles per bellum Aequicum vel acerrimus
fuit. Compulsis deinde in oppida Aequis, ea multitudo
dilapsa cum Antium redisset, sua sponte jam infidos co-
lonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, cum
defectionem parari delatum ad senatum esset, datum ne-
gotium est consulibus, ut, principibus coloniae Romam
excitis, quaererent, quidnam rei esset. qui cum haud
gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum. ita
responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam

venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam univcrsa conspici fuerat, imparcm copiis exercitum temere pugnae commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumfessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quae forma senatusconsulti ultimae semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videret ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romae manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimam visum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussit.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curae aut laboris. vigiliae in urbe, stationes ante portas, praesidiaque in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit; et, cum persequi posset, metu substitit, ne quae, ex parte altera, in castra vis fieret. Furius legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, per-

se-

sequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis saepe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, aegre ab circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et ferocios hostes fecit. qui, caede legati et consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuerunt, cum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Aequos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor caedes, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos, praedam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat praesidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum sanccio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est caedem. magnae clades ultro citroque illis diebus et illatae et acceptae. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex praedatoribus Aequorum, qui populabundi in sinibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos caesos: ceteram multitudinem, praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse caede. interfecta inde quatuor millia, et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta. Ut Romam reditum et iustitiam remissum est, coelum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum

mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinae Hernicaeque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissae domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post proelium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. * Comitia inde habita. creati consules L. Aebutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori; et auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et agrestem, confertum in arcta tecta, aestu ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro suo Aequos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Praeterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, moestum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deum ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos.* Discesserunt socii, pro tristi nuntio tristiorum domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis facti viribus sustinissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi cum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non praesidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Aebutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere aetas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res posebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per aetatem ac valetudinem poterant, per se

se ipsi obibant: circuitio ac cura aedilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii praefides ac fortuna urbis tutata est, quae Volscis Aequisque, praedonum potius mentem, quam hostium, dedit: adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana moenia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine praeda tempus tererent, cum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavinicos agros in Tusculanos colles transfirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latini-que, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi cum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentes ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in praesentia fuit. Haud minor Romae fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginus Rutulus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit, jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum coelestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace Deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque ani-

mis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat *L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; sive ille Vetustus fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nautiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, praedonum agmen sefellit, supra montes Praenestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Praenestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romae ingens praebitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius praecerat urbi. is, armata juventute, dispositisque praesidiis, tutam omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, praeda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi; cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur, praeparatis animis, repentino pavore perculos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, cum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etli adjectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit. Victor consul, ingenti praeda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: et Volsci Aequique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. suis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberae civitati, iuvebatur: *Nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes merus legum omniaque supplicia vertent in plebem. Quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, et tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente aegra civitate in collusione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturam leges fuisse; ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem saevitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat, ut coeperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invi-**

diam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absunt: priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentilio tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti praeda, majore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstiteret. Dehebatur omnium consensu consoli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies cum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consolis tribunus, et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Aequisque: triumphantem secutae suae legiones. alteri consuli datum, ut ovis sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules * P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno coelum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervalitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus caedesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos et Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut haec dicta in senatu sunt, delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Aequi provincia esset. Tribuni coram in foro personare,

Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia, occisione prope occisos Volscos et Aequos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quaeri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiiis Antiatribus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe praecipiti agmine acturi essent, exilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victram legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non desore auxilium. consensire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Haec tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundae causa: et statim vis coorta. Quemcunque lictor jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixae, cum discedere populum jussissent tribuni, quod Patres se submoventi haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quae non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciaeque esset. Multum et consules se abstinabant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliae offerrent. Caeso erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus, ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in sero; ut nemo, non lingua, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic, cum in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, saepe

pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obuius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut fatis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam pereullis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Caesoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiaeque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad laceffendam Caesonis remeritatem, ferre. Ibi multa, saepe ab iuventute inconsulte dicta factaque, in unius Caesonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid sentitis iam, vos, Quirites, Caesonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat: omnes Tarquinius superbia exsuperat. Expectate, cum consul aut dictator fiat, quem privatam viribus et audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos sequerentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, apparebatque, vulgo homines in damnatione Caesonis libertatem agi credere. tunc demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiaeque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturae virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse; se saepe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio, neminem unum esse, *cujus magis opera puterem restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Caesone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum verum ejus civitatis, in quam nunquam venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse.*
Quid

U. C. 293.

a. C. N. 459.

Quod offendat in eo, fervorem et audaciam, aetatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto, non facto quenuquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averfabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum praeferebant.

XIII. Premebat reum, praeter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat. *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Caesone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Haec Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Caeso interiret. Virginius arripi jubet hominem, et in vincula duci. patricii contra vi resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum propediem iudicium, cum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici ventant: sibi reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniae quantum aequum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus aeris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimi-

missus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die cum excusaretur solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegae appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut³ divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Cum, velut victores, tribuni, percussis Patribus Caesonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, et, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicae; juniores, id maxime quod Caesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Cum primo post Caesonis exsiliium lex coepta ferri est; instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quidquam gloriae domum invidiaeque ferret; mille pro uno Caesones exstitisse, plebes quereretur. Medii diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publice, neque privatim, truces esse, nisi cum de lege agi coeptum esset. Alibi popularis juvenus erat. nec cetera modo tribuni tranquillo peregere; sed resecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. * Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent.

rent. *Conjuratiorem factam, Caesarem Romae esse: interficiendorum tribunorum, trucidandae plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juvenis tribuniciam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quae ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volscis et Aequis statum jam ac prope solemne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exules servique, ad quatuor millia hominum, et quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcein occupavere. Confestim in arce facta caedes eorum, qui conjurare et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum praecipites pavore in forum devolant. alternae voces. *Ad arma, et Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem, et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invalisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, praesidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat: *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exules injuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis grave jugum demeret. id melle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Aequos, et omnia extrema tenturum et concitaturum.**

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulis. praeter ea tamen, quae denuntiabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabiniae Etruscaeque legiones ex composito adessent; tum aeterni hostes Volsci et Aequi, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne
suus

laus cuique domi hostis esset: cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia fisci videbatur posse. tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetam id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium infedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant; majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendae habere, avvocato populo ab armis. Senatium interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam everaturi estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos vestros ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, et Minerva, alii Dii Deaque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Haec vobis forma sanae civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt. senatus in curia est: velut cum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium iheunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi.*

ruae. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediatur, jam se consularis imperii, jam tribuniciae potestatis sacrarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdanium veterent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina coepta oppressit: tribuni cessare nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptoslerere: admonere, Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse; sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedit. Dum haec in foro sedandae discordiae causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatae urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere censet, Ne expectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales Deos, fidemque foederum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturus Deos. Placet ferri auxilium: juvenus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium praebuere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accipi in urbem, agrine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, Capitolio recuperato, et urbe pacata, si edoceri

se fissent, quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perreperant templi, cum P. Valerius, inter primores pugnam eiciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Prae ardore impetuque tantae rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exfulum caede sua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suae fortunae a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut fagnere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio: ut collegae Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam collegam sibi subrogasset, negare, passurum agi de lege. Haec tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Caesonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Caesoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniiit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo,*

lingua criminitusque regnarent. Cum Caesone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus, inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetur: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servos vestris et exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque, cum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romae, sancta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumisissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humilissimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum sepius armis, nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacroscenti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dicinatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo, quam cum P. Valerius consul periret, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volsos et Aequos mihi atque collegae legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito, quam re ipsa experiri, est melius.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quaerendo, *quoniam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset?* Nobis vero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capirolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cavillari tum tribuni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tempore Quinctium fuisse, cum sacramento adacti sint.* Sed nondum haec, quae nunc tenet seculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendae rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis, quod, et augures jussos adesse ad Regillum lacum, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspiciato cum populo agi posset; ut, quidquid Romae vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritorium subjectos fore consulari imperio. Terrebant haec: sed illo maximus terror animos agitabat, quod saepius Quinctius dicitabat, *Se consulum comitia non habiurum. Non ita civitatem aegram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicae, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant: nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, se-

natus-

*U. C. 295.

a. C. N. 457.

natusconsulta fiunt, Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refeci, judicare senatum contra rempublicam esse. Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solum vultis, ne temeritati multitudinis celatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiae habere. levitas enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: eo, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam sprete honoris auctam, invidiamque, quae ex continuo eo impenderet, levatam putem. Communiter inde odicunt, Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. * Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, et L. Cornelius Maluginensis. Censas actus eo anno. Iustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulenta. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant. jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. aegreque impetratum a tribunis, ut bellum praeveri sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Arnum legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romae praesidio esset, ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini iussi milites dare ex foedere: duaeque partes socio-

rum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem praefinitum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium confedit. Ubi cum Volsci, quia nondum ab Aequis venisset exercitus, dimicere non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare iussit, ut pariter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suae cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriae truitur, territos caedendo. Magna et in castris et extra munimenta caedes fugientium fuit: sed praeda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvae texissent.

XXIII. Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi, robore juventutis praemisso, arcem Tusculanam improvise nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tusculi confidunt, ut distenderent hostium copias. Haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, praedam ex castris raptam Antium convehit. Ibi modico praesidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil praeter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi

unquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes undique omnes sub jugum ab Tusculanis missi, hos, ignominiosa fuga domum se recipientes; Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id. loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam moenibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines; ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerisque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello ^{er} profecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, *fraude fieri, quod foris veneatur exercitus: frustrationem cum legis tollendae esse, se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius praefectus urbis, ut actiones tribuniciae in adventum consulum differantur. Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Caesonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indicis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit aeger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quae testis crimen conjecisset, Caesonem Romae visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo comitatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices. Cum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Caesonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de

lege erat, percussos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant, et cum consules nihilominus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae majestatis causa promulgata ferretur, tendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

XXV. * L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediabant: sed in quaestoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Caeso, neque reipublicae maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequabatur. Cum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diurnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, pleneque praedae in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, *quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere: se alia interim acturum.*

quer.

quercus ingens arbor praetorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, et haec, inquit, *sacrata quercus, et quidquid Deorum est, audient foedus a vobis raptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis: cum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito aditus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta populatione venit. foedati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incurSIONIBUS, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut sit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quae priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romani pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam imperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessent. in quo cum parum praesidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem percussam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operae pretium est audire, qui omnia prae divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusa affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, con-

tra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor iugerum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palae ianissus, seu cum araret, operi certe, id quod constat, agrasti intentus, salute data invicem redditaque, rogatus, *ut, quod bene verteret ipsi reique publicae, rogatus mandata senatus audiret*, admiratus, rogatusque, *utin' salva essent omnia?* togam proferre e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterfo pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes conlulant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum; et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam laeta Quinctium vidit, et imperii nimium, et virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil praeterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, cum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciae gentis, sed qui, cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quenquam privatae quidquam rei agere. Tum, quicumque aetate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus aetas militandam gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque pateret, cibaria coquere iussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendum. sumere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris praesto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quam proelio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum posebat, adhortationes erant: *adderent gra-*

gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulcm exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quaeque nov aut dies ferat, incertum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quaeque forma esset, tribanis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quae imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. iussa miles exsequitur: clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ul-
tro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis coeptam: mirumque esse, ni jam exteriori parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi jubet.* Nocte initum proelium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, cum, ab interiore hoste proelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuum noctem operi dederat. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces versi, hinc dicta-

dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriarum ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire iussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Cloelium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi: *Sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abitaros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Aequos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) praedam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis, inquit, praedae parte, miles, ex eo hoste, cui prope praedae fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus praeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, iussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animos mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiae, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa praelata: secutus exercitus praeda onustus. Epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali et solemnibus jociis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confectum se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed, quia duo exercitus

* U. C. 297. a. C. N. 455. ** U. C. 298. a. C. N. 454.
 † U. C. 299. a. C. N. 453.

tus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos vivos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. * Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nuntiatum esset. Senatam consules vocant, jubentur subitum scribere exercitum, atque in Algidum ducere. inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta. vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror: Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) exemptio habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, cum jam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortynam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortynaque. Corbionem etiam diruit propter praeditum praesidium.

XXXI. ** Deinde M. Valerius, Sp. Virginus consules facti. Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. † Tribuni plebis iidem relecti se.

* U. C. 300. a. C. N. 452. ** U. C. 301. a. C. N. 451.

sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequidquam aucti, si ea res acque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacisset.* Cum maxime haec agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium caesa: alii fugati: praeda parta ingens. Eam, propter inopiam aerarii, consules vendiderunt. Invidiae tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. Itaque ergo, ut magistratu abire, * Sp. Tarpejo, A. Aterio consulibus, diei dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, aedili plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus aeris, Veturius quindecim. Nec haec priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *et se damnari posse ajebant: et plebem, et tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebeiae leges displicerent, at illi communiter legum latores, et ex plebe, et ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quaeque aequandae libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus, ajebant.* Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclitas leges Solonis describere, et aliarum Graeciae civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit: quietior insequens, ** P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio praebuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda homini, foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus: mul-
tae

tae et clarae logubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturius eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade scedatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Meneuius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeji, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliaeque sacrae leges abrogarentur.

XXXIII. * Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum rotatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. laeta enim principia magistratus eius nimis luxuriarere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura ului fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, et plebicola repente omnisque aurae popularis captator evaderet, pro truci saevoque infectatore plebis. Decimo die jus populo si-

gu:

guli reddebant. eo die penes praefectum juris falces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant. et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios aequitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Cum sine provocatione creati essent; defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciae gentis virum, invento prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum existit, cujus rei iudex legitimus erat: decessitque jure suo, ut deintum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Cum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *Quod bonum, faustum, felixque rei publicae, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura aequasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eis leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset.* Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatiue est juris. Vulgatur deinde rumor, duas daesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, praeterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribuniciun quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quaerebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderrant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea aetate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam propestantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quaerentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitorum illi habendorum, quando minimus natus sit, munus consensu injungunt. Ars haec erat, ne semet ipse creare posset; quod praeter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato; et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitae pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, Caeso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M' Rabulejus.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo jam inde vivere ingenio coepit, novosque col-

legas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quae secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Majas rem perduxere. *Idus tum Majae solemnes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. nam cum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant, et fascibus secures illigatas praeferebant. nec attinuisse demi securim, cum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis caedis causam ac principium quaeri: ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, praeterquam quod in populo nihil erat praesidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerat: cum priores decemviri appellatione collegae corrigi reddita ab se jura tulissent; et quaedam, quae sui iudicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem coepit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim aequi haberet. Judicia domi constabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut poeniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in praesentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeji, et inde libertatis captare auram, unde servitutum

tem timendo in eum statum reipublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quae fierent; et credere, haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem in servitutein elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut taedio praesentium confutes duo tandem et status pristinus rerum in deliderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duae tabulae legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectae: nec quidquam jam supererat, si hae quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicae opus esset. Exspectabant, quammox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quoniam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Cum interim mentio comitorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis juvenibus seferant latera. eorum catervae tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; cum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis caedi, alii securi subijci; et ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac incedere juvenus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriae, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. *Idus Majae venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exiit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incuriosionem in agrum Romanum fecere. lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agvine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam

impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injicit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. desitutis inter Patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant: depopulatunque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, praesidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consularent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiae immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos praeferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est praeconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *Quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam liberae civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitate: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; cum et ipsi invicem consensu imperium, et plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Haec fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum a coetu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Laetius id decemviris accidit, quam si praesentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui ali-

quan-

quanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriae est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinos appellantes, admonentemque, Valerius et Horatius ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum per taesum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quae si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, quae sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exaequandae sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebejos. Cujus illi partis essent, rogitare? Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quae patiantur, videri jam hominibus, quam quae metuant.*

XL. Haec vociferante Horatio, cum decemviri nec irae nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patrus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam iurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam foederis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicae. Quippe reipublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Cum aliud, praeterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quae patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *Quonam facto incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnant? aut quid ita, cum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summae rerum praessent, controversiam fecerit: nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, praesudicium rei tantae afferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Majas decemviros abisse magistratu infimulenti, bellis, quae immineant, perfectis, republica in tranquillam redacta, senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quae decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse,*

esse, *utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur.* In praesentia omnia praeter bellum omitti placere: *cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos, attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nuntiis et legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi, decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam praeverti.*

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *Ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appianus, jam prope esse ratus, ut, ni violentiae eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset, *Non erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem se privato reticere, hictorem accedere iussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiae limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quae vellet. Cum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciae potestatis odio, *cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, cum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum dominajus, quam foris, apparebat. Appii violentiam apio-*

rem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam navum in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegaeque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M^o Rabulejo et Q. Poetelio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minuio et T. Antonio et Caesone Duilio, et M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, aequo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiae, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam geretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in Algido ab Aequis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumariamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitem, (quae tamen non sefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigiliis in urbe habendas censerent: omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt, L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum

rum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt, datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se praevalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permisso, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiaeque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum moestitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus foedo eventu, quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebejæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algidio ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causa plebis expertae virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellae abes-

set, locum injuriae esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; ferva sua natam (servamque appellans) esse. sequique se jubebat; cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Iciliii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; cum assertor, *Nihil opus esse multitudine concitata*, ait, *se jure grassari, non vi*. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit: *puellam, domi suae natam, furtoque inde in domum Virginii translata, suppositam ei esse*. Id se indicio compertum asserre, probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem major pars injuriae ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, *aequum esse*. Advocati puellae, cum Virginium reipublicae causa dixissent abesse, biduo affuturam, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famae prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto praefatus, *Quam libertati favorit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suae praetendant*. Ceterum in ea firmum libertati fore praesidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quae asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quae in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Piacere itaque patrem arcessi. interca juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat. Adversus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellae avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. dataque inter-
turbam

bam via, cum multitudo, Iciliii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor decreesse ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Iciliii. Non, si tribunicium auxilium et provocationem plebi Romanae, duas arcas libertatis tuendae, admistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestrae libidini datum est. Saevite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis offeretur, ego praesentium Quiritium pro sponsa, Virginus militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine caede nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginus viderit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindictis cesserit, conditionem filiae quaerendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Cum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quaerere, diceret; non praebiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiae suae, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Iciliis, neque legi suae latorem, neque decemviro constantiam desore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore.* Cum dilatatum tempus injuriae esset, secessissentque advocati puellae; placuit omnium primum, fratrem Iciliii filiumque Nuntio-

rii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. In eo verti puellae salutem, si postero die vindex injuriae ad tempus praesto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellae, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuntii missi in castra; manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit, crastina die vestra opera utar. sponsores nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omnibus rebus aliis prae cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *Ne Virginitate commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeata summo profectus Virginus prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequidquam literae redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, cum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginus sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines coepit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quae, capta, ultima timeantur, liberis suis sine patienda?* Haec prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebri plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quae omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiae verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal ascendit: et, ultro querente pauca petitorum, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatam perageret, aut Virginia respondendi daretur locus,*

Appius

Appius interfatur. Quem decreto sermonem praetenderit, forsitan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti verisimilem invenio: id, quod constat, nudum videtur proponendum, decreuisse vindicias secundum servitutum. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein cum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginus, intentans in Appium manus, Icilio, inquit, Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruerere? Passurine haec isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent. Cum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per praeconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat, Hesterno tantum convicio Icili violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis comperitum se habere, nocte tota coetus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut ququam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiescere erit melius. I, inquit, lictor, submove turbam; et da viam domino adprehendendum mancipium. Cum haec intonisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque praeda injuriae puella stabat. Tum Virginus, ubi nihil usquam auxilii vidit, Quaesio, inquit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum inventus: deinde finas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit; ut, si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo discedam. Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ablanio cultro arrepto. Hoc te uno, quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico. Pectus deinde puellae transigit; respectansque ad tribunal, Te,

inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc confecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsanguis corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellae infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronae, *Omne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae praemia esse? ceteraque,* quae in tali re muliebris dolor, quo est moestior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Icilius vox tota, tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptae, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremo, cum locus abundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium ajebant; si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fascies. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: cum, fractis animis, Appius, vitae metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae esset, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnae parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendae potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus

nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quae tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant.* ubi Virginii majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum (tenens) resperfusque ipse cruore, tota in se castra convertit. et togae, multifariam in castris visae, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanae multitudinis fecerant. Quaerentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent; neu se, ut parricidam liberum, averterentur.* Sibi vitam filiae suae cariorem fuisse, si liberae ac pudicae vivere licitum fuisset. cum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amici melius retum, quam concumelia, liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsam. *Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset.* Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse, nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatior fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendae similis injuriae. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiae. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Haec Virginio vociferanti succlamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suae libertati se defuturos.* Et immixti turbae militum togati, cum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romae esse; infe-

insecutique, qui Appium prope interemtum in exilium abiisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellentque signa, et Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quae videbant, simul his, quae acta Romae audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, *et viros et armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperum agi: quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, P. Sulpicius, qui quaerent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armari Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiae se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent, hi: se daturus responsum.*

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creari, qui summae rei praeesent, militarique honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur, Melioribus meis vestrisque rebus reservate, inquit, ista de me iudicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse paritur; nec in perturbata republica eos utile est praeesse vobis, qui proximi invidiae sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii caedis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo foedo*
ad

ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitorum militarium praerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset, jurgiis saepius terunt tempus, quam consiliis. Siccii caedes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiae objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, *Non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admonituum Sacrum montem constantiae plebis. scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per aetatem ireposset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset*, miserabiliter rogantes. Cum vasta Romae omnia insueta solitudo fecisset, in foro praeter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciae non faciunt,*

ciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, licitorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam rogatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasione urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebejis. Novam inexpertamque eam potestatem eripere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. cum praesertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Cum haec ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis praecavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob haec advenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, cum de conditionibus ageretur, quaerentibus legatis, quae postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut apparet, in aequitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quae ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concillisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos aequum censebant, vivosque igni concrematurus minabantur. Legati ad ea: *Quae consilii fuerunt, adeo aequa postulastis, ac utro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea praesidia petitis, non licentiae ad impugnandos*

dos alios. *Irae vestrae magis ignoscendum, quam indulgendum est, quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius paene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure aequo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos praebituri estis, cum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de copae nostro fortunisque; tunc, ut quaeque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti cum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem praeter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia praecipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignero, inquit, imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiae est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam. Factum senatusconsultum, Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet. et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum laetitia. Nuntiantur haec plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini laeta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reiue publicae, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantae multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestrae, tribunos plebi crea-*

bitis. praesto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virginiae, auctores secessionis; tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriae est; et M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

IV. * Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum ceperunt. quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverso jure esset, tenerentur Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes jussisset, populum tenevet.* qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum praesidium libertatis, decemviri potestate eversam, non restitunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea caedes capitalis noxae, haberetur.* Et cum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria abole-

aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo caerimoniis, renovarunt; et cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad aedem Cereris, Liberi, Liberaeque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse; sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque aedilem prehendi ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto aedilem: tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et praetoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. Quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed praetorem, appellari mos fuerit. Hae consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur; quae antea arbitrio consulum suppressabantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: *Qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Haec omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quenquam unum saeviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Cum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis, cum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio, inquit, rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos cum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis dicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in de-*

fendendo se adicere patitur. Omnium igitur tibi, Ap. Claudio, quae impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis, ni iudicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubco. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in iudicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos appellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, Provoco, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciae nuper ab libertate dictae erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, Deos tandem esse, et non negligere humana, fremunt, et superbiae crudelitatisque, etsi seras, non leves tamen venire poenas; provocare, qui provocationem sustulisset; et implorare praesidium populi, qui omnia iura populi obivisset; rapique in vincula egentem iura libertatis, qui liberum corpus in servitutem addidisset: ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiaeque commemorabat: suum infelix erga plebem Romanam studium, quod aequandarum legum causa cum maxima offensione Patrum consularum abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, cum causae dicendae data facultas sit, tum se experturum. In praesentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut iudicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in aequitate et misericordia civium suarum spe habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem foedere obligatos se fateantur tollendae appellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint; ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebejo et humili praesidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se decemviro futurum, utrum novis legibus dominario, an libertas firmata sit: et appellatio provocatioque adversus injuriam magistratum ostentata tantum inanibus literis, an vere dato sit.

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse, aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnia minitans, Deorum hominumque contemtor, carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et caedibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindictis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculunque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quam caede, motus. et illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac saepius provocet, sic se iterum ac saepius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud ququam improbante, sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi Volscique evenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda praesto fuere. eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in aes incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant.

LVIII C. Claudius, (qui, perosus decenvirorum scelera, et ante omnes fratris filii superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, cum ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiae genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honoratissimae imaginis futurum ad posterum, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere vincum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: et potius unum tot Claudis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversae fortunae velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa, sed Virginus, sui potius ut miserentur, orabat, filiaeque: nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorum Virginiae et trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. Justiores hae lacrimae videbantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiae, quod in urbe fuerat, cum injustae vindictae a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiae fecit. testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quem suam noxam reus dicere posset; privatus iterum in se faceret.* Oppius quoque ductus in vincula est, et ante judicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegae eorum exfilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poeniam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque Virginiae,

mortuae quam vivae felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiae potestatis, *Et libertatis, inquit, nostrae et poenarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, cum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demisit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebejo magistratui, quam patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiae eorum consules appareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin turbato reipublicae statu tempori succubissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Aequorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunae commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen statutum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. provocantibusque ad proelium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam exspectando certamen, Aequi Volsci que, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. relinquitur magis castris praesidium, quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit,

reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem laceffit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuntios passim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; posteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Aequos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et arma tegerent. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae acceperunt. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, cum animos collegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibi et ipsis victuros, non ut decemvirorum victores praemium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orzo, liberare ipso. Ostenderent, prioribus proeliis per duces, non per milites, stesisse, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiae in pace periculum esset: unum Appium civem periculosa libidinis. at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore.* Nolle
omi.

ominari, quae nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditae urbi accidere. - Aventini Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parca esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent; ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fuerit: nec, aequatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse. Haec ubi inter signa peditum dicta dedit, avolat deinde ad equites: Agite, juvenes, inquit, praestate virtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, immixtis equis exigite e campo. Non sustinebunt impetum. et nunc cunctantur magis, quam resistunt. Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, praeterequitatesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti caede, majore praeda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe laetitia modo celebrata est; in castris animos militum ad aemulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiens, proeliisque levibus experiundo assuesecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re prioris anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, Quid latrocinii modo procurstantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa proelia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congregarentur acie, inclinandamque semel fortunae rem darent?

LXII. Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, futurum non sint, pares hostibus fore? Ubi haec fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, Quem-

admo.

admodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegae, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis, et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, discernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestrae. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deduciturum, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Proelium fuit, quale inter fidentes libimet ambo exercitus, veteris perpetuaeque alterum gloriae, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvare. nam cum aequassent aciem, duo extra ordinem millia, quae in sinistram cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quae ubi, illatis ex transverso lignis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se opponunt, et, aequato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiae erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omissum; et locum, ex quo cesserant, repetunt; momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriae nuntius: simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suae partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo proelio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum

ope-

operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi cum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis disuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum publicum consilium finerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussa triumphatum est.

LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur,

U. C. 306. a. C. N. 446. * U. C. 307. a. C. N. 445.

quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis praeesset, potissimum M. Duilio forte evenit, viro prudenti, et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegae, ut liberis tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiae haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi cum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptae domi, memor militiae rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiae suae mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis plebis creatis, cum prae studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quae, numero nusquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum vii, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, cum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. * Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios

* U. C. 308. a. C. N. 444. ** U. C. 309. a. C. N. 443.

consularesque, Sp. Tarpejum et A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Coelimonianus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret*; infestandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. * Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum Volscorum et Aequorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiae quoque intestinae causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, cum et per coitiones potentiorum injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis seroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. ** T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque.

que. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata in Patres, cum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Aequi ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante deletum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. *eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem. nec pro communi jam patria Romam esse. quidquid irarum simulatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. obcoecatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Esquilinae accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. unde postquam inulti, praedam prae se agentes, retro ad Corbionem agmine ire, Quinctius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Et si mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Volscos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad moenia urbis Romae impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quae in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitae erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et, si id parum est, insuper poenas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites: vosmet tantum eorum poeniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suae virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugati-*
que,

que, castris exuti, agro multari, sub jugum missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus, Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum, nos plebejorum magistratum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis. concordiae causa concessimus. Decemviros desiderastis. creati passi sumus. Decemvirorum vos pertaesum est. coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque possi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis. creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo aequandarum legum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, cequando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. Agitedum, ubi hic curiam circumfederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensa passim recta. At enim communis res per haec loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior reddiit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, prae-

ter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tui sitis. At, Hercules, cum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; praeda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque, simul publicae, simul privatae, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire finitis. Haerete affixi concionibus, et in foro vivite. sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Aequos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra moenia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum iussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, praesenti pace laeti, nec ceruentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, cisi meum ingenium non mone-ret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, praeter publicum commodum, videt. nisi forte assentatores publicos, plebicolos istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quaestui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malae rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos taedium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recusato, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exaero, et a portis nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc leverissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quae inter tales metus detractionem mili-

militiae telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga, spoliisque in agris et vulnerati, foediora iis, quae subjicebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanae intueri; et primores Patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus antea actis, dignam vita omni, plena honorum saepe gestorum, saepius meritorum. Alios consules aut per proditorem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe iuendo jura ordinis asperiores domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiaeque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut caperent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac moenibus propulsori vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus praerberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Cum consules in concione pronuntiaissent, Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se duros tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam: omnis juvenus adfuit postero die. Cohortes sibi quaeque centuriones legunt: bini senatores singulis cohortibus praepositi. Haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quaestoribus ex aerario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, cum ira Romanos, illos, cum toties rebellassent, conscientia culpa ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administra-

tione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et praelatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et aequando impari sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus praeficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnare, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perripit. unde cum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in aversam incurfando aciem, anticipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum proelio equites Volscorum et Aequorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius negare, *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, ni equestre proelium conuisti omni vi perficerent. Nec fugare equitem integram satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proelium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestae mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie vinci coepti, qua permisus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli coeptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, aetate viribusque ferox, cum omni parte pugnae melius rem geri, quam apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quaedam jacere etiam in confertos hostes coepit. Cujus ignominiae metu concitati milites, invadere hostem. ita aequata ex omni parte victoria est. Nuntium a Quinctio venit, victorem jam se imminere hostium castris: nolle irrumpere, antequam sciat debellatum

tum et in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus praeda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam caltraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fuis, sine certamine in munitiones irrumpunt: praedaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa sperati aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio atque Floratio consulibus, qui praeter Volscos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset: verecundiae fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum saepe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Cum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus, cum tribus vocari, et populum inire suffragium oporteret, confurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: et, *Si licet, inquit, consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Cum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, *prodi publicam causam, submoveri iussissent, tribunos appellat.* Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi, ut, quae vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, *Annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, cum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetustate oblitteratam, ceterum suae memoriae infixam, afferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Co-*

riolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quoniam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitae tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules cum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores accessunt. cum his circumire tribunos, orare, Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem licet vertendo; cum praesertim, etiamsi fas sit, curam emolumentum sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. Nam famae quidem ac fidei damna majora esse, quam quae aestimari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium? populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienae personam laturum. quem enim hoc privatae rei judicem fecisse, ut sibi controversam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui jam sit pudoris, non facturum. Haec consules, haec Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatae tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quidquam bono causae levatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, foedius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

EPITOME LIBRI IV.

Lex de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item Censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablati, missis in eum colonis, restitutus est. Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua impensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statucae in Rostris positaee sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolomnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Aemilius dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, cum defecissent, a Mamercio Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. Conjunctio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. Res praeterea gestas adversus Volscos, et Fidenates et Faliscos, continet.

LIBER IV.

1. **H**os *secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et de connubio Patrum et plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: et mentio, primo sensum illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, ut

populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi. Id vero si heret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Laeti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Aequosque ob communitam Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum contioescerent actiones tribuniciae, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari iubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule apparatus sit. Tum C. Canulejus pauca in senatu voriferatus, Nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quae promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum, et tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, Jam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse: domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cujus rei praemium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romae praemium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, (quemadmodum plebs, gloriari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canulejum aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque?

ut,

ut, qui, natus sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canulejos igitur Icilioque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiae majestatis imperium eo recidere: et se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiozem, alia ex aliis iniquiora postulando, cum prima impetrasset, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri posse, in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illam magistratum tollendam esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundam audaciae temeritatique. Illinc ut impune primo discordias ferentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quae concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, cum hostes tantum non arcesserint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canulejus in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quam minari, se prodituum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanae, sed Volscis et Aequis et Vejentibus allaturam? Nonne, Canulejo duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.

III. Cum maxime haec in senatu agerentur, Canulejus pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem moenia

viveretis, saepe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam armonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quae plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tamen est, cur coelum ac terras misceant? cur in me impetus modo paene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non praeciditur spes plebejo quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs haec non poterit? de imperio actum est? et perinde hoc valet, plebejus ne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adiuvant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas ajunt esse, consulem plebejum fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romae regnisse? L. deinde Tarquinium, non Romanae modo, sed ne Italicae quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniiis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tulliam post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatius Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Poeniteat nunc vos plebeji consulis, cum majores nostri

nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinae virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, praecisa consularis spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace bellogue bonus, ex plebe, sit Numae, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicae accedere cum patiemur? potiusque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numae Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud Patres esse coepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exsilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis

liis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sumendo e Patribus? Nemo plebejus patriciae virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo iuvtum pactionem nuptialem quenuquam facere coëgisset. Verum enim vero lege id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminae convenisset domum, nuberez; ex qua pactus esse vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimae vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebejus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebejam patricius duxerit, si patriciam plebejus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quidquam est, praeterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus aequa libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decerneris? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium coepero, tu statim consul sacramento juniores adiges, et in castris educes? et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istae minae adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consulium volebatis, certamine abstinivistis. an ideo non est dimicatum, quod, quae pars firmitior, eadem molestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ab illa ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem faciatis; si coalescere, si jungi miserique vobis privatis necessariis adinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur;

datur; si in consortio, si in societate republicae esse, si, quod aequae libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si haec impedit aliquis, ferte sermonibus, et multiplicata fama bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in republica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Cum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebejum consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens certamen respondit, *quod nemo plebejus auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremisit, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspiciari, tanquam invisi Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (cum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consentire: ita maxime rati, contentionem de plebejjs consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilatuos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Cum Canulejus victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, cum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consilijs. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos, foedere icio cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per haec consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitija tribunis consulari pote-

potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, exemplo quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicii, et prensare homines, et concurrere toto foro candidati coepere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, detereret. postremo coacti tamen a primoribus petiere, necesse possessione reipublicae viderentur. Eventus eorum comitiarum deceit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam aequitatemque et altitudinem animi, ubi nunc in uno inveneris, quae tunc populi universi fuit?

VII. * Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Caecilius: quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris praebuit. Sunt, qui propter adjectum Aequeorum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usus. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiire; quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est, *Judicium populi rescindi ab senatu non posse, praeterquam quod nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiae etiam ordinum causa. Si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandae injuriae suae permittant, fore, ut postmodo gaudeant, se irae moderatos; sciantque, Patribus aeque curae fuisse, ne qua*

in

U. C. 311 a. C. N. 441. * U. C. 312 a. C. N. 440.

injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset. Ita legati, cum se rem integram relatores dixissent, comiter dimissi. Patricii, cum sine curuli magistratu republica esset, coiere, et interregem creavere. contentio, consulene, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare superfedit: et principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni praeterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatum interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus praeis, neque in libris magistratum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, praetermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, et in foedere Ardeatino, et in linteis libris ad Monetiae inventa. Et foris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domitium fuit.

VIII. * Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Gegano Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censurae initium fuit, rei a parva origine ortae: quae deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinaeque Romanae penes eam regimen, senatus, equitumque centuriae, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, cum tot populorum bella immi-

imminerent, operae erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem, suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodinaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subjiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, laeti accepere: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui praeessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Cum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dabitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis praefecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque foedere recenti, auxilium prope everesae urbi implorantes. frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames morbive, quaeque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeji generis, maxime forma notam, petiera juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus. adjuvabant eum optimatum studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Cum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est, postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores, inter suae par-

partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatum acies sequitur accensum injuria juvenem. fit proelium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatum cum ferro ignique excursiones facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque bellum abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriae petentium. Parum parti utrique domi armorum bellicae est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Aeque Cloelio, Ardeam venire, et moenibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, praecipitique jam die curare corpora milites jubet, quarta deinde vigilia signa profert: coeptumque opus adeo approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeae brachium injunxerat; qua ex oppido sui comineare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non comineatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapti in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *Si solvendae obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *Victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni, jubet, fatentes victos se esse, et imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, cum tentassent, praeter ce-

tera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, cum ab omni parte caederentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. et, cum haud procul urbe Tusculo confedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt poenas, vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: dentamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit, Cloelio duce Volscorum ante curram ducto, praelatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Aequavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegae: quia concordiae pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaeque omnis, consulariter acta, verendum pæne ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. * Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules, quo majori gloriae rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cura subventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo praelidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatam in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium ininitum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colo-

* U. C. 314. a. C. N. 438. ** U. C. 315. a. C. N. 437.

colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager nullus divideretur, nisi is, qui interceptus iudicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Aebutius Elva. qui, per minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiae ejusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiaeque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente anno, C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequidquam a Poetelio quaesita. qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, cum magno certamine obtinuisset, ut consularentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati iussi sunt. Ludibrioque erant minae tribuni, denuntiantis se delectum impediturum; cum, quietis finitinis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, ** Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo si aggravatae res essent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Coepere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis, deserto agrorum cultu, nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebeji, haud adversante senatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo ma-

U. C. 315. a. C. N. 437. * U. C. 316. a. C. N. 436.

gistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quanquam postremo annonae quoque levatae haud immeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonae fecisset; et revolutus ad dispensationem inopiae, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objiciendo irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp Maelius ex equestri ordine, ut illis temporibus, praedives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitem clientiumque ministeria coemto, (quae, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quaecumque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus infatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere. et, quoniam consulatus quoque eripiendus iuvitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, praemium fore. Jam comitia consularia instabant. quae res eum, necdum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. * Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. et L. Minucius praefectus annonae, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros finteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen. Hic Minucius, eandem publice curationem
agens,

agens, quam Maelius privatim agendam susceperat, cum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *tela in domum Maelii conferri, eumque conciones domi habere; ac non dubia regni consilia esse. tempus agendae rei nondum stare; cetera jam convenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se paene, quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quae postquam sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod expectassent, donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules immerito increpari, ait, qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dicatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem tantae potestati esse.* Approbantibus eunctis, primo Quinctius abnuere: et, *quid sibi vellent, rogitare, qui se aetate exacta tantae dimicationi objicerent.* Dein, cum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicae esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis praesidiis, cum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicae quasisset,* rogitarent; missus ab

dictatore Servilius magister equitum ad Maelium. *Vocate*, inquit, *dictator*. Cum pavidus ille, *quid vellet*, quaereret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret, *crimenque*, a Minucio delatum ad senatum, *dilucendum*; tunc Maelius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, cum apparitor iussu magistrum equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanae implorare: et opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinnerent. Haec eum vociferantem affecutus Ahala Servilius obtruncat: resperfusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Maelium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili*, *esto, liberata republica*.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad concionem vocari iussit; et, *Maelium jure caesum*, pronuntiavit, *etiam si regni crimine insons fuerit: qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam confedissee; qua cognita, habiturum fuisse Maelium similem causae fortunam. Vim parantem, ne iudicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exacto sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris patriae, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exulare iussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia iniuta de regno, supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Maelius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consularibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus,*
splen-

splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum, victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quae tantum amentiae conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quaestores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressae nefariae spei, dirui extemplo jussit. id Aequimaelium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Maelianum, assibus in modios aestimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimunque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Maeliana caede sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Maelii non desisterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et plebeji aliqui, profitendo se ultores fore Maelianae caedis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos consulari potestate creavit,

* U. C. 317. a. C. N. 435. ** U. C. 318. a. C. N. 434.

et in iis L. Quinctium Cincinnati filium : ex cujus dictaturae invidia tumultus quaerebatur. Praelatus suffragiis Quinctio Mam. Aemilius, vir summae dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. * In horum magistratu Fidenae, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quaerentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambigam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatum, novorum sociorum, consulentium de caede ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatum populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis caesi erant, statuae publice in Rostris positae sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, praeterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summae rerum, quieta plebe tribunisque ejus, nihil controversiae fuit, quin ** consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, et L. Sergius Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo proelio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam laetitia fuis hostibus fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit.

Cum

Cum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes confedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variae fuere sententiae. Faliscus, procul ab domo militiam aegre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnuros frementibus, ni copia pugnae fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nili cogerebantur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta pedum acies ingenti vi confixit. Nulla parte legiones Etruscae sustinuerunt impetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahere certamen.

XIX. Erat una inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is cum ad impetum Tolumnii, quacunq; se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset, *Hiccine est, inquit, raptor foederis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc maeroram victricem, (si modo sancti quidquam in terris esse Dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem cum ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque saepius cuspide ad terram affixit, tum exsanguis detracta spolia; caputque abscisum victor spiculo gerens, terrore caesi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, et ad castra compulso caedit. Fidenatum plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, caedes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, aequantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quae, prima Opima appellata, sola ea tempestate erant, cum solemnibus dedicatione dono fixit. averteratque in se curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo

ex

U. C. 318. a. C. N. 434. * a. C. 319. a. C. N. 433.

ex publica pecunia, populi jussu in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossium tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, praeterquam quod ea rite opima spolia habentur, quae duci detraxit; nec ducem novimus, nisi ejus auspicio bellum geritur: titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossium cepisse. Hoc ego cum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum aedem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptam legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cossio spoliis suorum Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossium consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbellem triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil praeter nomina consulium suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positus, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossium consulem scripserit.

XXI. * M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliscum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta, urbes tamen non oppugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae
tamen,

tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: fallis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati objiciens. quae vaniora ad populum ipso auctore finire. Ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, duumviris praeerantibus, est facta. *Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginus, dum collegam confuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, praesto fuere: signa acratio prompta feruntur ad dictatorem. Quae cum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiae quoque.

que, abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditiōem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averſa parte urbis maxime neglecta, quia ſuapte natura tutiſſima erat, agere in arcem cuniculum inſtituit. ipſe, diverſiſſimis locis ſubeundo ad moenia, quadrifariam diviſo exercitu, qui alii aliis ſuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab ſenſu operis hoſtes avertēbat: donec, perſoſſo a caſtris monte, erecta in arcem via eſt; intentiſque Etruſcis ad vanas a certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam urbem oſtendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus cenſores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum cenſus populi eſt actus.

XXIII. * Eoſdem conſules inſequenti anno reſectos, Julium tertium, Virginiū iterum, apud Macrum Liciniū invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpiciū conſules in eum annum edunt. ceterum in tam diſcrepante editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuiſſe, traditum a ſcriptoribus antiquis diſſimulat. Licinio libros haud dubie ſequi linteos placet: et Tubero incertus veri eſt. ſed inter cetera, vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum. Trepidatum in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Vejentibus ſolum exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiam Falſicis memoria initi primo cum iis belli; quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur cum duae civitates, legatis circa duodecim populos miſſis, impetraſſent, ut ad Voltumnae ſanctum indiceretur omni Etruriae concilium: velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mam. Aemiliū dictatorem iterum dici juſſit. ab eo A. Poſtumiū Tubertus magiſter equitum eſt dictus; bellumque tanto majore, quam proximo, conatu apparatus eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exſpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque cum renuntiatum a mercato-
ribus

ribus esset, negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quaerere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quaerendae bello gloriae adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, *republicam foris gerendam, ait, tutaque omnia praestanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, *ut re ipsa, inquit, sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdicō.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, sine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores, aegre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu aerarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiae intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quanquam deminutum censurae jus nolissent, exemplo acerbitatis censoriae offensos: quippe cum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, praeterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

XXL. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriae praemium, quod

* U. C. 322. a. C. N. 430. ** U. C. 323. a. C. N. 429.

quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, * M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedes Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandae Deum irae, avertendaeque a populo pestis causa, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuae hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, ** L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Aequorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnanae, agitata. Ibi prolatae in annum res: decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret: nequidquam Viciente populo querente, eandem, quae Fidenae deletae sint, imminere Vejis fortunam. Interim Romae principes plebis, jam diu nequidquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, coetus indicere in domos tribunorum plebei. ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spreto, ut, cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeji magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei, adeo se suis etiam sordere; nec a plebe minus, quam a Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *Eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honores iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendae ambitionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis liceret causa. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti certamine Patres ac plebem ac-

cendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad sua studia inclinaturam. quae ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. * Tumultus causa fuit, quem ab Aequis et Volscis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quinctius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique, seorsum Aequi, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quam unquam ante, muniendi exercendique militum cura ducibus erat. eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi saepe victi populi, majore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarent: et aliquantum Romanae juventutis morbo absumentum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia aliis terribiliora afferentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, *Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicae dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis, secedunt, proque collegio pronuntiant, *placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos iussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciae potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci

duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) P. Quincio evenit. is A. Postonium Tubertum, locerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur et iussum: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiae munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Hernicis Latinisque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Haec omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad praesidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua egissent in castris, moraretur, dictator, praesente A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad proelia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patientem habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus proeliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universae victoriae, tentato paulatim eventu certaminum, suos praecipere. Itaque hostes, nulla in proelio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excitavit. Ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit, misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postonius Albus legatus praeficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem inva-

dat. Q. Sulpicium legatum praeficit castris: M. Fabio legato assignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quae vel alius imperator prudens et impiger in talire praeciperet ageretque, praecipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et ne utquam vulgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde in majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius paene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra; nuntiarique passim jubet.

XXVIII. Et jam lucebat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul-eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic praebituri, inquit, vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis, in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Haec, qua me praegressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Haec locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit. eoque omne proelium versum est.

Uni

Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim caedes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo semur, non brachium abscisum consulem ex tam ancipiti proelio subuoluit.

XXIX. Messium impetus per stratos caede hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volcorum, quae nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effosus usque ad vallum persecutus, ipsa castra, vallumque aggreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem lignum quoque intra vallum iniecisse ferunt, quò milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra proelium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes coepti. castrisque et his captis, hostes praeter senatores omnes venditati sunt. Praedae pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: praepositoque consule castris, ipse, triumphans inductus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere; et licet, in variis opinionibus. et argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: cum, qui prior auctor tam saevi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul aedem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: aegre id passus Quinctius, cum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

* U. C. 325. a. C. N. 427. ** U. C. 326. a. C. N. 426.

† U. C. 327. a. C. N. 425. †† U. C. 328. a. C. N. 424.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. * Consules sunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent, et pro foedere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in iurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. ** Legem de multarum aestimatione per gratam populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio prodicione excepissent, ipsi praecipue ruerunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. † Secuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatum juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. Aemilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interentorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec coelestes modo defuerunt aquae, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta. vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecit tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invaluit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis facellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendae. Datum inde negotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. †† Irae adversus Veientes in insequentem annum,

C. Ser.

C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciaeque inde, non pax facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum, cum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriae iussere. In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. * Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ^{senatus} ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus praefuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani iubentibus, invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos ac terga dantes accipere. plus ita ignominiae, quam cladis, est acceptum. Moesta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos, postulare dictatorem, in eo verti spes civitatis. et cum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem eximere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit: et ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Vejentes, re secunda elati, missis circum Etruriae populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios

undique ad spem praedae adsciverunt. Uni Fidenatum populo rebellare placuit: et, tanquam nisi ab scelerate bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae visae opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romae terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et iustitium in foro, tabernaeque clausae: suntque omnia castris, quam urbi, similia.

XXXII. Tum trepidam civitatem, praeconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *Quod animos ex tam levibus fortunae momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quae ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Vejentem hostem sexies victum, pertimescant, Fidenasque prope saepius captas quam oppugnatas. Eisdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere, se quoque eundem dictatorem Mam. Aemilium esse, qui ante Vejentium Fidenatumque, adiunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proinde memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, caedem in pace Fidenatum colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos, qui, ob ereptum censurae regnum, labem secundae dictaturae suae imposuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quin-

gen-

gentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, laeva Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, cum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum praecipit, ne injussu pugnam incipiat: se, cum opus sit, equestri auxilio signum daturum. tum ut memor regiae pugnae, memor opium domi, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, praedonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda caede, resperfos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem; cum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque, ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito, proelium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similis quam proelio, territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum, vestraeque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines moneat.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissae excipiuntur, partim vi eripiuntur. utra-

que acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes intectur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quacunq̄ue pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui cum utramque mirandam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Cum duae acies, duo diversa proelia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset; et equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam caedem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compullos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem et Romanos sequentes impetus rapit; Quinctium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in desertis hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædã, spe injecta majoris in urbe prædae, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor caedes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat

binis,

* U. C. 350. a. C. N. 422. ** U. C. 351. a. C. N. 421.

binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam reduxit: jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem aequae difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriae vanum titulum appetivere.

XXXV. * Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciae datae, et Aequis triennii, cum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. ** Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, et tribunorum militum apparatu, et finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julius. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratus fuit. Post ludos conciones seditiosae tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in aeterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quae communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sua aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna praemia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se

persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandam, neque postulandum esse. Magnas animos magnis honoribus ferri. neminem se plebijum contemturum, ubi contemni desissent. Experientiam rem denique in uno aut altero esse, siue aliquis plebejus ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere orium ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque spectatos: primis annis fugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo praebere ad contumeliam or. Nec se videre, cur non lex quoque abrogeatur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum praetereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu audiae, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumquo deducendarum ostentatae spes; et vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi aeris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum Patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum profiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, praefectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. * Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus

bus capram; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campeltri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incoles veteres novi coloni nocturna caede adorti. His rebus acis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum coeperere. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, *Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tanquam constantissima re, fortuna fretus, quod victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinae Romanae plus in Volscis exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut saepe alias, virtutem est secuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset, exercitior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnius saepe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, et incerti trepidant, applicantque se turbae. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur, nondum fuga certa, nondum victoria erat, tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus caedis hostium videre, quam fugae.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas, valebat: dataque mox terga

terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, praesenti animo subvenisset. qui cum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellet esse, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consolis imperium motis, *Nisi haec, inquit, armata cohors sistat imperum hostium, acium de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Rominis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Cum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parvis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et cum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parvatis, novae cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec percurrere eadem, qua transierant, posse: ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Romanae, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus, qui cum saepe conati nequissent percurrere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit. nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis faucibus et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumfessus ultra mediam noctem est. quo cum circumfidentibus nuntiatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius

nus metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab faucibus hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumultu suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi cum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, foedritatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat, faucibus ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: cum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quibusdam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: et ex moestis paulo ante domibus, quae conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaeque matres ac conjuges, oblatae prae gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quaeque, simul corpore atque animo vix prae gaudio composites, effusae. Tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est, per recens odium Sempronii consulis renovandae in eos invidiae. Itaque, advocata concione, cum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deserta foedo castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari iussit: coramque eis, Sexte Tempanium, inquit, quaero de te, arbitrorisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidia aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit praesidium? postero denique die equum praesidii us-

quam

*quam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute per-
ruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum
inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Haec
pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit,
dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi
legiones nostrae sint? desertus sis, an de erueris consulem
exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

XLI. Adversus haec Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno laeta: *Quanta prudentia rei bellicae in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse, cum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quae venianda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensit, usque ad noctem extractum certamen: nec ad ramulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine hostium credere perumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci praesidio se suosque sic tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris nutui implese, precantemque deinde, ne se sellum labore ac vulueribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Cum haec agerentur, jam consul via Lavicana ad sanum Quietis erat. eo missa planstra jumenta que alia ab urbe exercitum, affectum proelio ac via nocturna, excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Moestae civitati ab re male gesta et iratae ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus aeris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et*
in

in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in praedamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactae jam aetatis Capitolinus Quintus, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitae spatio, tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, ▲ Sellium, Sex. Antistium, et Sp. Icilium, fecit; quos et pro centurionibus sibi praefecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, cum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. * creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunos plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem cum quatuor collegae, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret: aegre Hortensius pati, tentationem earum credens esse perseverantiae suae; nec precibus tribunorum, quae in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi submissus et fideus innocentiae animus esset, quaerebat. sub tribunicia umbra consularem virum delituisse. modo ad collegas, Vos autem; si reum perago, quid accuri estis? an erepturi jus populo, et eversuri tribuniciam potestatem?* Cum illi, et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse, dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus. Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Aequis indulsit,*

qui

qui ambiguan victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. * Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. cum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatur. Ceterum ob Semproniae cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timebant, dimicatione erat perfectum; sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, coepta ab duplicando quaestorum numero. quam rem, (ut, praeter duos urbanos quaestores, duo consulibus ad ministeria belli praesto essent) a consulibus relatum, cum et Patres summa ope approbassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quaestorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primo et consules et Patres summa ope annisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium populi, cum parum proficerent, totam rem de augendo quaestorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliaeque subinde, inter quas et agrariae legis, seditiosae actiones existunt: propter quos motus cum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessionem tribunicias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricos tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cum pars major insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricos coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque exceptam*

pram, In memorabat Vejentibus induciis et cunctatione Aegorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? Quae si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resti posse. quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quaestores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.

XLIV. *Tribunicia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quaestorum habente, petentibusque inter aliquot plebejos filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. Fuere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antilliusque, repulsa suorum accensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, cum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quenquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanciae, ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos.* Itaque cum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset; flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratinii: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canulejo, diem dixere. Subinde ab isdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa levio rem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub jud.

* U. C. 336. a. C. N. 416. ** U. C. 337. a. C. N. 415.

cii tempus plebem offensurum. Adversae invidiae ob-
 jecti maluit, et suae nocere causae, quam publicae de-
 esse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, ces-
 sura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum
 plebi, sed sibi invidiam, quaeri. Se quoque subituum eam
 tempestatem forti animo. nec senatui tanti se civem, aut
 quenquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum pu-
 blicum fiat.* Nihilo demissiore animo, cum dies venit,
 causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Pa-
 tribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris
 damnatur. Eodem anno Postunia, virgo Vestalis, de
 incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem
 propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius, quam
 virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam,
 deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maxi-
 mus abstinere jocis, colique sancte potius, quam scite,
 iussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci
 tum urbem tenebant, capiuntur. * Insequens annus tri-
 bunos militum consulari potestate habuit, Agrippam
 Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp.
 Nautium, C. Servilium.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo
 potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem
 ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populo-
 que ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem
 Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda con-
 silia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes
 poenas dederunt. indicibus dena millia gravis aeris, quae
 tum divitiae habebantur, ex aerario numerata, et liber-
 tas praemium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari coe-
 ptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus
 jungere, haud incertis auctoribus Romanam est allatum.
 Aequorum jam velut anniversariis armis affluerat civitas.
 Lavicos legati missi cum responsa inde retulissent du-
 bia, quibus, necdum bellum parari, nec diuturnam
 pacem fore, appareret: Tuscanis negotium datum,
adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.
 ** Ad insequentis anni tribunos militum consulari pote-
 state,

state, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant. Nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum profiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiozem ferre, curam urbis, ut ingratham ignobilemque, adspernari. Cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reipublicae est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi praeerit. Bellum utinam, qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductae sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem: pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem, et contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quae cum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicae esset, quam ad Vejos fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, in-fuisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi obruncatique: castraque, eo die aegre retenta, postero die, circumfusis jam magna ex

parte hostibus, per averfam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa, roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; et quod subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum; jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores prope missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, cujus providentiam in republica cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribunus militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Aham Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim proelio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri prope jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non tulerint: victique acie cum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris, cum praedam dictator militibus concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romanis reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam

* U. C. 338. a. C. N. 414. ** U. C. 339. a. C. N. 413.

ab tribunis plebi agrariae seditiones, mentione illata de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. * Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et ** insequente anno A. Sempronio Atracino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. et cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnaue partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae; (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publice esset, praeterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; cum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natus ex Patrum concilio, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre. proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendae tribuniciae potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agenda rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravate acclinaturos se ad causam senatus, per quam universo ordini cum prioribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu,

prestantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id lingulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Maecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eae orationes a primoribus Patrum habitae sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, praeterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatam inopem, confugere. Praeclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censerat dissolvendae reipublicae esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiae intercessoribus ab senatu actae. Latore rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas inducti, actionem deposuere.

XLIX. *Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis, suae gentis populo, praesidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factae erant, novisque colonis bellum illatum. quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni
mit.

mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis* insequente anno receptis, Aequi, coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cossio, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Aequos permissum est, pravae mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, cum levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in ci- ves certamen vertit: et, cum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam irae causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolidi ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint.* quod auditum non concionem magis, quam mox Patres, offendit. et tribunus plebis, vir acer, nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quae invidiae, non ipsi tantum, sed causae atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius, quam Postumium, in disceputationem trahebat. Tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen haec bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestrae prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam.* quid

ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemuistis modo, voce hujus audita. quid id refert? Jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferetis.

L. Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Praedaene interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque cum fremitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua incta erat; missis ad vociferantem quendam militem licitore, cum inde clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *habere quaestorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora cuncta fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis. postremo cum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi cum submoventes passim licitores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant: sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura inceserat Patres, ne metu quaestionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Cum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

LI. *Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque praeficeret quaestioni, quem vellet. A plebe consensu

*U. C. 343. a. C. N. 409. ** U. C. 344. a. C. N. 408.

sensu populi consulibus negotium mandatur, qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibi ipse conscivisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non aegerrime id plebs ferret. *jacere tandem irritas sanctiones, quae de suis commodis ferrentur: cum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.* Apertissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinquentium animis Bolani agrum divisionem objici: quo facto minuit desiderium agrariae legis quae possessore per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc haec ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse: sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum praedae. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductae a Furio consule, cum hostem ibi non invenissent. Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minus praedae, quam speraverant, fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerant. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. *Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is cum principio statim anni, velut pensum nominis familiaeque, seditiones agrariis legibus promulgandis ciceret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit. minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, **M. Papirio Atriatino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad

frumentum mercandum, annonae foret subventum. Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos comineatus summo Etruriae studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate aegra experti consules sunt: cum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Praeterquam ab morbo annonaeque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hae sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. *M' Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Aequi parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capeffentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transceuderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Maenius tribunus plebis, legis agrariae lator, cum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nuntiatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta cum apud Patres invidiae Maenio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante praeparatis intercessoribus legis agrariae, praebuit justiore causam resistendi collegae. Itaque cum res diu ducta per alterationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Maenium fore, qui delectum impediret; Maenio contra vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere;* decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex collegii sententia, C. Valerio consuli se, *damnum aliamque coercionem, adversus intercessionem collegae, delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus cum paucis, appellantis tribunum, collum torssisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam in vilis infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, de-

dejectis qui in praesidio erant, arcem recipit. praedatores, ex praesidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Praedae ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in aerarium redigere quaestores iussit; tum praedicans participem praedae fore exercitum, cum militiam non abnuisset. Auctae inde plebis ac militum in consulem irae. itaque, cum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Maenii celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam prope solemnem militum lasciviam in consulem, curae Patribus injecit. et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Maenii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. *Creati consules sunt C. Cornelius Cossus, L. Furius Medullianus iterum. Non alias aegrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quaestoriis comitiis simul ostendit, et ulta est, tunc primum plebejis quaestoribus creatis; ita ut, in quatuor creandis, uni patricio Caesoni Fabio Ambusto relinquere-tur locus; tres plebeji, Q. Silius, P. Aelius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus praeferrerentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilius accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes: cum affirmassent, nihil se moturos, si ne quaestoriis quidem comitiis, quae sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tandem vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quaesturamque eam non honoris ipsius sine aestimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere; negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco,*
cer-

*cernentesque alios in possessione dignitatis suae, Salii Flamini-
nesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine
imperii ac potestatibus relinquuntur.* Irritatis utriusque
partis animis, cum et spiritus plebes sumisset, et tres
ad popularem causam celeberrimi nominis haberet du-
ces; Patres omnia quaestoriis comitiis, ubi utrumque
plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consu-
lum comitia, quae nondum promiscua essent. Icilius con-
tra tribunos militum creandos dicere, et tandem ali-
quando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impe-
diendo id, quod petebant, exprimerent: cum mira
opportunitate, Volscos et Aequos praedatum extra fines
exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad
quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum
habere occipiunt; obstare tunc evixit tribuni, sibi ple-
bique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant,
et omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter ple-
bejos. duo, singuli singulos, sibi consules asservandos
assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc de-
tinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum con-
sules, nec comitia, quae petebant, tribuni expediebant.
inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii
veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad praedam mili-
tibus, qui in praesidio erant, Aequos, interfectis pau-
cis custodibus arcis, invalisse. alios recurrentes in ar-
cem, alios palantes in agris caesos. Ea adversa civitati
res vires tribuniciae actioni adjecit. nequidquam enim
tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello,
postquam non cessere nec publicae tempestati, nec suae
invidiae, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribu-
nis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio
haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis
reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Ici-
lios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribuna-
tus petere consulatum insimulabant. Tum delectus ha-
beri, bellumque omnium ordinum consensu apparari
coeptum. Consules ambo profecti sunt ad arcem Carven-
tanam,

* U. C. 347.

a. C. N. 405

tanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce Carventana, cum diu nequidquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et praedas et in Aequis et in Volscis agro ingentes factas.

LVI. * Romae sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quae mallent, comitia haberent: ita eventu comitorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis. (cujus eos Icilius tum insimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, taedio fordium in quibusdam insignium, populum a plebeis avertissent. Volscos deinde et Aequos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum praesidium ad iram compulisset, fama affertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumfisse, castigantes ignaviam, quod, abditum intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et opprimi Verruginis praesidium, passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad haec cum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribatur. Ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positus hostem opperiebantur. Quae ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nuntiantur Romanis, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici iussit. quam rem aegre passos Iulium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: cum primores Patrum, nequidquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei appellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, laeti discor-

scordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata respublica esset: tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, cum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *cum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse aequum, mandatum sibi a populo eripi honorem, differuere*; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tandem, ait, non quia incertus sententiae fuerit; (quem enim bonum civem discernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiae. sed, cum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorrem sibi collegarum gratia rempublicam fore: et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contenturum.* Quo facto cum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili proelio caesi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum, castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra moenia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunae videretur, felicitate, quam gloria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt.

Tum

*U. C. 348. a. C. N. 404. ** U. C. 349 a. C. N. 403.

Tum vero gravior cura Patribus incesit; quippe cum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebejis candidatos omnium, etiam dignorum, taedium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendam praeparatis, omnia loca obtinere, ne cui plebejo aditus esset. * Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic relictus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti coeptae. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviam fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem inulti fuere. ** Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Collis, Numerio Fabio Ambusio, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbam responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent prope urbe finibusque, daturus, quod Lars Tolumnus dedisset, responderi iussit. Id Patres aegre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debet*

debellatum cum Volscis esse: modo duo praesidia occisione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicaretur: et tanquam poeniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus. Haec sua sponte agitata: insuper tribuni plebis accendunt: Maximum bellum Patribus cum plebe esse dictitant: eam de industria vexandam militia trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia ageret: praefantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica possent? rogantes. Haec cum in sermonibus concionibusque interdum agitant avertissent plebem ab suscipiendo bello, proferitur tempus ferendae legis: quam, si subjecta invidiae esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se proelio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacunque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quae nunc Tarracinae sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissae quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala cum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat praesidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invasere. ad quem tumultum obstupesci, qui adversus Fabium urbem infamam tuebantur, locum dedere scalas admovendi: plenaque hostium cuncta erant, et inmitis diu caedes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: cum pronuntiatum re-

pen:

pente, ne quis praeter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exiit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec collegae venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a praesidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerant, oppidum: vetere fortuna opulentum tres exercitus diripere. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prentatasque exeuntium manus, et Patres vere appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Cum comoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicae esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agitatam, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare, *Tam id laetum Patribus universis nec prosperam fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent; et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi pri-

*U. C. 360. a. C. N. 402. ** U. C. 351. a. C. N. 401.

mi: et quia nondum argentum signatum erat, aes grave plaustris quidam ad aerarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos cum et a Patribus collaudari, et a militari aetate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

LXI. *Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M' Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumfessi Veji sunt; sub cujus initium obsidionis cum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universae tuendi Vejentes essent. Ea oppugnatio seignior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum advocata bellum. ** Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M' Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cosum, Caesonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri coepta. inde inter eruptionem tentatam, compulsio in urbem hoste, occasio data est Romanis irumpendi. praeterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. Infra arcem caeli captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis praesidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convento. taedioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus cum custodes trucidarentur, cetera

tera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditio-
nem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductae le-
giones ex Volscis; omnisque vis Romana Vejos conversa
est. Proditori, praeter libertatem, duarum familiarum
bona in praemium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt,
qui Artenam Vejentium, non Volscorum, fuisse credant.
Praebet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cae-
re atque Vejos fuit: sed eam reges Romani delevere, Cae-
retumque, non Vejentium, fuerat. Altera haec nomine
eodem in Volscio agro fuit, cujus excidium est dictum.

EPITOME LIBRI V.

*In obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt. ea
res cum esset nova, indignationem tribunorum plebis mo-
vit, querentium non dari plebi nec hiemem militiae re-
quiem. Equites tum primum equis suis merere coeperunt.
Cum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam
rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camil-
lus dictator decem annos obsessos Vejos cepit: simulacrum
Junois Romam transtulit: decimam partem praedae Del-
phos Apollini misit. Idem tribunus militum, cum Faliscos
obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statim-
que deditioe facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus
est. Cum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum
ejus M. Cornelius successus est. nec id postea factum est:
quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus,
cum ei dies a L. Apulejo tribuno plebis dicta esset, in ex-
siliium abiit. Cum Senones Galli Clusium obsiderent, et le-
gati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos
pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum steris-
sent; hoc factis eorum concitati Senones urbem infesto exer-
citu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere
urbem praeter Capitolium, in quod se juvenis contule-
rat: majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque
gesserat, in vestibulis aedium sedentes, occiderunt. et cum
per aversam partem Capitolii jam in summum evasisent, pro-*

diti clangore anserum, M. Manlii praecipue opera dejecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Aedes Ajo Locutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione audire, qui, cum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, **Sta miles: hic optime manebimus.**

LIBER V.

Veientes (Veji)

I. **P**ace alibi parta, * Romani Veji que in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M' Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julius, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriae animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solemnia ludorum, quos intermitteri nefas est, violenter diremisset: cum ob iram repulsae, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cuius decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat.

habebat.

bebat. Romanis etſi quietae res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari eferebatur, ita muniebant, ut anſcipitia munimenta eſſent: alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones verſa: aliis frons in Etruriam ſpectans auxiliis, ſi qua forte inde venirent, obſtruebatur.

II. Cum ſpes major imperatoribus Romanis in obſidione, quam in oppugnatione, eſſet; hibernacula etiam, res nova militi Romano, aedificari coepta: conſiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod poſtquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi res cauſam invenientibus, Romam eſt allatum, in concionem proſiliunt, ſollicitant plebis animos, *Hoc illud eſſe dictitantes, quod aera militibus ſint conſtituta. nec ſe feſelliſſe, id donum inimicorum veneno illitum fore. Veniſſe libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res inviſere ſuas. Quam putarent continuatae militiae cauſam eſſe? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis eſſent, agi de commodis eorum poſſet. Vexari praeterea et ſubigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem ſub tectis ſuis agere, egregiis curis ſituque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruiniſque obrutum, ſub pellibus durare, ne hiemis quidem ſpatio, quae omnium bellorum terra marique ſit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam poteſtatem creatam ſuperbos illos conſules, neque triſte dictatoris imperium, neque importunos decemviroſ injunxiſſe ſervitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidam illi conſules dictatorſve facturi eſſent, qui praconſularum imaginem tam ſaevam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuiſſe ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebejo. Antea trina loca cum contentione ſumma patricios explere ſolitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem haerere plebejum quenquam: qui, ſi nihil aliud, admonet collegas: libe-*

ros, et cives eorum, non servos, militare, quos licet in domos ac testa reduci oporteat, et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invadere, et usurpare libertatem, et creare magistratus. Haec taliaque vociferantes adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juvena certaminibus plebejis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribuniciae potestatis dissolvendae.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: Si unquam dubitandum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. et cum laetor, tandem longi erroris vobis finem factum esse; tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicae gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quae forte aliquando fuerunt, unquam aequae, quam munere Patrum in plebem, cum aera militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quod illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, (nisi) concordiam ordinum, quam dissolvendae maxime tribuniciae potestatis ventur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quaerunt: qui et semper aegri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstinere aequum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne vos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quidquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio ple-

bis

quis enim a Quirites,
 ...

bis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondere aufit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, aequam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse aera militibus, quia nunquam data essent. quoniam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum proportionate iungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestae antea ferebat miles, se suo sumtu operam rei publicae praebere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quaerere, unde domi militiaeque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, et laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiatur, se a domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non merito dicat, annua aera habes, annuam operam ede? An tu aequum censes, militia semestri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiscum aequum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, et perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostrae finem captis Vejis imposuerimus. Si, Hercules, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Graecia: quam procul ab domo? aut terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostrae, annuam oppugnationem perferre

piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam justis doloris est, quod nos ad perseverantem stimulet. Septies rebellarunt: in pace nunquam fida fuerunt; agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium caedis impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id molimur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit, quin violarent.

V. Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno praedandi, cum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis, cum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitum aucto, creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turrets, quid vineas testudinesque et alium oppugnandarum urbium apparatus loquar? Cum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum: relinquendane haec censeris, ut ad aestatem rursus novus de integro his instituendis exsudet labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defangique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur; nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiolem spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos haec tam crebra Etruriae consilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea

stea fore? cum, si laxamentum dederis, major frequentior-
que legatio itura sit: cum, id quod nunc offendit Etruscos,
rex creatus Vejis, spatio interposito mutari possit, vel con-
sensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius
voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium no-
lit. Videte, quod res, quam inutiles, sequantur illam viam
consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio im-
mincus finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente con-
citatum. Haec sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule,
dissimilia, ac si quis aegro, qui, curari se fortiter passus,
exemplo convalescere possit, cibi gratia praesentis aut portio-
nis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil perti-
neret; ad disciplinam certe militiae plurimum intererat, in-
fuescere militem nostrum, non solum parata victoria frui; sed,
si res etiam lenior sit, pati taedium, et quamvis serae spei
exitum expectare; et, si non sit aestate perfectum bellum,
hiemem opperiri; nec, sicut aestivas aves, statim autumnio
tectis ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi stu-
dium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes sil-
vasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibe-
bimus; quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone
effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo
molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab
domo non possint? ut, tanquam navale bellum, tempestati-
bus captandis et observando tempora anni, gerant, non ae-
stus, non frigora pati possint? Erubescant profecio, si
quis eis haec objiciat; contendantque, et animis et corpori-
bus suis virilem patientiam inesse, ut se juxta hieme atque
aestate bella gerere posse: nec se patrocinium molliitiae iner-
tiaequo mandasse tribunis; et meminisse, hanc ipsam potesta-
tem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Haec
virtute militum vestrorum, haec Romano nomine sunt digna,
non Vejos tantum, nec haec bellum intueri, quod instat; sed
fumam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quae-
rere. An mediocre discrimen opinionis securum ex hac re
putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse
putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis

sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium longinquae oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumfessa semel amovere possit; nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec impetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quae in omni quidem genere militiae, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romae invenerint praesidia Vejentis, quae nequidquam in Etruria quaerunt. An est quidquam, quod Vejentibus optatum aequè contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra implicantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis taedio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licet, quae apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut praesidio decedit. Auctores signa relinquendi, et descendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quidquid tribunus plebi loquitur, cisi prodendae patriae dissolvendaeque reipublicae est, assuestis aequi audire; et, dulcedine potestatis ejus capti, quaelibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quae hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant, et exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam ea demum Romae libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta Patrum, non disciplinam veteri militiae.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis; cum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, et superiorem Appium in causa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Vejos fecit. Nam cum agger promotus ad urbem, vineaeque tantum non jam injunctae raenibus essent, dum opera interdium sunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente por-

porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes coniecit: horaeque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique absumti sunt. Quod ubi Romam est nuntiatum, moestitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victae reipublicae insultarent: cum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus cum amplissimis verbis gratiae ab senatu actae essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus sit plebis. *Pedestris ordinis* (sc.) *ajunt, nunc esse, operam (que) reipublicae extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quo alio ducere velint. si Vejos ducti sint, negant, se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se laetitiae vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiae continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam laetitiam. Beatam urbem Romanam, et invictam, et aeternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimae; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent, senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam acra procedere.* et equiti certus numerus aeris est assignatus. Tum primum equis merere equites coeperunt. Voluntarias ductus exercitus Vejos non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

who had the property of king's, but had no horses furnished them at the public expense. & therefore had not been knighted.

VIII. * Insequens annus tribunos militum confu-
 lari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q.
 Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium
 iterum, M' Sergium iterum. his tribunis, dum cura
 omnium in Vejis bellum intenta est, neglectum Anxuri
 praefidium vacationibus militum, et Volscos mercatores
 vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus,
 oppressum est. minus militum perit, quia praeter aegros
 lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes
 negotiantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum
 caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces
 Romani plus inter se irruant, quam adversus hostes ani-
 mi, habuerant: et auctum est bellum adventu repentino
 Capenatum atque Faliscorum. Hi duo Etruriae populi,
 quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quo-
 que Romano se proximos fore credentes; Falisci propria
 etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea im-
 miscerant, per legatos ultro citroque missos iurejurando
 inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Vejos
 accessere. Forte ea regione, qua M' Sergius tribunus
 militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemque terro-
 rem intulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus
 magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio
 Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti proelio castra
 Romana oppugnabantur; concursantesque, cum huc at-
 que illuc signa transferrent, nec Vejentem fatis cohi-
 bere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim,
 ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, si
 ex majoribus castris subveniretur, ut diversae legiones,
 aliae adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eru-
 ptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris praeerat
 Virginias, privatim Sergio invisus infestusque. is, cum
 pleraque castella oppugnata, superata munitiones, utrin-
 que invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit:
 si opus foret auxilio, collegam dicitans ad se missurum.
 Hujus arrogantiam pertinacia alterius aequabat; qui, ne
 quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste,
 quam vincere per civem, maluit. Diu in medio caesi
 milites; postremo, defectis munitionibus, perpauci in
 majo-

invisum = hater by }
 infestus = hater }

U. C. 353. a. C. N. 390 *U. C. 354. a. C. N. 398.

majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt, ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea praesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis, pauci reipublicae, haec atque illi, ut quosque studium privatum aut gratia occupaverunt, adsunt.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non expectandum justum tempus comitorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginisque, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante idus Decembres, solemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter haec tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci iussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nae ego libenter experiver, quam non plus in his juris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriae quaerere: et collegae aut faciant, quod cerset senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Cum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciae potestatis terriculis inventam esse aliam viam majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. *L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Corne-

ab M. Mamercino

Ho

Ho Cossio iterum, Caesone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribuniis militum consulari potestate, multa domi militiaeque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romae simul delectu, simili tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebi cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo iudicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autemangebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicae erat. Haec per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditionis concionibus faciebant; ideo aera militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, et consulibus male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non aestatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quietis unquam miserae plebi sit: quae nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, cum confecta labore, vulneribus, postremo aetate corpora rezulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; haeræque militaria, velut foenore accepto, multiplicia reipublicae reddant. Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonias esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. is, quod pe-

x This was really the effect, but the 3 dissenting from the time that the comitia were held. Remained true before the city.

U. C. 354.

C. N. 498.

xissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribu-
 nos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sub-
 latam, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed
 imperio patriciorum; et eo revoluti rem, ut aut patricii, aut
 patriciorum affectu habendi tribuni plebis sint. eripi sacra-
 tas leges, extorqueri tribuniciam potestatem, id fraude pa-
 triciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere.
 Cum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tri-
 buni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tamen
 ex collegio tres, P. Curvius, M. Metilius, et M. Minu-
 cius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque,
 prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se
 iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. Quibus
 delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinqui-
 tasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Vejos delant, qui
 amissis liberis, fratribus, propinquis, affinitibus, lugubres
 domos habeant; iis publici privatiue doloris exsequendi jus
 potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se, me-
 morant. Omnium namque malorum in Sergio Virginioque
 causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri
 reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant,
 fugam Sergii Virginii, Sergius proditionem increpans
 Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut
 multo verisimilius sit, compacto eam rem et communi fraude
 patriciorum actam. Ab his et prius datam locam Vejentibus
 ad incendenda opera, belli trahendi causa; et nunc proditum
 exercitum, tradita Faliscis Romanis castris. Quæta fieri,
 ut consenescat ad Vejos juvenus: nec de agris, nec de aliis
 commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque
urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patricio-
 rum possint. Præjudicium jam de re et ab senatu, et a
 populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse, non et
 senatusconsulto eos ab republica remotos esse; et recusatim
 abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos
 esse: et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus
 Decembribus die solemnibus, sed exemplo Kalendis Octobribus
 magistratum occiperent, quia stare diutius respublica, his
 manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, in
 judiciis confossos prædamnatosque, venire ad populi judi-

* That the accused were præjudges

cium; et existimare, defunctos se esse, satisque pocnarum dedit, quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pocnam irrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, cum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quenquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunamque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, cum liceat et oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus aeris gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infeliciox domi, quam militiae, esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factae, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: cum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiae ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Vejjs castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firmantur. Praecerant tribuni militum M. Aemilius et Caeso Fabius. M. Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Potito Volsci provincia evererat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. et, cum tributum conferri per tribunos non posset, nec

Scit. qua (causa)

stipen-

* U. C. 355. a. C. N. 397. ** U. C. 356. a. C. N. 396.

stipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitare miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, cum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris causa, * P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Maenius, L. Titinius, P. Maelius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, et aetate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, ^{Blunius hic dicitur a quo et hunc con-} triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediabat, de tributo remiserunt. ^{ab aliis} ^{officiis} colatum obedienter, inissumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit, adeo ut viae clausae, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ^{et annona} ex anteconvecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. ** Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriae dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Volerorem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie coeli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus aestas excepit. cujus insanabili

pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciendis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatum quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt, et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque deinceps in eos dies vincula; religioni deinceps fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circummunimenta, cum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductae copiae Capenates, in vallum Romanum versos. ab tergo aggre diuntur. Inde pugna coepta et Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repullos deinceps insecuti victores ingentem ediderunt caedem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblatis, populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumere: et Vejentium refugientes in urbem multi ante portas caeli, dum prae metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

XIV. Haec eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major-Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, caetera experientes, non homines modo, sed Deos etiam, excipiebant; in religionem

ver-

verne salutem in terris & id

* U. C. 357.

a. C. N. 395.

vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris ubique illatam haud dubia ira D-um: quos p-ctis eius arcendae causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitibus, auspiciato quae fierent, indignum Diis visum honores vulgari; discriminaque gentium confundi. Praeterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, * L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerianum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, praedas ingentes eger, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curae verfae sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis coelestibus aquis, causave qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum pratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpretis fatis oblatu senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, Priusquam ex lacu Albano aqua emissaforet, nunquam potiturum Vejis Romanam. Quod primo, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operas illi esset,

causatus de privati portenti procuratione, si operas illi esset,

con:

confulere velle, ad colloquium vatem elicit. Cumque progressi ambo a suis longius essent inerme, sine ullo metu; praevalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut exitium patriae fatale proderet.* Itaque, quae tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; et tacendo forsitan, quae Dii immortales vulgari valint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Vejentibus dari. antequam id fiat, Deos inoenia Vejentium deserturos non esse. Exsequebatur inde, quae solemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos fortesque oraculi Pythici exspectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, * L. Julius Julius, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Vejenti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter haec locum injuriae rati esse, praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res

* on which they inspired him with that thought.

est. A. Postumius et L. Julius non iusto delectu, (etenim ab tribunis plebis impediabantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienles oppressere. multos mortales obruncant, omnes exuunt impedimentis; et, receptis agrorum iuorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniøre; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, cum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine finas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extinguēs. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quae nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum, victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omnia cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus; eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos coepere. Inventumque tandem est, ubi neglectas caerimonias intermissumve solemne Dii arguerent, nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse. Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro reppererentur, et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuero, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur. Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita, postulantur.

U. C. 358 a. C. N. 394. U. C. 359. a. C. N. 393.

lantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Laturniae populi ex obsidione eriperent, responsum est: antea se id *Vejentibus negasse, quia, unde consilium non perissent super tanta re, auxilium petere non deberent.* nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maxime in eâ parte Etrusiae, Gentem invitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et praesentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juvenutis suae voluntate ad id bellum eant, non impediant. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romae erat. eoque vitescere discordiae intestinae metu communi, ut fit, coepit.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magistratu virum, ceterum jam tunc exactae aetatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni resciri apparebat, L. Titinium, P. Maenium, P. Maelium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renuntiarentur, iure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiae, Quirites, rei maxime in hoc tempus utri, memoria nostris magistratus est: his conditiis petere in insequentem annum video.* Si collegas eosdem resciritis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis, inquit, juvenem, filium tenens, effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me Reipublicae do dicoque. Vosque quae, Quirites, declarum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjctis precibus, mandetis. * Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt, quam consilio, praecipitavere in insidias. Genucius, morte honesta temeritatem luens, ante signa

inter
 X *debet after veng bebor centum had vola
 tione elected by the or erat. were doc. by the
 om in be for. tu cerat vola*

inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen aequo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat, quam cladis, acceptum; quae prope in eadem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. Aegre ibi miles retentus a fuga est, cum pervassisset castra rumor, ducibus exercituque caeso, victorem Capenam ac Faliscum Etruriaeque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romae, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factae: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinaeque ^{ad. - ai. rata} ~~instauratae~~ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Vejosque fata ^{quae corripit} ~~petebant~~. Igitur, fatalis ^{hinc, utinam plus} ~~dox~~ ^{prope} ad excidium illius urbis ^{ap. a. rui} ~~servandaeque patriae~~, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore ^{hinc} ~~fu-~~gerant, more militari animadvertit, effecitque, ne ^{hinc} ~~ho-~~stus ^{hinc} ~~maxime~~ timendus militi esset. deinde, ^{hinc} ~~indicto~~ ^{hinc} ~~de-~~lectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirman- ^{hinc} ~~dos~~ militum ^{hinc} ~~animos~~ intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere: quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omni- ^{hinc} ~~bus~~ ad id bellum paratis, ludos ^{hinc} ~~magnos~~ ex senatuscon- ^{hinc} ~~sulto~~ vovit Vejis captis se facturum; aedemque ^{hinc} ~~Matutae~~ ^{hinc} ~~matris~~ resectam dedicaturum, jam ante ab rege Ser. ^{hinc} ~~Tullio~~ ^{hinc} ~~dedicatam~~. Profectus cum exercitu ab urbe exspe-

^{hinc} ~~werre impendunt:~~ S 4.

^{hinc} ~~etatio.~~ ^{hinc} ~~Godde~~ ^{hinc} ~~of danc~~

(-maturum)

catione hominum majore, quam spe, in agro primum
 Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert.
 Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam,
 ut sit, secuta est. non proelio tantum fudit hostes, sed ca-
 stris quoque exiit, ingentique praeda est potitus; cujus
 pars maxima ad quaestorem redacta est: haud ita mul-
 tum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, den-
 sioraque castella facta: et a procurvationibus, quae mul-
 tae temere inter murum ac vallum siebant, edicto, ne
 quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum
 fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuni-
 culus in arcem hostium agi coeptus, quod ne intermit-
 teretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem con-
 ficeret, in partes sex manitorum numerum divisit: se-
 mae horae in orbem operi attributae sunt: nocte ac
 die nunquam ante omissum, quam in arcem viam face-
 rent. *Every sixth man was given to the work*

XX. Dictator, cum jam in manibus videret vi-
 ctoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque
 praedae fore, quantum non omnibus in unum collatis
 ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex
 malignitate praedae partitae, aut invidiam apud Patres
 ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit:
*Deum immortalium benignitate, suis consiliis, patientia mi-
 litum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid
 de praeda faciendum censerent?* Duae senatum distine-
 bant sententiae: senis P. Licinii, quem primum dixisse
 a filio interrogatum serunt, *edici palam placere populo,
 ut, qui particeps esse praedae vellet, in castra Vejos iret:*
 altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam,
 inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas duce-
 rent, captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecu-
 niam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi nu-
 merandi, ut eo minus tributis plebes conferret: *Ejus
 enim doni societatem sensuras aequaliter omnium domos: non
 avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum praere-
 pturas fortium bellatorum praemia esse, cum ira ferme
 eveniat, ut segnior sit praedator, ut quisque laboris peri-
 calique praecipuam petere partem soleat.* Licinius contra,
suspe-

U. C. 359.

a. C. N. 393.

suspectam et invisam semper eam pecuniam fore, aiebat; causasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, praebituram. Sarius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos. ^{atque} ~~exhaustis~~ ^{atque} exinanitis tributo tot annorum succurri: (et) sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore laetiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit. Haec tutior visa sententia est, quae popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad praedam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspicato egressus, cum edixisset, ut arma milites caperent, Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibi hinc decimam partem praedae voveo. Te simul, Juno Regina, quae nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat. Haec precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem praedae suae vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, sequae ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo moenibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnam id esset, quod, cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Insuperitur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspiscis dicentis, qui ejus hostiae extra profecisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, extra raperent, et ad dictatorem

5
 a. C. N. 393. fer-

U. S. 359. a. C. V 393

in uel. In. & Nat. *U. S. 359.* *a. C. V 393*
disenimialy *thell* *Sales*
 ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quae similia veri
lunt, pro veris accipiantur, fatis habeant. Haec, ad
 ostentationem scenae, gaudentis miraculis, aptiora, quam
 ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operae
 pretium. Cuniculus, delectis militibus eo tempore
 plenus, in aede Junonis, quae in Vejentana arce erat,
 armatos repente edidit. et pars aversos in muris inva-
 dunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars,
 cum ex tectis laxa tegulaeque a mulieribus ac servitiis
 jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terren-
 tium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puero-
 rum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex
 muro undique armatis, patefactisque portis, cum alii
 agmine irruerent, alii desertos scauderent muros, urbs
 hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, mul-
 ta jam edita caede, senescit pugna: et dictator praecones
 edicere jubet, ut ab inermi abstinence. is finis sangui-
 nis fuit. Dedi inde inermes coepti: et ad praedam miles
 permisso dictatoris discurrit. Quae cum ante oculos ejus
 aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii
rerum ferretur, dicitur manus ad coelum tollens preca-
 tus esse, *atque* *ut*, *si* *cui* *Deorum* *hominumque* *nimia* *sua* *fortuna*
populique *Romani* *videretur* *ut* *eam* *invidiam* *senire,* *quam*
minimo *suo* *privato,* *incommodo,* *publicoque,* *populo* *Romano*
liceret. Convertentem se inter hanc venerationem, tra-
 ditur memoriae, prolapsus cecidisse: idque omen per-
 tinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad da-
 mnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis Romanae,
 quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies
 caede hostium ac direptione urbis opulentissimae est con-
 sumtus. Cicero con al quis et in. *nisi* *aut* *qu* *in* *in*
arbitrio *publ* *ie*

XXII. Postero die libera corpora dictator sub ed-
 rona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur,
 haud sine ira plebis. et quod retulere secum praedae,
 nec duci,† qui ad senatum, malignitatis auctores quae-
 rendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Lici-
 niae familiae, ex qua filius ad senatum retulisset, pater
 tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum refe-
 rebant. Cum jam humanae opes egestae a Vejis essent,
 That the Roman people may be allowed to see
 more of his private virtues little than to himself
 in reality & the public as possible

U. C. 359. a. C. N. 393.

amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium modo, coepere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus; quod id signum more Etrusco, nisi certae gentis sacerdos, attrectare non esset solitus. dein cum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Vine Romam ire, Juno?* dixisset, annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulae adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translato fuisse: integramque in Aventinum, aeternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem aestates hiemesque continuas circumfessa, cum plus aliquanto cladum intulisset, quam accepisset, postremo, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nuntiatum est, Vejos captos, quanquam et prodigia procurata fuerant, et vatum responsa, et Pythicae sortes notae; et, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multasque clades acceptae, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatrimum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusus, celebratior, quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem inventus: parumque id non civile modo, sed humanum

etiam human being.

U. C. 360.

a. C. N. 302.

lit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romae, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, praeponerent. quin illa quoque actio movebatur, quae post captam utique Romam a Gallis celebratio fuit, transmigrandi Vejos. Ceterum, ^{al. in} partim plebi, partim ^{al. in} senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicae incoli a populo Romano posse. Adversus quae cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quidquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victricis patriae praeferret? sineretque, majorem fortunam captis esse Vejis, quam incolumbus fuerit? Postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquunt patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam; et T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romae.

XXV. Haec cum foedis certaminibus agerentur,

(nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixae committendae causa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbae offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia irae obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quae, damnata voti, omnium rerum potestatem curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis verius, quam decumae; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum praeda, quae rerum moventium sit, decuma designetur: urbis atque agri capiti, quae et ipsa voto congregetur, mentionem nullam fieri. Cum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo,

visum

U. C. 300. a. C. N. 392. * U. C. 361. a. C. N. 391.

visum collegio, quod eius ante conceptum votum Vejentium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decumam Apollini sacram esse. Ita in aestimationem urbs agerque venit: pecunia ex aenario prompta, et tribunis militum, consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datur. cujus cum copia non esset, matronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in aenarium detulerunt. Grata ea res, ut quae maxime senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam fecerunt matronis habitum, ut pilento ad lacra iudosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto aestimatoque, ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes: ante alios in Camillum: *eum praedam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegitte.* Absentes ferociter increpant: praesentium, cum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum ^(per x) eosdem reficiunt. et Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitoni tribuniciae adversarius quaerebatur. * Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullianus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt; donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, cum primo moenibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis vil-
larum

larum coegit eos egredi urbe; sed timor longius pro-
 di prohibuit. Milite fere passuum ab oppido castra lo-
 cant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam diffi-
 cultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim
 artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum
 indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte mo-
tis, prima luce alio tanto superioribus locis se ostendit.
Trifariam Romani muniebant. alius exercitus proelio
 intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fun-
 dit fugatque: tantumque inde pavoris Faliscis injectum
 est, ut, effusa fuga castra sua, quae propiora erant, prae-
lati, urbem peterant. Multi caesi vulneratique, prius-
 quam pauentes portis inciderent, castra capta; praeda
 ad quaeitores redacta cum magna militum ira; sed, seve-
 ritate imperii victi, eandem virtutem et oderant, et mi-
 rabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et inter-
 dum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas
 stationes, proeliaque parva fieri: et teri tempus, neu-
 tro inclinata spe; cum frumentum copiaequae aliae ex
anteconvecto largius obsessis, quam obsessis, suppe-
 terent. Videbaturque aequae diuturnus futurus labor, ac
 Vejis fuisset; nisi fortuna imperatori Romano simul et co-
 gnitae rehus bellicis virtutis specimen, et maturam victo-
 riam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro libe-
 rorum et comite uti: simulque plures pueri, quod ho-
 die quoque in Graecia manet, unius curae demanda-
 bantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia
 videbatur praecellere, erudiebat. Is cum in pace in-
 stituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa
 producere; nihil eo mora per belli tempus intermisso,
 tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, tra-
 hendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius
 solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos ho-
 stium castraque inde Romana in praetorium ad Camil-
 lum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermo-
 nem addit: Falerios se in manus Romanis tradidisse,
quando eos pueros, quorum parentes capta ibi rerum sint,
quoniam.

E *in potestatem dederis.* Quae ubi Camillus audivit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quae pax fit humano, societas non est. quam ingeneravit ^{natura} utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: ^{illa} justaeque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, et ipsos, qui nec laesi, nec lacescunt a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit; virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, ^{citium} offerati odio iraque, Vejentium exitum paene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invidet, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros.* Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam praesentem victoriam, maluistis: nos, ^{longe} fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. ^{longe} Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostrae, nec nos imperii vestri poenitebit. Camillo et ab hostibus et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis

U. C. 361.

a. C. N. 391.

signis iustitia fideque, hostibus victis, cum in urbem redisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensum excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam praedam dividere. forte eo anno in summa magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis. qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis justae implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum praesidio etiam navium Delphos profectus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus, et Romae, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuerunt ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fuis inde acie hostibus, Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, in composito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Aequi, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet ac fugam, fufos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conelamat universus exercitus, merito se ea audire, et lateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil poenae recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpore curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quae ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: proeliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et haud in-

certius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postunium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, cum perequitas aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinerint impetum Aequi. caedes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuntium, nequidquam exterrita civitate, literae a Postunio laureatae sequuntur: victoriam populi Romani esse; Aequorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis annisi sed plus suis comitiis plebs valuit, quem dolorem ultimi Patres sunt, tenatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. * Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavius, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitellian coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte prodicione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit, victorque Romam ad majus aliquanto certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciae intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo

U. C. 362. a. C. N. 390. * a. C. 363. a. C. N. 389.

plo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati sunt. id aegre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: quae, jam in suos versa, non intelligeret. se pravo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres luros, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. Consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Haec propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: ne aliter descenderent in forum, cum dies ferendae legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focusque et Deum templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriae suae, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incolere urbem; et in captivo solo habitare populum Romanum, et victricem patriam victam mutari. His adhortationibus principis concitati Patres, tenes juvenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis coepere, Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, aedem Vestae, cetera circa templa Deorum ostentantes. Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejoes, ne Roma desereretur. Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit. et legem una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria laeta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, * senatusconsultum fieret, ut

* = an aqua p... 2

agri

U. C. 363. a. C. N. 389. *U. C. 364. a. C. N. 388.

agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiae tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere. *non solum quanto infanticidia*

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno aedes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum est, fusis hostibus prius paene, quam manus conferebant. Valerio, quod perseverantior caedentis in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volturniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit. ob quae Volturnienses, Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incurlavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Nilius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus, quae res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulisque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, cum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratum reipublicae esset.

XXXII. *Kalendis Quinctilibus magistratum occipere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Aemilio Volturnien-

*his collapsus vir. L. Papirius Cursor

nientis provincia evenit: Salpinates Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Volturniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis arnis, in deditionem venerunt. - Ejus belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates. moenibus armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex Salpinati agro, et ex Volturniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volturniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui praestarent, in viginti annos induciae datae. Eodem anno M. Coedicius de plebe nuntiavit tribanis, se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra aedem Vestae, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modo monita ingruente fato spreta; sed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appulejo tribuno plebis propter praedam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, cum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, se collaturus, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse, in exilium abiit; precatus ab Diis immortalibus, si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent. absens quindecim millibus gravis aeris damnatur. in Wright.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum illiciendae gentis causa Aruntem Clusinum, ira

corruptae uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente juvene, et a quo expeti poenae, nisi externa vis quaesita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnauerint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes tranfierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, saepe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patere. mari supero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocare Italicae gentes. Graeci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. ^{12. m. p. ad. v. m.} Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius ^{12. m. p. ad. v. m.} cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot ^{12. m. p. ad. v. m.} capita originis erant, coloniis missis: quae trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, praeter sonum linguae, nec cum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante, Celtarum, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ^{12. m. p. ad. v. m.} ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua, tum publica, praepollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare praegravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse,

in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigovelo fortibus ^{lyt} dari Hercynii saltus: Belloveso haud paulo laetiores in Italiam ^{sta} viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositae erant; quas inexsuperabiles ^{non datur illa} visas haud equidem miror, nulla dum ^{non} via (quod quidem continens ^{non} memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) ^{trad} superatas. Ibi cum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quam per juncta coelo jugam in alium orbem terrarum transirent, religio etiam ^{non} tendit, quod allatum est, advenas quaerentes agrum ab Salyum ^{Salio} gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocaea profecti. Id Galli fortunae suae omen rati adjuvare; ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum ^{Salio} patentibus silvis ^{Salino} communirent. ipsi per Taurinos saltusque ^{Sauo} invios ^{in Gal} Alpes transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, ^{Partho} in quo confederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Aeduorum, ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum ^{Salio} appellarunt. ^{Salio} Salio ^{Salino} Salino ^{Sauo} Salio ^{in Gal} Partho

XXXV. Alia subinde manus Cenomānorum, ^{o. M. S. Germanorum} Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, cum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) confidunt. post hos Salluvii, prope antiquam gentem Laevos Ligures, ineolentes circa Ticinum amnem. Penino ^{Jan} deinde Boji ^{pa} Lingonesque transgressi, cum jam inter Padium ^{trun} atque Alpes omnia tenerentur, Pado ^{re h} ratibus trajecto, non Etruscis modo, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente ^{at} flumine usque ad Aesim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romanamque inde, venisse comperio. id parum certum est, ^{folam}

T 4

folam

non velot a Germania along dante

folamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum invisitas cernerent et genus armorum, audirentque, saepe ab iis cis Padum utraque legiones Etruscorum fufas, quanquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. Legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos, Gallicisque magis, quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quam latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant. aliter pacem impetrari non posse. Et responsum ceram Romanis accipere velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare donum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent.* *Quaedam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quaerentibus, et, quid in Etruria rei Gallis esset? cum illi se in armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utriusque animis ad arma discurretur, et proelium conferitur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, Legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanae juventutis pugnarent. tantum eminebat*

nebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ^{et ipse} ducem Gallorum, ferociter in ipsa ligna Etruscorum incurstantem, per latus transfixum hasta, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omnia inde in Clusinos iura, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Roman eundem censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, postulatamque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus postulare barbari videbantur: sed, ne id, quod placebat, decerneret in tantae nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quam dignum erat, insensu Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeant. * Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Cum tanta moles mali instaret, (adeo occaecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quae adversus Pidenatem ac Vejentem hostem, aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceanò terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quaesivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ul-tro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter

which that is terrible to check in

ingrediuntur. Ad quorum praetereuntium raptum tumultum cum exterritae urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quaecumque ibant, equis virisque longe ac late fuso aguine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nuntiisque Clusinarum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptum ducto, aegre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia, Crustuminiis montibus praecalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non praemunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent, nec tamen aequari frontes poterant, cum extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleti placuit: eaque res, ut initium pavoris ac fugae, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorē locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in averlea transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in aequo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeo non fortunā modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat, pavor fugaque occupaverat animos, et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos in hostium urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus.

locus. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius paene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla caedes pugnantium fuit. terga caesa suomet ipsorum certamine in turba impredientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loriceis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos per fugit; unde non modo praesidii quidquam, sed ne nuntius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri: postremo caesorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi cum praegressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotae situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quae nam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars major ex acie Vejos petisset, nemo superesse quenquam praeter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur

oflra

impe-

impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. man-
 furos enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. De-
 inde sub occasum solis, quia haud multum diei super-
 erat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem di-
 latum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postre-
 mo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo
 ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis
 suat illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque inse-
 quenti die similis illi, quae ad Alliam tam pavide fuge-
 rat, civitas fuit. Nam cum defendi urbem posse, tam
 pauca relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum con-
 jugibus ac liberis juventutem militarem senatusque robur
 in arcem Capitoliumque concedere: armisque et frumen-
 to collatis, ex loco inde munito Deos hominesque et
 Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotesque
 Vestales sacra publica a caede, ab incendiis procul au-
 ferre: nec ante desereri cultum eorum, quam non super-
 essent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deo-
 rum, si senatus, caput publici consilii, si militaris ju-
 ventus superfuerit imminenti ruinae urbis, facilem ja-
 cturam esse seniorum, relictae in urbe utique periturae
 turbae. et, quo id aequiore animo de plebe multitudo
 ferret, senes triumphales consularesque simul se cum
 illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus
 non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratos
 inopiam armatorum.

XL. Haec inter seniores morti destinatos jactata
 solatia. Versae inde adhortationes ad agmen juvenum,
 quos in Capitolium atque in arcem prosequerantur, com-
 mendantes virtuti eorum juventaeque urbis per trecentos
 sexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecun-
 que reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem
 omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captae
 urbis non superesse statuerant exitio; cum ipsa res spe-
 ciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concur-
 satio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitan-
 tumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod
 humanis superesset malis, relinquebant. magna pars
 tamen

tamen earum in arcem suos profecutae sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine iam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, ~~communibus deploratis~~, exlequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, desodere: cetera inter se onere partito ferunt, via quae sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas cum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe excedebat: salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quae augustissima vestis est tenfas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio aedium eburneis sellis sedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant

proelio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum, arceinque solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto praesidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus feret) dilapsi ad praedam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum-intacta et referta praeda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absteriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis aedificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat, aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis sedentes viros, praeter ornatum habitumque humano angustio-rem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris prae se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi cum starent, M. Papius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, perinulcenti, seipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum caedem nulli deinde mortali-um parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XII. Ceterum, seu non omnibus delendae urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quaedam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque super-esset urbis, id pignus ad spectandos hostium animos ha-berent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes eiusus, cum alia atque alia parte nova ali-qua clades oriretur, non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammae, et fragor ruentium tectorum

partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praerberent. Profluentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exfulabat, duxit. qui moestior ibi fortuna publica, quam sua, cum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, cum se in mediam concionem intulisset, abstinere fuetus ante talibus conciliis:

XLIV. Ardeates, inquit, veteres amici, novi etiam ^{multos} ^{meos} ^{amicos} mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc ^{egit} ^{mea}, nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steter, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dedit. eo in certamen omnia plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. paventem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque rapiti hausto repleti. Ubi non appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur: nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri moenia vestra, nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad caedem, non ad pugnam.

pugnam. nisi vinctos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeae rerum mearum exitum, quem Romae habui.

habetur pavorabile or infavorabile & hinc

XLV. Aequis iniquisque persuasum erat, tantum

bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Con-
 cione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox
 signum daretur. quo dato, primae silentio noctis ad
 portas Camillo praesto fuere. Egressi, haud procul urbe,
 sicut praedictum erat, castra Gallorum, intuta neglecta-
 que ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam
 proelium, omnibus locis caedes est: nuda corpora et so-
 luta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubili-
 bus suis excitos, quae aut unde vis esset, ignaros, in
 fugam, et quosdam in hostem ipsam improvidos tulit.
 magna pars in agrum Antiatem delati, incurusione ab
 oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis
 in agro Vejenti Tuscorum facta strages est: qui urbis
 jam prope quadringentesimum annum vicinae, oppres-
 sae ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti
 sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurusiones
 facerent, plenique praedae Vejos etiam, praesidiumque
 et speam ultimam Romani nominis, in animo habuerint
 oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per
 agros et congregatos agmine, praedam prae se agentes,
 et castra cernebant haud procul Vejis posita. inde pri-
 mum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira
 animos cepit. *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum
 in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix tempera-
 vere animis, quin extemplo impetum facerent: compres-
 sique a Caedicio centurione, quem sibimet ipsi praefecer-
 rant, rem in noctem sustinuerunt. Tantum par Camillo
 defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunae
 eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui caedi
 nocturnae superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad
Salinas profecti, nocte insequenti ex improvise mayo-
 rem caedem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos
 redeunt.

XLVI. Romae interium plerumque oblidio segnis et utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: cum repente juvenis Romanus, admiratione in se, cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit: ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui a proelio adverso aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praedae essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Caedicius negare, se commissurum, cur tibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romae esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem desertur. inde, quae proximum fuit a ripa, per prae-ruptum, eoque neglectum hostium custodiae saxum, in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et, comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent impe-

imperatorem, quem vellent, eadem degressus nuntius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum haec Vejis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxorum adscensu aequo, nocte sublustri, cum primo inermem, qui tentaret viam, praemississent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque invicem et trahentes alii alios, prout postularer locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non sefellere, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quae res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo confisterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi cum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati telis missilibusque saxi proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, cum praeteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, cum et recte et perperam facto pretium daberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris et quartarios vini ad aedes ejus, quae in arce erant, contulerunt. rem

dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: et cum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxae, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiones utrinque custodiae esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romanque nuntios commeare; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, cum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, cum aestu et angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis moreretur, jam pigritia singulos sepe liendi promissive acervatos cumulos hominum urebant; bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciae deinde cum Romanis factae, et colloquia permissa imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: Interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, cum stationes

pro-

procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacunque pactione possent, iussit; jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimae per se, adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Vae victis esse.*

Sulp. dicit de Victoria Cam. Victor.

XLIX. Sed Diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auri appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et Gallos submoventi jubet. Cum illi renitentes, pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quae, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad proelium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deum, et conjuges, et liberos, et solum patriae deforme belli malis, et omnia, quae defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutae solo urbis, et natura inaequali; et omnia, quae arte belli secunda suis eligi praepararive poterant, providit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis, quam consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi caedes omnia obtinuit, castra capiuntur, et ne

nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, cum prohibuit migrari Vejos, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quae ad Deos immortales pertinebant, *restitit; et senatusconsultum facit, Fana omnia, quod ca*
hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quaer
retur. Cum Caeretibus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, cum, in quae referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant; ut sacro auro abstineretur. Matronis gratia actae, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solemnis laudatio esset. Iis peractis, quae ad Deos pertinebant, quaeque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus,

ut,

ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

LI. Adco mihi acerbae sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ^{ut} nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: et ob eadem haec, non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut, ⁱⁿ sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi haec ^{quibus} pro patria dimicatio esset; ^{ut} cui, ^{desse}, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim reperimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? et cum, victoribus Gallis, ^(capta) tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et homines ^(Romani) tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur? et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit? Equidem, si nobis ^{cum} urbe simul ^{positae} traditaeque per manus religiones nullae essent; tamen ^{tam} evidens ^{numen} ^{aliquid} hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus excusam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox coelo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis, cum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum praetermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum poenarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversae deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi; sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia

avectia in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decus amissum: et in hostes, qui caeci avaritia ^{in pondere auri} foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem.

LII. Haec culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpa cladisque emergentes premeus nefas? Urbem auspiciato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solemnibus non dies magis stari, quam loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privaque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; cum inter Gallica tela degressus ex arce solemne Fabiae gentis in colle Quirinali obdit. An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in sollemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis caerimoniis potest, et ne omnia generatim sacra omnesque perceredam Deos: in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de aeternis Vestae ignibus signoque, quod imperii pignus custodia ejus tempore tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars, Gradive, tuque Quirine pater? haec omnia in profano deseri placet sacra, qualia urbi, quaedam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores interfit, illi sacra quaedam in monte Albano Lavinaeque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religio sum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Vejios transferemus? Recorramini, agitedum, quoties sacra instaurantur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve praetermissum est. Modo quae res, post prodigium Albani lacus,

period. sacro Romano Privatis d. d. Latini

nisi instauratio sacrorum auspiciarumque ren vatio, afflictae Vejenti bello reipublicae remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, et peregrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Vejis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum, propter coelestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu reventi sumus? De sacris loquimur, et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, praeterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuae te deserent, Vesta? et flamen peregrare habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicae piaculi contrahet? Quid alia, quae auspicato agimus omnia fere intra pomoerium, cui oblivioni, aut cui negligentiae damus? Comititia curiata, quae rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi assolent, fieri possunt? Vejosne haec transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Vejos migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tecis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque interfit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi

tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumfessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) et habuare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri; Aequi Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri; non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inier sacra penatesque vestros, quam exfulatum publice ire? Majores nostri, convenae pastoresque, cum in his locis nihil, praeter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi aedificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, aedificare incensam piget? et, quod singuli facturi fuimus, si aedes nostrae deflagrasset, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium orium sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quaesituri sumus, quo transmigemus? Adeo nihil tenet solum patriae, nec haec terra, quam matrem appellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minus injuriae vestrae, quam meae calamitatis, meminisse juvat, cum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, haec omnia occurrebant, colles, campique, et Tiberis, et assueta oculis

+ hystor recensam! hanc! hanc!

lis

lis regio, et hoc coelum, sub quo natus educatusque essem. quae vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneat in sede vestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum; quo ex mediterraneis locis fruges devehantur; quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec oppositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiae medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novae urbis. trecentessimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; cum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Aequis Volsci, tot tam valida oppida, non univ^{er}sa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obinens Italiae, bello vobis par est. Quod cum ita sit, quae (malum) ratio est, expertis talia experiri, cum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, cum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestae ignes, hic ancilia coelo dimissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

L.V. Movisse eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur, sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissa; quod, cum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex praesidiis revertentes, forte agmine forum transfirent, centurio in comitio exclamavit: Signifer, statue signum: hic manebimus optime. qua voce audita, et senatus, accipere se omen, ex curia egressus, conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est: saxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, jus factum: praedibus acceptis, eo anno aedificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi,

gendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo aedificant. Ea est causa, ut veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata passim subeant tecta; formaeque urbis sit occupatae magis, quam divisae, similis.

Sanis laborum suorum hominibus longioribus Ausore

de Aunio tantum voluit Icar Icar & Icar

EPITOME LIBRI VI.

Res adversus Volscos et Aequos et Praenestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum obstructos aere alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpejo dejectus est: in cuius notam senatusconsultum factum est, ne cui de Mentia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, cum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

L I B E R VI.

I. Quae ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod parvae et rariae per eadem tempora literae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum; et quod, etiam si quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleraeque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae urbis, gesta domi militiaeque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio prin-

principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in operis ac labore assiduo relinenda urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum. *P. Cornelius Scipio interrex, et post eum M. Furius Canillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam iterum, P. Virginium, P. Cornelium, A. Manliam, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno cum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consulere. In primis foedera ac leges (erant autem eae duodecim tabulae et quaedam regiae leges) conquiri, quae comparent, iusserunt: alia ex eis edita etiam in vulgus: quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari coeptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii caesi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis foede pugnatum) a posteriore clade Alliensis appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agenda fecerunt. Quidam, quod postridie Idus Quintiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi iussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam gravi casu reipublicae secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriae principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnae factam

factam, mercatores afferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hiernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque cum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: iustitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriae opposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Aemilius praepositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit; nec procul ab Lanuvio (*ad Maecium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici iussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumentam fuerat. Fusis hostibus caesisque, cum castra impetu cepisset dictator, praedam militi dedit; quo minus speratam, minime largitore duce, eo militi gratiorum. persecutus deinde fugientes, cum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo deinum anno subegit. Victor ex Volscis in Aequos transit, et ipsos bellum molientes: exerci-
tum

tum eorum ad Bolas oppressit, nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

III. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus affectis orantes, cum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quae semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui cum se moesta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui ex filii comites trahebantur, excepisset: parcere lamentis Sutrinis iussit. Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinisque ibi confidere, modico praesidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante moenia, patentes portas, victorem vagum praedam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas (ad enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut proelium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset: ni praecones, per urbem dimissi, poni arma, et parci inermi iussissent, nec praeter armatos quenquam violari. Tum etiam, quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitae est, jactare passim
arma,

arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, triumphum simul bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venundatis, tantum aeris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres paterae aureae factae sint: quas, cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto a Vejis, qui aedificandi Romae pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant. et primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde praestituta capitalisque poena, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exurgere aedificiis, et republica impensas adjuvante, et aedilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis: intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati * T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julius, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere; alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improvise adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnatio.

* U. C. 368.

a. C. N. 384.

tionem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. cum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet proelio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari praedam tribunis placebat; sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum praeda erat; nec, nisi per inviam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Jam et tribuni plebis, civitate aedificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambiguae. Criminabantur, *multo eum infestiorum agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit: ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerint, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, et infrequentem in foro propter aedificandi curam, et eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitionis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic deinceps tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. *L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat. hi ex interregno magistratum occipere. Eo anno aedes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additae, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienfis: eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiore[m] jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. *Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſae curae hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisſiſſe ad id bellum; eo abnuentes publicum fuisse consiliū, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bellā. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. et collegae fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibi que destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quidquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens, inde ait, onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates arzineat, plus ibi mincrum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia et odio finitiorum: itaque et ducibus pluribus et exercitiibus administrandam rempublicam esse. Te, inquit, P. Valeri, socium imperii consilii que, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque, in urbe castra habere; intentum sive Etruria se interim, ut super, sive nova haec cura, Latini atque Hernici, moveant.*

rint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi moenibusque praesidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quaeque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, praesidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegae facimus. Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adjecit, M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare, Patres, et de bello, et de pace universaque republica, erecti gaudio, fremunt: nec dictatore unquam opus fore reipublicae, si tales viros in magistratu habeat, iam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et aegre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse; in equum insilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, Quae tristitia, milites, haec, quae insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriaeque vestrae? Vos contra, me duce, (ut Faleros Vejosque captos, et in capta patria Gallorum legiones caesas taceam) modo trigeminæ victoriae triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, et Aequis, et ex Etruria agistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus,

signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: et vos in me nihil, praeter me ipsum, intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Idem igitur omnes sumus; et, cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quae in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.

VIII. Dato deinde signo, ex equo defilit, et proximum signiferum, manu arreptum, secum in hostem rapit; *infer, miles, clamitans, signum.* quod ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem,* pro se quisque, clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitato antesignanos. Ibi primum pulsam Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, excitata praesentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, cum in laevum cornu, prope jam pulsam, arrepto repente equo cum scuto pedestri, advectus, conspectu suo proelium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium et fuga impediabatur, et longa caede conficienda multitudo tanta fesso militi erat: cum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, moenibus Satrio se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quae postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi

ratus

U. C. 369.

a. C. N. 383.

ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae spei victoriam expectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Vejos oppugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate moenia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dederunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque cum ea loca opposita Etruriae, et velut claustra inde portaeque essent; et illis occupandi eam, cum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, et in praesentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia aggredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, averfis eo hostibus, et oppidanis jam pugnando fessis, laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certa-

mine moenia haberet. Quod cum simul utrinque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et moenia summa vi oppugnari, et intra moenia esse hostem viderent; porta se, quae una forte non oblidebatur, trepidi imo agmine eiecere. Magna caedes fugientium et in urbe et per agros est facta. plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto restitutoque focis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepelinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi praestarent. Unde cum responsum allatum esset, *nihil suae potestatis esse, Etruscos moenia custodiasque portarum tenere*; primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctor erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis, ductus ad moenia exercitus, completisque fossis scalae admotae, et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parciue iustum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes caesi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum praesidio relictum. Ita, duabus focis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitae, quaesitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *Nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suae juventutis aliqui apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii poenam habere, nec quenquam ex his reducem esse. Militis autem non dari causam, terrorem assiduum a Volscis fuisse, quam pestem* adhae-

*U. C. 370.

a. C. N. 382.

adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse. Quae relata Patribus magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

XI. *Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis viro et inclitae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, cum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, aegre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat; eum interim, si quis vere aestimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriae pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suae victoriae neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter Patres non, quantum aequum censebat, excellere suas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebejis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aura, non consilio, ferri, famaeque magnae malle, quam bonae esse: et, non contentus agrariis legibus, quae materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri coepit. *acriores quippe aeris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* et erat aeris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, aedificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causae jactatum, ut major potestas quaereretur. Sed

nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, praeter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Aequis, suffecerint milites. quod cum ab antiquis tacitum praetermissumque sit; cujus tandem ego rei, praeter opinionem, quae sua cuique conjectanti esse potest, auctor sum? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus sit Romanis, alia atque alia sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum captum in eis fuisse locis, quae nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisae res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circejensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator, castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque caesa pacem Deum adorasset, laetus ad milites, jam arma ad propositum pugnae lignum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostra victoria est, milites, inquit, si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certae spei plenos, et cum imparibus manus conferturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dexteras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium accipere. Ubi illi vana iniecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tum*

micent

micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in proelium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi haerere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipta. Sic eques, sic pedes, ut praeceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducein.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, praeterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae impetu ferox, gladios et collatum pedem, et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, et trepidatio subsidiis illata, et suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadvertum est; tum equitum turmae emissae, dato signo, ne, in singulorum inorando caede, spatium ad evadendum interim multitudinī darent: satis esse, missilibus ac terrore impedire cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes et iusta caede conficere hostem posset. Fugae sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, praedaque omnis, praeter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejensem quoque quidam cogniti, et coloni a Velitris: Romamque omnes missi, perconctantibus primoribus Patrum, eadem, quae dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres iussuros; cum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ cum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, et manum iniecit; vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate foeneratorum, et miseris plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, *Tum vero ego, inquit, nequidquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitanemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, libraque et aere liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem everfos penates, multiplici jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum foenore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod superfit: quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes eum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, subjecit praeconi: *Ne quem vestrum, inquit, Quirites, donec quidquam in re mea supererit, iudicatum addictamve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quas, cum omisso discrimine, vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari a Patribus jecit: *nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant. ea res si palam*

U. C. 370.

a. C. N. 382.

iam fiat, exsolvi plebem aere alieno posse. Quae ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, cum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum praedam cessisse. Itaque exsequebantur quaerendo, ubi tantae rei furtum occultaretur; differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versae erant omnium curae: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit. postero die senatu habito, cum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, cum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, *Utinam, inquit, mihi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de te sum quaesiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberis foenore plebem Romanam: et istos, incubantes publicis thesauris, ex praeda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod et ipse in parte praedae sis, sive quia vanum indicium est: in vincula te duci jubebo: nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, nec se fefellisse, ait, non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum. Jam, omissio bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium foeneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quaeri. Offendis, inquit, es;*

A. Cor.

A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, haurior? Sortem aliam ferte, de capite deducite, quod usuris vernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, open tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias jubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.

XVI. Cum mittere ambages dictator juberet, et aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeque vani furti invidiae; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci iussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deaque, qui Capitolium arcemque incolitis, sicine vestrum militem ac praesidem finitis vexari ab inimicis? Haec dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis et catenis eris?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quaedam patentissima iusti imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promississe, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiaeque magis triumphus, quam gloriae, fuit. Quippe domi, non milinae, partum eum; actum.

actumque de cive, non de hoste, frenabant: unum defuisse tantum superbiae, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendae causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duomillia civium Romanorum deduci iussit. bina jugera et semisses agri assignati. Quod cum et parvum, et paucis datum, et mercedem esse prodehendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. et jam magis insignis et sordibus et facie reorum turba Manliana erat: amotusque post triumphum abdicatione dictaturae terror et linguam et animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defensores suos semper in praecipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Maclium, ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, mersem et obrutam foenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hocine patiendum fuisse, si ad nulum dictatoris non responderit vir consularis? Fingerens mentitum ante, atque ideo non habuisse, quod tum responderet: cui servo unquam mendacii poenam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius? quae paene ultima atque aeterna homini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso paene Jove erepto ex hostium manibus, viderent? Selibrisne farris gratiam servatori patriae relatae? et quem prope coelestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: cum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux

seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriae oppugnandae nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantum de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatus verbis, facefferent prope ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegetet.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. * Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non advocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, foenoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, cum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, in propinquum certamen aderat et Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdum noctuque consilia agit, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Maelio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione, certaturos. Quos enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adver-*

sus unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Maeliique expectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt haec: sed nunquam propter me de coelo descendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis aequum censeatis? quia consuevistis cum cis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petistis, obtinuistis seu vi, seu fortuna vestra. tempus est, etiam majora conari. Experimini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis; quam, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo aequandae sunt dictaturae consulatusque, ut caput atollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quae vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur; sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, et imminente mole libertati, agitatur. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci*
juben-

jubendo irriter publicum hostem, sed unius jactura civis finiar intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem; Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii res publica detrimenti capiat. Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebi (nam et, quia eundem et suae potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Cum praeter vim et caedem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Maenius et Q. Publius tribuni plebis, Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem rutilius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suae.

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quenquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Cum dies venit, quae, praeter coctus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem, et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, cum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta decora foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisa etiam,

etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine foenore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad haec, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium caesorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad haec servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. et cum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: et orasse singulos universosque, in Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. In Campo Martio cum centuriatim populus citaretur, et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in praeeoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita predicta die, in Petelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, et obstinatis iudicibus triste iudicium, invisumque etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. tribuni de saxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monumentum et poenae ultimae fuit. Adjectae mortuo notae sunt: publicae una, quod, cum domus ejus fuisset, ubi nunc aedes atque officina Mone-tae est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod gentis Manliae decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civi-

tate natus esset, memorabilis. Popu^{br} brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per plures recordantem virtutes, desiderium ejus ten pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tunc cladis causis, ex Manliano supplicio magnae partieri orta: violatum Capitolium esse sanguine servatorisec Diis cordi fuisse poenam ejus oblatam prope oculis a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

XXI. * Pestilentiam inopia frugum, et ratam utriusque mali famam anno insequente multip bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tum, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tem, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Iostes novi, praeter Volscos velut sorte quadam proin aeternum exercendo Romano militi datos, Circeio et Velitras colonias jamdiu molientes defectionem et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quae fidelissima us fuerat, subito exorti. Id Patres rati contemptu accidit, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defeo esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad polium ferretur de bello eis indicendo. ad quam militum quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino pro dividendo, et triumviros Nepete coloniae deducenae creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad polium est: et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebs, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est: exercitus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subjecti, piacula irae Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut praedatum in agrum Romanum exirent. haec nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Praenestincorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursum erat, ita placide ab senatu responsum est,

* U. C. 373. a. C. N. 379. ** U. C. 374. a. C. N. 378.

est, ut minus credi de criminibus, quia nolent ea vera esse, appareret.

XXII. * Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis, Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad praesidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora paene auxilia Praenestinatorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo proelio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et causa maturioris fugae, et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Literae Romam ad senatum cum victoriae nuntiis, acriores in Praenestinum, quam in Veliternum hostem, missae. Itaque ex senatusconsulto populique jussu bellum Praenestinis indictum: qui, conjuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercere victoriam.

** Eam rem aegre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creavere. additi collegae A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis forte L. Furius datur; non tam e republica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset; et publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit; et privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactae jam aetatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandae valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo ali-

quantum praestabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec praesentis dimicationis fortunam ulla res, praeterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam viriam ostentare. Id aegre patiebatur Romanus miles; multo aegrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox cum aetate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae: *Juvenibus bella data, dictitans, et cum corporibus vigere et deflorescere animos. cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere jensis consilia. Sed Camillo cum vitae satis, tum gloriae esse. quid attinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. et, cum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere, inquit, M. Furi, non possumus impetum militum: et hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quae bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunae poenituisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore aetatis praestantem. Itaque se, quod ad exercitum atineat, regere consuesse, non regi: collegae imperium se non posse impedire.* Diis bene
juvan-

juvantibus ageret, quod e republica duceret. Aetati suae se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quae senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a Diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a Diis tam piac preces auditaе sunt. primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillas firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra: et quod multitudo supeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quae inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effulse sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui castris impetum fecerant: integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, immemor recentis ferociae veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus, subjectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis oppositis, *Haec est, inquit, milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia haec est. Secuzi alium ducem, sequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid valium et castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effulos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, et dux, praeterquam quod tot insignis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se offerebat; increpare singuli se quisque et alios, et adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus a collega restituentem peditum aciem ad equites, non castigando, (ad quam rem levio-

rem auctorem eum culpae societas fecerat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, ut se, rem fortunae ejus diei, crimine eximerent. *Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiae, dedi. Camillus in utraque v. s. fra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solum sentiam.* Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime pedum copias vident. nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enisae opem: et Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine, et post in fuga caesi: ceteri in castris, quae capta eodem impetu sunt, plures tamen capti, quam occisi.

XXV. Ubi in recensendis captivis cum Tusculani aliquot noscitantur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percontantibusque falsi, publico consilio se militasse, cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *exemplo se Romam captivos ducturum, ait, ne Patres ignari sint, Tusculos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, praesit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus praefereat. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam praecipitem casum respublica esset; et cum in exercitu, tum Romae constans omnium fama erat, cum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversae pugnae fugaeque in L. Furio culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, cum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi cum collegae levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam

quam armis non poterant. Intransibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermissus: pendentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quae in agris ostentaretur, etiam intra moenia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum causae ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amotae rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari iussit. *Soli adhuc, inquit, Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutamini, invenistis. ite Romam ad senatum. aestimabunt Patres, utrum plus ante poenae, an nunc veniae meriti sitis. non praecipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis: precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum moestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indicistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiae vestrae, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostrae habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam*

nos praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiundo experiendum est, inermes experiemur. Haec mens nostra est; Di immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis; est revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, cum tam evidenter poeniteverit, turum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in praesentia, ne ita multo post civitatem etiam, impetraverunt. ab Tusculo legiones reductae.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volsculo, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit: creatis tribunis militaribus in insequentem annum, * L. et P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque egit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; aggravantibus summam etiam invidiae ejus tribunis plebis, cum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaque jam res morte Postumii, quia collegam sufficere censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: cum interim obaerantem plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine ullo discrimine bella quaeri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas, Latinis, Hernicis, Praenestinis jam intentari arma, civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi ali-*

quan-

quando audiant vocem tribuniciam, delevando foenore et sine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quenquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto aere alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit; super sit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeat. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam et addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quae utraque simul auxilio tribunicio et consensu plebis impediri coepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Cum Patribus minor praefens cura creditae pecuniae juris exsequendi, quam delectus, esset; quippe jam a Praeneste profectos hostes in agro Gabino confedisse nuntiabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quam prope illatum moenibus ipsis bellum, valuit.

XXVIII. Nam cum esset Praenestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos; occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a moenibus recessere, et juniores Romani ad edictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populantes, fatalem se urbi Romanae locum cepisse, inter se jactabant: similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione, insignemque nomine ejus loci, timeant Romani, quanto magis Alliensis die Alliam ipsam, monumentum

tantae cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunae loci delegaverant spes suas. Romani contra, Ubicunque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriae suae. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnaturos, ut Romae pugnauerint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, cum effecerint, ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuntium secundae aduersaeque fortunae domum perferret.

XXIX. His utrinque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constituisse? nec illis Dii immortales certioris quidquam fiduciae, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes foederis, et expedite poenas, debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinere Praenestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, et praeter castra etiam sua pavore praelati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra moenia se recepissent, ex templo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix moenia tuta rati, oppido se Praeneste includunt. Octo praeterea oppida erant sub ditione Praenestinatorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Hae quoque expugnatae, tum ad caput belli Praeneste*

ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Praeneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum, Praeneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervae; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novemcaperet.* Die vicefimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

XXX. Comitiam inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus aequatus patriciorum plebejorumque numerus. * Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volsci provincia, sine sorte, sine comparatione, extra ordinem data: cujus et ipsos postmodo, et Patres, qui dederant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, cum id falso nuntiatum esset, dum, praesidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias praecipitavere. Ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes caeduntur, caeduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducebus utrobique proditae temeritate atque inscitia res. quidquid superfuit fortunae populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quae ubi Romanae sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietae res ex Volscis afferebantur, et apparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

XXXI *Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsero, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et causa seditionis aes alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Cloelius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt, namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones impositae Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisos duci. Sp. Furios, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius laeva ad montes Ectram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagae similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exultis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quae extra moenia fuit, hominum pecudumque praeda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi foenoris, ut tributo novum foenus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciendum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis.

bis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, * L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinere, ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediante omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad praesidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Aemilius ad Satricum duxere. ubi cum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber ingentibus procellis fufus direxit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu aequa virtute fortunaque Latinae maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctae, restabant. eques immixtus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes cum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime caesi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili agmine petunt Antium: et cum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque moenia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumti; nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; cum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti, a societate pacis, ut rebantur, in-

hone-

honestae, sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello laedere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adversae pugnae fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis, (cum faces pariter sacris profanisque injicerent) quam matris Matutae templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensus ea rabie, impetus Tusculum tulit; ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis cum improvise incidissent, primo clamore oppidum praeter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiores de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obessorum animo hinc moenia Tusculi tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrique urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes moenia molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalas prius moenia capta: iude effracta claustra portarum. et cum anceps hostis, et a fronte et a tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio caeli ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriaeque plebis crescebant; cum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, cum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore judicati, atque addicti creditoribus satisfaciebant, poenaeque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebejos quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lactum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiae duae nuptae, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem, viro tantum plebejo: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae cum inter se (ut sic) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, cum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. cum ad id, moris ejus infueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque persequentium rogantiumque, *numquid velles?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; sui que ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, poenituisset. Consulam eam ex recenti morsu animi cum pater forte vidisset, percontatus, *satin' salvae?* avertentem causam doloris (quippe ne satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod juncta impari esset, nuptaj in domo, quam nec honos nec gratia in-

trare posset. Consolans inde filiam Ambustus, bonum animum habere iussit. eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero coepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cujus spei nihil praeter genus patricium deesset.

XXXV. * Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eo gradum fecisse plebejos, unde, si porro annitantur, pervenire ad summa, et Patribus aequari, tam honore, quam virtute, possent. In praesentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de acre alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia herent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quae sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniae, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres, cum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, praeter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum praesidiis, nec recitari rogationes, nec solemne quidquam aliud ad sciendum plebi fieri passi sunt. Jamque frustra saepe concilio advocato, cum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet, inquit Sextius, quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso velo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam laeti auditis.* Haud irri-

*U. C. 385. a. C. N. 367. **U. C. 386. a. C. N. 366.

tae cecidere minae: comitia, praeter aedilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis relecti, nullos curules magistratus creati passi sunt. eaque solitudo magistratum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportune quiescere: Veliterni coloni, gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incurfavere, et Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus locis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum, *L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compulere. obsidebanturque haud paulo vi majore Velitrae, quam Tusculum obsessum fuerat; nec tamen ab eis, a quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. Ante novi creati sunt tribuni militum, **Q. Servilius, C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam praeter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis relectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. et, cum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) capti, et stupentes animi, vocibus alienis id modo, quod domi praeceptum erat, intercessioni suae praetendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differrì debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno

ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos, interrogando de singulis, quae ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, ut, cum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros; plebejo homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturae, suus pateret ager? An placeret, fœnore circumventam plebem potius, quam sorte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et repleri vinctis nobiles domos? et, ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

XXXVII. Haec indigna miserandaque audita cum apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *Atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore, affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem, custodem suae libertatis, plebis fecisset. Contemni jam tribunos plebis, quippe quae potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse aequo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit, nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari republicae fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebejorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem uique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, cum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creari placuisset, ut et plebejis pateret summus honos, quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impartituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septimum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: et seponendum extra certamen alterum consularum, ad quem plebis sit aditus; quoniam in certamine relictus, praemium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebejis idoneos viros ad curules magistratus. Numquid enim*

socor.

facordius aut segnius rempublicam administrari post L. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus praeter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebejum. Quaestores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum Romanum poenituisse. Consulatum superesse plebejis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellent, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciendis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eisdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. * Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: et, cum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Canillus, qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatus adversariorum et ipsi causam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Cum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus irae minarumque confidisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, et, quanto jure potentior intercessio erat, tan-

rum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et, *Uti rogas*, primae tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites*, jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reipublicae magis universae, quam vestra causa, dictator intercessioni adero, eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inferam concilio plebis. si adversus intercessionem, tanquam captae civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non pariar. Adversus ea cum contemtim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent; tum percutus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit. et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei multa esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari atinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et haec lata erat; impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribunicis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum

regnum concilio plebis habito, apparuit, quae ex promulgatis plebi, quae latoribus gratiora essent. nam de foenore atque agro rogationes jubebant, de plebejo consulatu antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id aegre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem, magistrum equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. consensisse jam secum et rogationes promulgatas, et vim omnem tribuniciae potestatis. Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quae munera quando tandem satis grato animo aestimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiae populi Romani id postulare, ut ipse foenore levetur, et in agrum injuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum staterent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturus enim, quae promulgaverint. fin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quae promulgata sint, habituros.*

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum cum, prae indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, et locutus in hanc sere sententiam esse: *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiae nostrae semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiae genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adscitum sumus simul in civitatem et Patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam imminuta, majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi, quae pro universa republica fiant, ea plebi, tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quaedam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiae familiae non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, et vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (si Diis placeat) tribunos, tantum licentiae novem annis, quibus regnant, sumfisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fustidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? Sed quae tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habemus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de foenore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; et hoc portenti non fiat in urbe*

Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera haec civitas, non tibi frequentes sueclamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius, quam auctores, spectabitis? sed omnia semper, quae magistratus ille dicit, secundis auribus, quae ab nostram quo dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porfena Janiculum insedit; quale Gallicum modo, cum praeter Capitolium atque arcem omnia haec hostium erant; et consulatum cum hoc M. Furio et quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoc-cine est in commune honores vocare, ut duos plebejos fieri consules liceat, duos patricios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas, quaenam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creatis plebejum. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebejum, et lege se, non suffragio, creatum dicat?

XLI. Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quaerunt: et ita maxima sunt adepturi, ut nihil

ne pro minimis quidem debeant; et occasionebus potius, quam virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitorum aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilius per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris, fiat? si quidem nos, ne cum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid in religionibus atque auspiciis, quae propria Deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe, penes Patres, nam plebejus quidem magistratus nullus auspiciato creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, non aliter, quam auspiciato, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspiciato interregem prodamus, et privatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebejos consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt haec: sed parva ista non contemnendo majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes caerimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: traximus auxilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est, non leges auspiciato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi: nec in mentem venit,

venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in praesentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati *A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Cum praeter Velitrarum oblidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietae externae res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conferuit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliavit, tum pugnatum. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta; hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris caesa: palati alii Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretur. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciae acciperentur: et comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L.

Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: cum tamen per dictatorem conditionibus sedatae discordiae sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebejo: a plebe nobilitati de praetore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam alias, Deum immortalium causa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, et dies unus ad triduum adjiceretur; recusantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris Deum immortalium causa libenter acturos, ut aediles fierent. Quibus cum ab universis gratiae actae essent, factum senatusconsultum, ut duo viros aediles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

E P I T O M E L I B R I VII.

*D*uo novi magistratus adjecti sunt, praecura et curulis aeditas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium et finis cum per novas religiones quaereretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Cum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse. cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, striccoque gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Cum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in praecipitum voraginem urbis Romanae. in eam Curtius armatus, sedens equo, se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descen-

descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo, et iugibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, cum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginensibus juncta. Campani, cum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu perito, cum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dederunt. ob quam causam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est. qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites confederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumfessus erupit. Cum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relictæ, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent: per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburios, et Privernates, et Tarquinios, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

LIBER VII.

I. **A**nnus *hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, praetura et curuli aedilitate. Hos sibi patricii quaesivere honores pro concessio plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres praeturam Sp. Furio M. filio Camillo; aedilitatem Cn. Quinctio Capitolina et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Aemilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari

* U. C. 390. a. C. N. 362. ** U. C. 391. a. C. N. 361.

gari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de industria omnia, ne quid per plebejum consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebejo tres patricios magistratus, curulibus sellis praetextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi sumisset, praetorem quidem etiam jura reddentem, et collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde imposita est senatui ex Patribus jubendi aediles curules creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, * L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, aedilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt: pro portione et ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exilio vel desiderio civitatis, quae capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque et viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantae gloriae fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.

II. Et hoc et **insequenti anno, C. Sulpicio Peticio, C. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum; nisi quod pacis Deum exposcendae causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud

haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juvenus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant; sed in pletas modis saturas, descriptio jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam ferere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, cum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediabat. inde ad manum cantari histrionibus coeptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus in artem paulatim vertebatur; juvenus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare coepit: quae inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Osciis acceptum tenuit juvenus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tanquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, cum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut averis jam Diis adspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. *Itaque Cn. Genucio, D. Aemilio Mamercino secundum consulibus, cum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora mor-

morbi, afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, prisca literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri aedis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuisse serunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum fixos in templo Nortiae, Etruscae Deae, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solemne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicae gerendae, ac non solvendae religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. * Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis caelis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civitati, ab ostentatione saevitiae adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera dabit, *quod flum juvenem, nullius probri compertum, extorem, urbe, domo, penetibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile,*

vile, prope in carcerem atque in ergastulum, dederit; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, et lingua inpromptus. Quod naturae damnum utrum nutriendum patri, (si quidquam in eo humani esset) an castigandum ac vexatione infigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Manlium malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti et rustico cultu, inter pecudes habendo.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti causam invidiae atque criminum esse, aegre passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, opus esse sibi domino ejus convento extemplo, ait. nuntiaret, T. Manlium L. filium esse. Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, esse, ait, quae cum eo agere arbitris remotis velit. Procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro intento, nisi, in quae ipse concepisset verba, juraret, se patris ejus accusandi causa concilium plebis nunquam habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solam, inermem; illum praevalidum juvenem, et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat, in quae adactus est verba; et prae se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri; ita aegro

aegre habuit, filium id pro parente ausum. eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa causae dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. et cum eo anno primum placuisset, tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam et antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul coetu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terrae, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terrae, cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deum monitu quaeri coeptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quae foro imminet, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in coelum, nunc in patentes terrae hiatus ad Deos manes porrigentem, se devovisse; equo deinde, quam poterat, maxime exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem, et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem. eodem anno de Hernicis consultus senatus, cum faciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia forte evenit. In expectatione civitas erat, quod primus ille de plebe

plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias praecipitaret; legionibus nec opinato pavore fuis, consul circumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate moesti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeji ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quae ut primum contacta sint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit: deleverunt cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii inculantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis irae atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abcessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque segnius ad hostes bellum apparatus, qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augment. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. quadringenariae octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc *eximium* florem juventutis eo etiam,
T. Livii Tom. I. A a quod,

quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reservati, plus sibi, quam pro virili parte, annitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duam millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequidquam saepe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effecta, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permisso deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante signa, et novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, nisi extraordinariae cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnatum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret, quaerendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam expectarent pugnam? quid ante signa feroces profuissent, et alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt: neque, tam vires pares quae superaverit res, facile dictum est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fuga castra Hernicorum, et faucii relictis quidam inventi; agmenque fugientium ab signis, cum praeter moenia eorum infrequentia con-

specta

specta signa essent, solum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incrementa victoria fuit, quae a pars militum amissa; et, ubi haud minus jacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. *Insequenti anno, cum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, cum multae antea querimoniae ultro citroque jactatae essent, cur, per faciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Maer Licinius comitiorum habendorum causa, et ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello praefere festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundem pravae cupiditati fuerit. Quaesita ea propriae familiae laus leviolem auctorem Licinium facit, cum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causa dictatorem creatum arbirer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, cum tumultus Gallici causa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citiore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus procastit; et quantum maxima voce potuit, *Quem nunc, inquit, Roma virum fortissimum habet, procedat, agendum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, cum et abnuere certamen vererentur, et praecipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, Lucii filius, qui patrem a vexatione tribunicia viudicaverat, ex statione ad dictatorem perguit: *Injussa tuo,*

inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluae ostendere, quando adeo ferox praesultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit. Tum dictator, Macte virtute, inquit, ac pietate in patrem, patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, praesta.* Armant inde juvenem aequales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide laetum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exferentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem: et duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie aestimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro caelatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. non cantus, non exultatio armorumque agitatio varia, sed pectus, animorum iraeque tacitae plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi consistere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus, velut moles superne imminens, projecto laeva scuto, in advenientis arma hostis vanum caelum cum ingenti sonitu enses dejecit. Romanus, mucrone subrecto, cum scuto scutum inum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quaedam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam familiaeque honori fuit. Dictator coronam auream addi-

*U. C. 395.

a. C. N. 357.

addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno * C. Poetelius Balbus consul, cum collegae ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redissent, foedae populationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factae. Et, cum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jussu manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. quae magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita caede avertitur tandem acies Gallorum. fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati a consule Poetelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie cum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius proeliis primum parvis, postremo una insigni pugna, cum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice collaudatis, et suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Poetelii triumphum Tiburtes; *Ubi enim cum secum*

* U. C. 396. a. C. N. 356. ** U. C. 397. a. C. N. 355.

acie conflixisse? spectatores paucos fugae trepidationisque G. Horum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, et sine discrimine obvios caedi, recevisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnamque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante moenia sua visuros.

XII. * Itaque insequenti anno, M. Popillio Laenate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agrine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor praebuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portae stationibus, murique praesidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante moenia, neque aliam, quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. adeo vix primum impetum Romanorum sustinere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres et plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinieneses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi bellum indixere; ** Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex foedere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo praesidio cum sulsa res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Praeneste venisse, atque inde circa Pedum confedisse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpiciam placuit. consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi roboram militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id ali-

aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. cum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriore in dies et locus alienus faceret, sine praeparato comœatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat poenam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, aegre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de coelo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde hæc interdum propalam, ac ferociora his, jactare: *se injussu imperatoris aut dimicaturus, aut agmine Romam ituros.* Inimicerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac praetorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut exemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is, praecedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se universus exercitus a te ignaviae ratus, et prope ignominiae causa destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, si tibi loco cessum, si terga data hosti, si signa foede amissa objici nobis possent, tamen hoc a te impetrari aequum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eandem,*

quam per pavorem amiserant, patriam, profectae postea ab Vejis, virtute recuperavere. nobis, Deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse, et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causae credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, vorius est. Sin autem non tuum istuc: sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penetribus nostris ablegatos tenet; quaeso, ut ea, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnatuos? si nihil armis opus sit, otium Romae potius, quam in castris, accuros? haec dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. cum vincere cupimus, tum te duce vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Gratulationem Tulli exceperunt preces multitudinis: et undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secreto, quae nam haec res sit, aut quo acta more, percontatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae majestatis, crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non suberaxisse se ducem; ne quis alius, quales mota crea-

re multitudo saleretur, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitato animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non datur. Dum haec loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. Jamque haud procul iusto proelio res erant, ni celeriter direintum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturus. Dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam aetate, usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim aegrorum armis ornatos, imponit. His fere mille effectis centum admiscet equites. et nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare jubet: neque inde ante moveri, quam ab se acciperent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem coepit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus paene veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum, non descensuros in aequum Romanos; deinde, ubi degreßos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in proelium ruunt; priusque pugna coepit, quam signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque; *Siccine pugnaturus milites spondidisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minae injussu imperatoris proelium iniuros? et ipsum imperatorem clara voce vocare ad proe.*

proelium, et ire armatum ante prima signa. equis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi? Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope recos turbavit hostes, eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, signa in laevum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Callorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, ommissa pugna est, cursuque effuso ad castra secebantur. ubi cum occurrisset eis M. Valerius, magister equitem, (qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie agasombusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox caedes post sedatum proelium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, iustiorum de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacrauit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienfes pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienfes immolarunt. qua foeditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae. Ludi vorivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est: eoque rogatione noverum maxime hominum ambitionem, qui mundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

XVI. Haud aequae laeta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario foenore a M. Duilio, L. Maenio tribunis plebis rogatio est perlata: et plebs aliquanto eam cupidius seiscit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisei quoque hostes exorti, duplici crimine: quod et cum Tarquinienibus Juventus eorum militaverat; et eos, qui Faleros perlugerant, cum male pugnatum est, repetentibus socialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcus exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit: militemque praeda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante moenia sua castris permunitis confedissent; vocatis ad concionem militibus, *Caelia nunc, inquit, vobis hostium, urbemque praedae do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec praedae magis, quam pugnae, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsique et spe haud dubia feroces in proelium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, imperator, inquit, quemadmodum exercitus tuus tibi promissa praestet: piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit.* Sequuntur Tulliam antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem; fufum inde ad oppidum persecuti, cum jam scales inoenibus admovent, in deditionem urbem acceperunt, triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum; nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributum de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum levocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. * Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Laenas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit: qui, hoste in urbem compulsus, agros vastavit. Falisci Tarquinienfesque alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem Romanum infueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati et attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Discussio itaque vano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta, victores reverterent, militaribus jocis cum apparatus hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, et Tarquinienfibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediabant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quo cunque fama hostium dacebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, necopinato aggressus, cepit. et, octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebejum, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibus

tibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus iussisset, id jus ratumque esset; iussum populi et suffragia esse.* * Cum intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent: duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

XVIII. Quādringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis recuperata, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suae, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quā aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censerit: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partem sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patendum esse potius, quam ambos patricos consules videant, nec invicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbaram; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *accrum esse de libertate vociferantes, relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, moesta plebs sequeretur.* Consules, relictis a
parte

* U. C. 401. a. C. N. 351. ** U. C. 402 a. C. N. 350.

parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. * In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Saffula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe saevitum, multis mortalibus in acie caesis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: secedere in societatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. nam etsi, unciario foenore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. ** Consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caeritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias iussit. Inclinavit deinde pars major curae in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, praedaeque par-

partem in Caeritum fines avectam, et haud dubie juventutem ejus populi inter praedatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is, cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossium dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in factis, qui per populationem Romanos laecesserant, esset, verus belli terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitebatque populationis, et Tarquinienfes execrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum cum adissent; ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delabra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Eare meritos, credes et quisquam, hostes repente sine causa facios? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis corrumpere maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflictum amicitiam cepissent? nec appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset.* Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienfes, cum praeter viam nihil perissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quae sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturus poenas. Caere, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent. Movit populum non tam causa praesens, quam

quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius immemores essent. Itaque pax populo Caeriti data, induciasque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, et aedes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; *dictatore obstinato tolleré potius totum e republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniae patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi foeneris ingravescentis erat: curaeque privatae in certaminibus publicis erumpébant. Quorum taedio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae causa observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. ** P. Valerio Publicolae datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatís semel in concordiam animis, novi consules, foenebrem quoque rem, quae distineré unánimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni aeris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellarunt. Meriti aequitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Aemilius: qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, et impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium, mensis cum aere in foro positus, dissolvit, ut populo prius caveretur; aut aestinatio acquis rerum pretiis liberavit:

ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens aeris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, cum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eo enim ad consules missam senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Aemilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus. quidam Caesonem, alii Cajum nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniese, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentae velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos impetraverunt. Ita, posita duorum bellorum, quae imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterum cum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; et cum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia

lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q Servilius. nec tamen dictatura potentio rem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

XXIII. *M. Popillius Laenas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebejum consulem fecit. Nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis aedem convenire armatos juniores jussisset, lignaque eodem quaestores ex aerario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfluit militum, P. Valerio Publicolae praetori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium republicae esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulto, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere coepit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, cum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et cum loci altitudine, tum vallo etiam integri Romanos; percusso pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitioribus intenti armatique steterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastaeque non, tanquam ex aequo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed, omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, cum cursu paene in adversum subissent, primo incerti resistere: dein, cum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorum dare. adeo praecipiti turba obruti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitatur, laevo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, cum consul, vulnere alligato, reiectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit, *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supina valle praecipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes replestis. Nolite expectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, et vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellant loco primos manipulos Gallorum: euneis deinde in medium agmen percurrunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, et praeter castra etiam sua fuga praelati, quod editissimum inter aequales tumulos occurrebat oculis, arcein Albanam petunt. Consul, non ultra castra insecutus, (quia et vix degravabat, et subicere exercitum pugna fessum tumulis ab hoste occupatis volebat) praeda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui aegris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeji*

consulis poeniteret? Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniae spretae mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, foediorum, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. * Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaeque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Graecorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurentisque tractus, et Tiberis ostia: ut praedones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel proelio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Graeci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter haec longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinae habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *abstinerent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatu anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo iussit, civili quippe standum exercitu esse, quando socialis coetus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum, equitumque trecenorum, quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, haec vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractae in unum haud facile efficiant: adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cetera tristitia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dicitur, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi praepositis, octo cum L. Pinaro praetore divisit, memor paternae virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: praetorem maritimam oram tutari, Graecosque arcere litoribus iussit. et, cum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis ingredi nulla

cogente re volebat, et prohibendo populationibus, quos raptò vivere necessitas cogeret, satis damnari credebatur hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi cum stationibus quieti tempus tere-
rent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis:
quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, pro-
vocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum
ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, ado-
lescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T.
Manium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem,
in medium armatus processit. Minus insigne certamen
humanum numine interposito Deorum factum. namque
conferenti iam manum Romano corvus repente in galea
confedit, in hostem versus; quod primo, ut augurium
coelo missum, laetus accepit tribunus. precatus deinde,
*Si divus, si diva esset, qui sibi praepetem mississet, volens
propius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solum
ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen
initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et
unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu,
oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obruncat.
corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quie-
tae utrinque stationes fuere. postquam spoliare corpus
caesi hostis tribunus coepit, nec Galli se statione tenuerunt,
et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior
fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine,
pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proxima-
rum stationum, sed legionibus utrimque effusis res
geritur. Camillus laetum militem victoria tribuni, lae-
tum tam praesentibus ac secundis Diis, ire in proelium
jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc
imitare, miles,* aiebat, *et circa jacentem ducem sterne
Gallorum caervas.* Dii hominesque illi affuere pugnae:
depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum
Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos
pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter
primos, quorum concursus alios exciverat, atrox proe-
lium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli
veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque

* U. C. 407. a. C. N. 345. ** U. C. 408. a. C. N. 344.

*** U. C. 409. P. C. N. 343.

agrū dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bubus aureaque corona donat. ipse, jussu ab senatu bellum maritimum curare, cum praetore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Graecorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cossidico, comitia consularia habuit, aemulumque decoris sui absentem * M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres et viginti natum annos, consulem renuntiavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum consul futurus datus est. Cum Graecis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo, cum litoribus arcerentur, aqua etiam praeter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Graecia, ea tempestate intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, cum et foris pax et domi concordia ordinum otium esset, ne nimis latae res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. et cum Carthaginensibus legatis Romae foedus iectum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit ** T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario foenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. et sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu superfluum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, *** M. Valerius Corvus, secundum consul cum

C. Poetelio factus, cum ex Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates aliique Volsci praeparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, serocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effusa Satrici moenia petunt. et, ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, praeter multitudinem imbellem, sese deditere. Oppidum dirutum atque incensum: ab aede tantum Matris Matutae abstinere ignem. Praeda omnis militi data. Extra praedam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in aerarium redigit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos veniisse.

XXVIII. * Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione coeptum: metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latinum L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et cum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) iustitio indicto, delectus sine vocationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. ibi praedonum magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detractione se certamini offerrebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem aedem Junoni Monetae vovit: cujus damnatus voti cum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam aedem pro amplitudine populi Romani faciendam creari iussit. locus in arce destinatus, quae area aedium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incau-

*U. C. 411. a. C. N. 341 **U. C. 412. a. C. N. 340.

tos adorti, ceperant. *Anno post, quam vota erat, aedes Monetae dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. Prodigium ex templo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, cum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causa dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristitia in foeneratores facta, quibus ab aedilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, **M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hostium, et longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicuntur. namque eo anno adversus Sannites, gentem opibus armisque validam, nota arma. Sannitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Foeni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix sustineretur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Sannitibus, Romanis, cum societate amicitiaeque juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Sannites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese jungunt. Campani magis nomen ad praesidium sociorum, quam vires, cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Sannites; omissis Sidicinis, ipsam arcem finitiorum Campanos adorti, unde aequae facilis victoria, praedae atque gloriae plus esset, Tifata, imminentes Capuae colles, cum praesidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quae Capuam Tifataeque

taque interjacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque proelio Campani intra moenia compulsi, cum, robore juventutis suae acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium praesens a vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut coepta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aequo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus. nunc, misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur; sed ut vetustate, et gradu honoris nos praestent. neque enim foedere Samnitium, ne qua nova jungeretis foedera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa causa amicitiae, velle eum nobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo praeterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis Volscisque, aeternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quae inter nos vosque sunt, quod propedem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris at Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium aequum est*

patere; his tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas praestant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquam pugnatum verbo pro Sidicinis, re pro nobis, cum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent ablatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio irae haec, et non occasio cupiditatis explendae esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quae est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, praedas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam; aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non descendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, regi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arbutur ager Campanus, volis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quae nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, et jubete sperare, incolentem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, conjuges, liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renuntiare jubetis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem,

ac libertatem; alterum ominari horreo, quae ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.

XXXI. Submotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul; *Auxilio vos, Campani, dignos censeat senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua verustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum attulerant) Quandoquidem, inquit, nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deum, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri. Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samnitium populum consuebant, si agrum urbemque, per ditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata. ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditioem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus*

populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, praefectos cohortam vocarent; iisque clara voce imperarent, ut praedatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, scialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum ducere poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terreret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem. qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus molliiisque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos paene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot proeliis caesos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere;*

rum etiam intueri, cujus ductu auspicioque incunda pugna sit. utrum, qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operam militarium experis; an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat? Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere. Non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem pepererunt. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriae ortus: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus vobisque plebejis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est praemium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, subcolarum vetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiae domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, aeque ac tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Sannitibus triumphum mecum petite.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo praeterea militari, cum velocitatis viriumque inter se aequales certamina inest, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quenquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quam suae dignitatis, memor: et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem profecutus ducis, castris egreditur. Proelium, ut quod maxime unquam, pari spe, utrinque aequis viribus, tum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Sannitibus ferociam augebant novae res gestae et paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditae urbi aequalis

lis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immixtis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam; reiectus ad antesignanos legionum, cum desilisset ex equo, *Nostrum, inquit, peditum illud, milites, est opus. agitatedum, ut me videritis, quacunq; in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, qua nunc erectae micant hastae, patrefacta strage vasta cernetis.* Haec dicta dederat, cum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obruncat. Hoc spectaculo accensi dextra laevaue, ante se quisque, memorandum proelium cernunt. Stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox caedes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, cum et fluere jam lassitudine vires sentirent, et diei haud multum superesset, accensam ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis, nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam proelium, diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinaciore hoste conflictum: et Samnites, cum quaereretur, quoniam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? *Oculos sibi Romanorum ardere visos, agebant, vefanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventu, sed nocturna protectione confessi sunt. Postremo die vacuis hostium castris Romanus positus: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio foedatum est. nam ab Saticula profectus
Cor-

Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque infessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id morae Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris: aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli terrore animi, *Videsne tu, inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostrae, si eam quam caeci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatoque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto praesidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, cum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ab subducendum agmen in aequiorem locum, et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque Insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendae rei eriperant, tum propinquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quaenam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, ac*

modo in unum conferri, modo educi videtis. opus quidem incipit nemo, cum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agredum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Haec omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item mauipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundae vigiliae buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, Hoc silentium, milites, inquit, omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quae pars major erit, eo stabiur consilio. Nunc, quae mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis: erumpendo hinc, vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu arcuerint, nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallaris; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostrae, ut vobis eo magis necessitatis vestrae index, quam consilii auctor, sim. neque enim, mansatis, an abeat hinc, deliberari potest; cum, praeter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendam sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lax expectetur, quae

quae spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, haec profecto noctis aprissima hora est. Signo secundae vigiliae convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quae duxit huc, sequar fortunam. Quibus haec salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra; cum supercandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum. quo excitatus vigil cum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari eives an hostes essent, praesidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, cum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo praepediti, nec arma impigre capere, nec oblitere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, praesidium Romanum, obviis custodibus caesis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; cum Decius, *Macii virtute*, inquit, *milites Romani, este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur.* Dicitis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, praemisso nuntio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur: et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effuli laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in coelum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato praelidio, coniectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli aequantibus.

Ubi ad praetorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsu que meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore attonitos, et circa collem castellatim dissipatos, aggredereur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Iussae legiones arma capere: egressaeque castris, cum per exploratores notior jam saltus esset, via patientiore ad hostem ducuntur. quem incautum improvise adortae, cum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque praesidiis. ita magna pars absenti hosti cedit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes caesi; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, P. Decii non coeptas solum ante, sed cumulas nova virtute laudes peragit: et praeter militaria alia dona, aurea corona eum et centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in praesidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in praesentia singulis bubus binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, ejusdem honoris index, a praesidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueffulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certaminé ultimo fortunam experiri statuit. Ab Sueffula nuntii trepidi Capuam, inde equi-

tes citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido praesidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceterorum jumentorum calorumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, et in castra irrumpendum. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua com meatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et tum certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim et Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quae cum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque, caesis, signa captiva in unum locum conferri iussit; relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda abstinerent; profectus agmine instructo, cum praemissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis consistere poterat. Tantumque fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et signa militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibique omnis praeda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliscos, cum in induciis essent, foedus petere ab senatu coegit; et Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienſes quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronae aureae dono, quae in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque: cum incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. Campanorum deinde Sueffanorumque auditaee legationes: precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento omnium voluptatum delentis militum animos averſit a memoria patriae: inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendae Campanis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: *neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An aequum esse, deditios suos illa fertilitate atque amoenitate perfrui; se, militando fessos, in pestilente atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem rabiem crescentis in dies foenoris pati?* Haec agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul *C. Marcius Rutilus, cui Campania forte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque cum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, et aetate et usu doctus (quippe qui jam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis et anno post praesidia hibernatura, divisa enim erant per Campaniae urbes, manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in praesentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in aestiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam aetate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et cohortes quaedam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usum, cum alii alio mittebantur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romae, praetorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primo quidem, ignari iudicationis, minime inviti domos revisebant. postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, praecipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *jam quaestiones, jam indicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros.* Haec, qui in castris erant, occultis sermonibus ferunt, nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, cum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes confedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) causis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad justum exercitum formam, praeter ducem, decrat. incompositi itaque praedantes in agrum Albanum perveniunt, et sub jugo Albae longae castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex praesentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum et plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur?* Postero die, cum eadem deliberatio teneret, ex praedatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque inmemorem. Patriciae hic vir gentis erat: cui cum militiae, magna cum gloria actae, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nominis audito, extemplo agnovere virum: et,

quod bene verteret, acciri iusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis cum tectum villae, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus; insigniaque honoris exterrito subitae rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

XL. Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsi. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrinque, congressus quaerere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, necdum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium, datum: *Deos, inquit, immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiae parvae gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus paritur: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnito, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriae vestrae esse; si hunc exercitum civium vestrorum; si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, his castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis;*

sistis; nullius superbae in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis erant natus, id specimen mei dederam, ea aetate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dicunt,ve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duos insequentibus consulatus gessi; eodem haec imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos et patriae meae milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacram montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviae ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos Romanus exercitus, ne destiteritis impio bello? T. Quincti, quocumque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, et colloquii hujus salutaris interpretes fueris. Postulate aequa, et ferte: quanquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus. T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, eos ipsos nostraeque omnia cognitae permittimus fidei.

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut causam miserorum civium susciperet: susceptamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quinctio collaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator, equo citato ad urbem reiectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in loco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nonien, nisi ipso volente, deleteretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus militum, et primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, et ne particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque cum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris quam concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aequè impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) aera demerentur, quod adversati conjurationi fuissent.

XLII. Praeter haec invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne foenerare liceret. item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet; ne duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebejos creari. quae si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Vale-
rium

rium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romae, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quinctii villam, sed in aedes C. Manlii, nocte impetum factum; eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito confedisse: nec ab ducibus mentionem concordiae ortam; sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: et permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrimantes milites coepisse, coactosque consules, cum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: et, praeter Latino- rum infidum jam diu foedus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incur- sione subita depopulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vel- lent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua lega- tione perlata, praetor eorum Annius de Capitolio ita pro- lapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Roma- nis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo cum in medios hostes se in- tulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam resti- tuit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in ur-

hem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, cum rebellassent, victis civitas data est. Palaepolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obfederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Cum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendae invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam cum dictator de magistro equitum supplicium sumturus videretur, Fabius Romam profugit: et, cum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

LIBER VIII.

I. Jam consules erant * C. Plautius secundum, L. Aemilius Mamercinus; cum Setini Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptae cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiatii populo, confedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio forte evenit. Prius ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, praesidio valido imposito: agri partes duae ademptae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiaties ductus. Ibi magna utrinque caede atrox proelium fuit: et cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant.

Volsceis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, faucibus ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter caesa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea Luac matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositae. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellicaeque jus adversus Sidicinos petierunt. *quae se eo justius petere, quod et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.*

II. Cum de postulatis Samnitium T. Aemilius praetor senatum consultasset, reddendumque his foedus Patres censuissent, praetor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellicaeque liberum arbitrium sit.* Foedere icto, cum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturae urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est: ne Campani quidem (adeo injuriae Samni-

Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam proeliis, cladum fecit. et, quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne saepius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui cum adissent senatum, conquesti eadem se foederatos pati, quae hostes essent passi, precibus infinis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adversus haec responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non foedere, sed per ditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint. seu nolint, quieturos. in foedere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitium hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitibus necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt,

M. Valerius ac M. Fabius. *Creati consules, T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem aetas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quae vellent. Praetores tum duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numicium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, praeter Signinam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque, concilio prius habito, praetores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, et, quae actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Cum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra foederis, aequi servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si foedus est, si societas aequatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia aequantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe conceden-*

dentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando unquam confociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis; cu hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus non parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde haec illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpare modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc merus dicere prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripsi, tandem jam vos vobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum Deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjuncis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano praerulisse imperium. Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non indu-*

inducitis in animum: nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem. consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque, quoniam vires quoque aequari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem aequam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior; et Romani omnes vocemur. Forte ita accidit, ut pareni ferociae hujus et Romani consulem T. Manlium haberent; qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interenturum. et, conversus ad simulacrum Jovis, Audi, Jupiter, haec scelera, inquit; audite, jus fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus atque ipse oppressus, visurus es? Haecine foedera Tullius Romanus rex cum Albanis, patribus vestris, Latini, haec L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et cladum veterum vestrarum, et beneficiorum nostrorum erga vos oblii estis?

VI. Cum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriae, adversus crebram implorationem Deum, quos testes foederum saepius invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam. certe, cum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter foederum ruptorum testationem ingenti fragore coeli procellam effusam. nam et vera esse, et apte ad repraesentandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Annum vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque au-
dita

dita vox pariter lit: *Bene habet. Dii pium movere bellum. Est coeleste numen! et, magne Jupiter! haud frustra te patrum Deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratum magis, qui jussu consulis prosequerentur, quam jus gentium, ab ira impetuque hominum teget. Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marcos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerunt, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrique Terrae deberi; utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandae Deum irae victimas caedi: simul ut, si exis eadem, quae somno visa fuerunt, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitae religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cadere Romanus exercitus coepisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priores redigeretur mores. Curam aciebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegaeque, iisdem praesidiis, saepe iisdem manipulis permixti fuerant. per haec ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Forte inter ceteros turmarum praefectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. praecerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos praecedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unane, ait, turma Romani, cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Adcrunt in tempore, Manlius inquit, et cum illis aderit Jupiter ipse. foederum a vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem veseram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus, paululum ab suis equo provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congregi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano praestet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulunque edicti, praeceptus ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: et, cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumnactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum cum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, attolentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferum emineret, terrae affixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad praetorium ad patrem, tendit, ignarus fati futurique, laus an poena merita esset, *Ut me omnes, inquit, pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestris haec*

spolia capta ex hoste caeso porto. Quod ubi audivit consul, extemplo, filium averfatus, concionem classico advocari jussit. quae ubi frequens convenit, Quandoque, inquit, tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicae mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, quam respublica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti, erimus. Me quidem cum ingenita caritas liberum, tum specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet. Sed cum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, poena restituas. I, lictor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque destinctam cernentes securim, metu magis, quam modestia, quieverunt. Itaque, velut emerfo ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice caesa fusus est cruror, tum libero conquestu coortae voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis sanus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in praesentia modo horrenda, sed exempli etiam tristici in posterum essent:

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedientiorem duci militem: et, praeterquam quod custodiae vigiliaeque et ordo stationum intentioris ubique curae erant, in ultimo etiam certamine, cum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem civili maxime bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, praeter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt: deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: et, quod antea phalanges similes Macedoni-

cis, hoc postea manipulatim structa acies, coepit esse. Postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillatium unum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicos milites, aliam turbam sentatorum habebat. leves autem, qui hastam tantum gaesaque gererent, vocabantur. Haec prima frons in acie florem juvenum pubescentium admilitiam habebat. Robustior inde aetas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque primum pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat. vexillum centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatae virtutis: secundum rorarios, minus roboris aetate factisque: tertium accensos, minimae fiduciae manum. eo et in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instruendus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profigere hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebantur. triarii sub vexillis confidebant, sinistro crure porrecto, scuta innisa humeris, hastas subrepta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redisse*, cum laboratur, proverbio increbruit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent, extemplo compresis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, cum, velut victos infecuti, novam repente aciem exurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinque millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum

tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo principili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper ordines duxerant. Romano, haud satis fidenti viribus, jam Romae permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis, in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris a familiari parte caesum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega litatum est*. Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius laevo cornu praecerat. primo utrinque aequis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est. agedum, pontifex publicus populi Romani, praeci verba, quibus me pro legionibus devoveam*. Pontifex eum togam praetextam sumere iussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine,*

morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo. Haec ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegae se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse, ineinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut coelo missus piaculum omnis Deorum irae, qui pestem ab suis averfam in hostes ferret: ita omnisteror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacunq̄ equo inventus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerant. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primam signo dato coorti, pugnam integram ediderant. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad confurgendum expectabant.

X. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, aadito eventu collegae, cum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis profecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an confurgendi jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jabet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci cum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Confurgite nunc, integri adversus fessos, memores patriae parentumque et conjugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morte cecumbentis.* Ubi triarii confurrexerunt integri,

refulgentibus armis, nova ex improvise exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant. hastisque ora fodientes, primo robore virorum caeso, per alios manipulos, velut ierimes, prope intacti evasere; tantaque caede perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostiam. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, praebuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives sociosque praecipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit; alter ea virtute eoque consilio in proelio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum proelium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quaerentes oppressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique et praetori, cum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem, devovere; si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum lignum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et piaculum hostia caedi. Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse. Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere volet, sive hostia sive alio volet, jus est. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiat, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Haec, (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praefereudo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post
proc-

proelium demum factum Sannites venisse subsidio, expectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri coeptum. et, cum jam portis prima signa et pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, cum converlis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum congregassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numilius imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari caede prostravisse, victoriacque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum praetoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem et ante signa et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter accisae copiae sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam.* Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juventute prope excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam proelium expectantes, necopinato adventu percussurum. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus rapim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est. adeo enim accisae res sunt, ut consali, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latius ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanae dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Faler-

no, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari foedus iustum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iustus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, praemiis poenaeque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; juventutem, et tunc, et omni vita deinde, averlatam cum execratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursionem fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequiebat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. *Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus et Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriae, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Feneclanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestae erant, in dedicationem accipiente Latinos populos, quorum ibi juvenus caesa erat, Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Praenestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi cum proeliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quae urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegae decretum triumphum audivit,

*U. C. 417.

a. C. N. 335.

vit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romanam rediit. Qua cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedito capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem praebebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Aemilius, cujus tum faeces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo inagister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quae comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebejum consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. *Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio consulibus, quo insignitius omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis visisque et omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules omnibus eam rem praeverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent, ad bellum opes deerant: pacem ob agri adeunti dolorem adspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne laceffitus Romanus causam belli haberet: et, si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adjuti sunt. Tiburtes Praenestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuviosque et Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes, ad Asturae flumen Mae-

nus, improvise adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, majore mole, quam aequo prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam die, cum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Praesidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. Additus triumpho honos, ut statuae equestres eis, rara illa aetate res, in foro ponerentur. Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit; *Patres consecrati, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. caesi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium; oppida Latina omnia, et Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recerta in deditionem, praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, quoniam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel saeviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vestras inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendos? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gudent. Sed maturata opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, dum expectatione stupent, seu poena, seu beneficio, praecoccupari oportet. Nostrum fuit efficere, ut omnium re-*

rum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis reiue publicae sit.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter saevitum: et unri dejecti, et senatus inde abductus, jusque trans Tiberium habitare: ut ejus, qui eis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam aere persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longae abactae, interdictumque mari Asitiati populo est, et civitas data. Tiburtes Praenestinique agro multati: neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, taedio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam confociassent. Ceteris Latinis populis conubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare nolissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Sueffulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romae subductae, partim incensae, rostrisque earum suggestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque id templum appellatum.

* U. C. 418. a. C. N. 334. ** U. C. 419. a. C. N. 333.

† U. C. 420. a. C. N. 332.

XV. * C. Sulpicio Longo, P. Aelio Paeto consulibus, cum omnia non opes magis Romanae, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa iustior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis Sueffam communisse, quae nunc Aurunca appellata; moenia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi locii essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: et, cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundiciorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; cum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto iudicio, viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata defossa Scelerato campo. credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo praetor primum de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, cum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in praetura tendente.

XVI. ** Insequens annus, L. Papirio Crasso, Caesone Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque proelio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxiliium tulerant, aut causa arinorum fuerant. † Itaque omni ope anni sunt, ut maximum

ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consullem quartum facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu erraretur, petatum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset; moenia ipsa oppugnare est aggressus. et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factum erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas praevertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, cum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri recte suspensus, manibus se demississet; perpulit imperatorem: ut vino epulisque sopitos hostes aggredereetur. nec majore certamine capti cum urbe Ansones sunt, quam acie fusi erant. Praeda capta ingens est. praelidique inposito Calibus reductae Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: et, ne Atilius expers gloriae esset, iussu ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatusconsulto comitorum habendorum causa dixerunt L. Aemilium Manercinum. is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. * Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio praevenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniae deducendae agroque dividundo creaverunt Caesonem Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad moenia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimica-

* U. C. 422. a. C. N. 330. ** U. C. 423. a. C. N. 329.

micaturi enixe videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde inceſit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia infecta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum et Cn. Domitius. * Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus cum delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem, excursionem a Paesto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives cenſi: tribus propter eos additae Maecia et Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio praetore lata, qua civitas sine suffragio data. Haec eo anno domi militiaeque gesta.

XVIII. ** Foedus insequens annus seu intemperie coeli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo parvi refert quid veri sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absuntos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Cum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnibus eventu, morerentur; ancilla quaedam ad Q. Fabium Maximum aedilem curulem, indica-

dica-

dicaturam se causam publicae pestis, professâ est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxae indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides iudici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam n edicamenta, et recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duae ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciae utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussae, ut se salsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumto, cum, submoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsae fraude omnes interierunt. comprehensae extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae. Neque de veneficiis ante eam diem Romae quaelitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit. *creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum a senatu legati, denuntiaturumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim absternerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus loci

Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romae clarus. aedes fuere in Palatio ejus, quae Vacci prata, diruto aedificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effusc Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papius profectus, haud procul castris ejus confedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento, nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facillique receptu in tam propinqua castra, haud aegre militem a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugae extremas, cum in castra ruerent, caeli; primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris praedaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingressi finem senatus Fundanorum occurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium iudicasse, cum receptaculum fugae Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quaerendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis, utriusque patriae immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptae civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis, consul, literisque Romanis missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditioem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium poena defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX: Privernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox iuvasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. * Extemplo igitur consules novi, L. Aemilius Mamercinus et C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias iussi; et Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus et fellularii, minime militiae idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata tempora ejus quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse; alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum praeferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, praesidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari iussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. aedes ejus, quae essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque aeris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti, politi in Sacello Sanci versus aedem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxae, apud satiatos jam supplicii nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis, inquit, meritas poenas et ab Diis immortalibus et a vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, estis meae partes exquirendae magis sententiae, quam dandae sunt;*

ramen, cum videam, Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinquere velim.

XXI. Cum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam praesentis necessitatis memor: qui, interrogatus a quodam tristioris sententiae auctore, *quam poenam meritos Privernates censeret? eam, inquit, quam mereantur, qui se libertate dignos censent.* cujus cum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium causam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si poenam, inquit, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis, inquit, et fidam, et perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem quidam, et illis vocibus ad rebelandum incitari pacatos populos: pars melior senatus ad meliora responsum trahere, et dicere, *Viri, et liberi, vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum poeniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil, praeterquam de libertate, cogitent, dignos esse, qui Romani fiant.* Itaque et in senatu causam obtinere, et ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

XXII. *Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plantio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; praeterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo visceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui,

qui, per speciem honorandae parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab aedilibus, crimine stupratae matrisfamiliae absolvisset. Data visceratio in praeteritam iudicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus praefertur. Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in insulas Aenariam et Pitheculas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Haec civitas, cum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiae, quae Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, *L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palaepolim ad res repetendas missis, cum relatum esset a Graecis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palaepolitanis bellum fieri iussit. Inter consules provinciarum comparatis, bello Graeci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Graecorum, recepta Palaepolim, miserat: Cornelius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, et Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob haec cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum feret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultero inculabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quae ipsis objicerentur, purgabant. *Haud*

ullo publico consilio auxiliove juvari Graecos; nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. quippe minime poenitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Sueffularumque castra castris conferamus: et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum cum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publius, inter Palaepoliu Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque cum et comitorum dies instaret, et, Publium, imminenti hostium muris, avocari ab spe capiendae in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Publius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literae missae, ut dictatorem comitorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitiose creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspiciu dirimeret: neque au-*

gures

gures divinare Romae sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebejus dictator sit, id vitium auguribus visum? Haec aliaque ab tribunis nequidquam jactata; tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex * L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Curforem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonaei Jovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum saepe Bruttias Lucanasque legiones sudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe imminente Lucanis ac Bruttiis finibus tres tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, cum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improvise hostium adventu opprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversti. Inde ab Lucanis exsulis ad suos nuntii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturus. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum cominus congressum obruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem,

ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. quem cum incerto vado transiret agnens, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *jure Acheron vocaris*, inquit, quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum factis suis, substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium annem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transigit. lapsum inde cum inhaerente telo corpus exanime detulit annis in hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. namque, praeciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis re-tenta ad ludibrium. quae cum jaculis saxisque procul in-cesseretur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem saevienti turbae immixta, ut parumper sustinerent pre-cata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse; sperare, corpore regio utcumque mulcato se suos redemptu-ram*. Is finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiae, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum de-vecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Haec de Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romae, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi cum misissent, qui indicerent Sannitibus bellum; et ipsi ma-jore conatu, quam adversus Graecos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem vene-rant, arma virosque ad bellum pollicentes. foedere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio
res

res prospere gesta. tria oppida in potestatem venerunt, Allifae, Callifae, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Graeci oblidebantur, jam finis aderat. nam, praeterquam quod, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, foediora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: et velut capti a suismet ipsis praesidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, et quae captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque cum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra moenia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Graeci Graecos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad praebendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: et, *quod bonum, faustum, felix Palaepolitanis populoque Romano esset, tradere se, ait, moenia statuisse. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, parva videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si successisset incoeptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: praesidio ei L. Quinctius tribunus militum praepositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius praetorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palaepolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse,

extemploque naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, praeter necessarium urbis praesidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa impediens, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, cum summa urbis Romano milite impleisset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quieverunt. Nolani per averfam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Graecorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia haec ei viro primum contingere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae Graecis exortum. namque Tarentini, cum rem Palaepolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palaepolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas coepta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. *quippe prope modum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque ejus verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars ferendis discordiis adhibeatur.* Haec consilia cum apud cupi-

cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, cum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis caesos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte naturae res cum speciem injuriae magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legati que ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod nequi desierunt: mutatum autem jus ob unius foeneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papius is fuit: cui cum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem aetatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis terrire, atque identidem admonere fortunae: postremo, cum ingenuitatis magis, quam praesentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. Quibus laceratus juvenis, cum se in publicum propinquisset, libidinem crudelitatemque conquerens foeneratoris; ingens vis hominum, cum aetatis miseratione atque indignitate injuriae accensa, tum suae conditionis liberumque suorum respectu, in forum, atque inde agmi-

ne facto, ad curiam concurrunt. et cum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introcumbus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, pro-cumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam, unus ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lucret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniae creditae bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; cautumque in posterum, ne necerentur.

XXIX. Eodem anno, cum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quae res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, *L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scaevae, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quanquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello poenae expetitae metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marfi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quae in praesentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo forte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arua. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendae causa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua propè ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero

consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est, nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita proelio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incremento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vailo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium moenibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer proelio excefferat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis praedam militibus, quod eos neque portae, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cuius rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, cum ad auspicium repetendum Roman proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum confereret. Fabius cum post projectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendae rei inductus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus confligit. ea fortuna pugnae fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset, per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti milia hostium caesa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una haec pugna

pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res praetermissa est. Magister equitum, ut ex tanta caede, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilium arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cupiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suae gloriae fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literae quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missae, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes. Ita certe dictator id factum accepit, ut, laetis aliis victoria parta, prae se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et evertam dictitans, si illi impune spreto imperium fuisset. Itaque plenus minarum iraeque, profectus in castra, cum maximis itineribus isset, non tamen praevēire famam adventus sui potuit. Praecurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent, dictatorem avidum poenae venire, alternis paene verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, ut, *qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impositi crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienae felicitati-que, furere, quod se absente respublica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse. Imperium dicitare spreum, tanquam non eadem mente pugnari veteris, qua pugnatum doleas: et tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possem: et nunc id furere, id aegre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, respublica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equi-*

equitum minetur? Neque illam magistro equitum infestiorrem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse. si possit, in omnes saevituum fuisse: quia id nequeat, in unum saevire. Etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere: in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestae exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adissent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in proelio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curae esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutisque permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: cæsaricoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quaero, inquit, de te, Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei consules, regia potestas, praetores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; aequum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, cum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo? cum, si ego tacitus abissem, tamen ibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, veterimne, te quidquam rei, me absente, agere: veterimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus adversus morem militarem disciplinamque majorum et numen Deorum, ausus es cum hoste configere. Ad haec, quae interrogatus es, responde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, licitor. Adversus quae singula cum respondere*
haud

haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri iussit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus vestem licitoribus, ad triarios, tumultum iam in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris nescitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et irae suae spatium, et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiae genti eam injungeret ignominiam.* Cum parum precibus, parum causa proficerent, intueri saevientem concionem jubebant, *ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse aetatis, non prudentiae ejus. neminem id Q. Fabio, poenam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si occoecatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset.* Postremo, *ne id se gratiae dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri e republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus cum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent; iussi de tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per praeconem tentato, cum, prae strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum, iussus postero die adesse, cum omnes

affirmarent, infestius Papium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, cum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: et ipse insensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio: et prendi Fabium Papius iussit. Ubi curi, deprecantibus prioribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto inimicis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem, inquit, apud te nec auctoritas senatus, nec aetas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistrum equitum, a te ipso nominati, valet, nec preces, quae saepe hostem mitigavere, quas Deorum iras placant; tribunos plebis appello, et provoco ad populum. eumque tibi, fugienti senatus iudicium, iudicem fero, qui certe unus, plus, quam tua dictatura, potest polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur, quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum cum descendisset; deduci eum de rostris Papius in partem inferiorem iussit. Secutus pater, *Bene agis, inquit, cum eo nos deduci iussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi primo non tam perpetuae orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii levis, increpantis superbiam crudelitatemque Papii: *Se quoque dictatorem Romae fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra sacvisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta sua senectute et auctoritate, foedissimo eum eventu pugnasset, non solum in praesentia modera-*

zum irae esse, ne quid de collega secus populo aut senatus scriberet; sed, cum revertisset, potissimum ex tribunibus consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorē fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret. capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quae ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus, et iustissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset: si fesus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in laetitia, victoria, supplicationibus; ac gratulationibus esse: cum, propter quem Deum delubra pateant, arae sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus proeliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam laetitiam inter hostes fore? Haec, simul jurgans, querens, Deum hominumque fidem obtestans, et complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribuniciū auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia. et posthabita filii caritas publicae utilitati, jactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, et senes faciles, de alieno imperio spreto, tanquam rei parvae, disciplinae militaris eversae juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex justa poena remisurum.

surum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violer intercessione sua Romanum imperium, neu populus in se potissimum dictatorem et jus dictaturae exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium, nequidquam posteros accusaturos: cum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine comitatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdium, nocte, aequo, iniquo loco, jussu, injussu imperatoris pugnent; et non signa, non ordines servent; latrocinii modo caeca et fortuita, pro sollemni et sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte, tribuni plebi: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.

XXXV. Stupentes tribunos et suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem versus, ut sibi poenam magistrum equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatum rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistant, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet, inquit, Quirites. vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quae in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxae eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxae damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciae potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paulo ante exultabas, victoria. vive, id facinus ausus,*

cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, revertaris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus praestiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Cum se nihil morari magistrum equitum pronuntiasset, degressum eum templo laetus senatus, laetior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, profecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris praeerat, ne quam vim hostium magis, quam trucein dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores cum, circumventi ex insidiis, caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristitia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; et, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis laetus adventus ejus fuit, nec hostibus quidquam attulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res victoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem miscendam co-

mitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum faucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et praefectis demandabat: rem per se popularem ita dexter egit, ut medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies confereudi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, quae duxit praedae spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator praedam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatam compendium, in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annuum stipendium darent; cum ire ad senatum iussu essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutisque causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. * Dictator triumphans urbem est ingressus: et, cum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) consilibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus milli. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio forte evenerunt, Sunt, qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium, vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gentem bel-

lum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illis inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque et portae, plena armatorum fuerint. et cum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutata, et specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad poenae veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, praeter Polliam, antiquarunt legem. Polliae sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus irae Tusculanis in poenae tam atrocis auctores mansisse ad patrum aetatem constat; nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. * Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) interiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tanquam procul abesset hostis: cum subito advenere Sannitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec luce-

sceret

sceret, proelio abstineret. ne pedestres quidem copiae ante lucem castris egressae. Eques, luce demum ausus incurfare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem affecutus; et totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit. id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hosti, celsum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetit, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retro recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: cum subito Samnitium equites, cum, turma una longius provecta, accepissent, impedimenta Romanorum procul ab arnatis sine praesidio, sine munimento stare, aviditate praedae impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit; *Sine modo*, inquit, *sepe praeda praepediant*. alii deinde super alios, diripi passim terrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? haerent impedimentis nostris. Aggredere, quod inter praedandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum praedae onerant, caede inermes, cruentamque illis praedam redde. Mihi legiones pedatumque pugna curae erunt: penes te equestre sit decus.*

XXXIX- Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, in vecta in dissipatos impeditosque hostes, caede omnia replet, inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignatos, turbataque signa, et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur; et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem paene totum tolerati, vulnerumque oblitum sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio caeli, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impi bello, et contra foedus suscepto, infestioribus merito Deus quam hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebant sanguine*: audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quaeque*

res per feciales ex foedere repetitae essent, secundum jus fasque restituerentur. Feciales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi morbo sorte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiata memoria funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica monumenta rerum confusa. nec quisquam aequalis temporibus illis scriptor exstat, quo fatis certo auctore stetur.

EPITOME LIBRI IX.

T. Veturius et Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deductio in locum arctum exercitu, cum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque, auctore Sp. Postumio consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur)

cu dabus tribus plebis et omnibus, qui foedus spon-
 ponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo
 post fulis a Papirio Cursore Samnitibus et sub jugum
 missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui ob-
 side dati erant, pudor prioris flagitii abolitus est. Tri-
 bus dase adjectae sunt, Ufentina et Falerina. Suessa et
 Pontia coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquam
 pertulit: viam stravit, quae Appia vocata est: liber-
 tinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo
 videbatur ingenuatus indignis, sequentis anni consules in
 senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per
 proximos censes observatum fuerat. Res praeterea con-
 tra Aulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Ae-
 quos et Samnites, quibus foedus erat restitutum, pro-
 spere gestas continet. Flavius scriba, libertino patre na-
 tus, aedilis curulis fuit per forenses factionem creatus:
 quae cum comitia et campum turbaret, et in iis propter
 nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor
 tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res
 Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexan-
 dri Magni, qui temporibus his fuit; et, aestimatis populi
 Romani viribus, quae tunc erant, colligitur, si Alexan-
 der in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de
 populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad Orien-
 tem imperio suo subjecerat.

LIBER IX.

I. Sequitur hunc annum *nobilis clade Romana Cau-
 dina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus.
 Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii
 filium, habuerunt, patre longe prudentissimo natum,
 primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati,
 qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redie-
 runt, Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis,
 expiatum est, quidquid ex foedere rupto irarum in nos
 coelestium fuit. Satis scio quibuscunque Diis cordi fuit,
 subigi nos ad necessitatem dedendi res, quae a nobis ex
 foedere

foedere repetitae fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis foederis expiationem speratam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in praeda captas, quae belli jure nostrae videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxae remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid foederi, quid Diis arbitris debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque privatum, fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandae superbiae confugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non saepe redditae res, non alienae accumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditioem exsatiarent. Placari nequeunt, nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra praebuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, cum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumferre: nec procul abesse, quin vi capiant. Jam is etiam rumor ante, de induria vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem de-

liceret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram superi maris patens apertaue, sed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvolique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae angustiae sunt, et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenerunt. cum fraus hostilis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergant repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (cum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi praetoria consulam erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad munendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (praeterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules moestos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad praetorium versi, opera, quam vix Dii immortales ferre poterunt, ab ducibus exposcunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox oppressit, cum pro ingenio quisque fremerent: alius,

per

per obices viarum; alius, per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vincimus; omnia aequa et plana erunt Romano, in perfidum Samnitum pugnanti. alius, Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum haec imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis suppetebat rebus, itaque universi Horennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis, non militaribus solum, sed civilibus quoque abscefferat muneribus: in corpore tamen affecto vigeat vis animi consilique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quae ubi spreta sententia est iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur; censuit, ad unum omnes interficiendos. Quae ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt, quanquam filius ipse inprimis jam animum quoque patris consensisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex, plautro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiae suae mutaret; causas tantum adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in multas aetates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Cum filius alique principes perconatando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur: ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quae neque amicos parat, neque inimicos tollit.*

tollit. Servate modo, quos ignominia irvitoveritis. ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Vives semper in pectoribus illorum, qui tiquid istuc praesen. necessitas inasserit; neque eos ante multiplices poenas expevit a vobis quiescere sinet.

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem aequam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse*, respondit: *et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, incrimet cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis aequas victis ac victoribus fore; si agro Samnitium decederetur, coloniae abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitum aequo foedere victurum.* His conditionibus paratum se esse foedus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit. Haec cum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque moestitia incelsit, ut non gravius accepturi viderentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset, nec consules aut pro foedere tam turpi, aut contra foedus tam necessarij un hilsere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *consules, saepe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendae auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo saepe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis aequo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset; non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria praeclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum est. quae, nisi pro*

pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servant? Tecta urbis, dicat aliquis, et moenia, et eam urbem, a qua urbs incolitur. immo, hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Vejis exercitum Camillumque ducem inplorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus: dedendo ad necem, patriam deserimus ac prodimus. At foeda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriae est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeat ergo ista. quantacumque est, indignitas; et parcatur necessitati, quam re Diu quidem superant. Ite, consules redemite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, cum de foedere victor agitaret, negarunt, injussu populi foedus fieri posse: nec sine feacialibus caeremoniaque alia sollempni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, foedere pax Caudina, sed per sponzionem, facta est. Quid enim aut sponzoribus in foedere opus esset aut oblidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodam a feacialibus porcus feriatur.* Sponponderunt consules, legati, quaeitores, tribuni militum; nominaque omnium, qui sponponderunt, exstant: ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum feacialium, non exstarent, et propter necessariam foederis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis oblidibus exercituque inermi mittendo. Redintegavit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia foedius inde, quam venissent, abituri. illis non duem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo caecos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras de-

xtras,

xtras, obnoxiaque corpora hosti. proponere sibi et ipsi ante oculos jugum hostile, et ludibria victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter: inde foedi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes, quo saepe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam arma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae praeceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. Tum a consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut, suae quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantae majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae objectus: tum deinceps singulae legiones. circumstabant armati hostes, exprobantes eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub jugum, et, quod paene gravius erat, per hostium oculos. eum e saltu evalissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem adspicere visi sunt; tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque, cum ante noctem Capuam pervenire possent; incerti de fide sociorum, et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi prostraverunt. Quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit misratio iusta sociorum superbiam ingentem Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: et venientibus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi, iustis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis funguntur

tur officiis. neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, et alloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intnerentur, efficere poterant. adeo super moerorem pudor quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat. Postero die cum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocatique in curiam percontantibus majoribus natu, *multo sibi moestiores et abjectioris animi visos, referrent, adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos. non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam prae metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non praeclaram solum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem ferociamque.*

VII. Cui haec dicerentur audirenturque, et deploratum paene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Osilius Calavius, Oyii filius, clarus genere factisque, tum etiam aetate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuentiae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut Romana se ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturam, Caudinaeque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorum memoriam fore. Quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicunque congressuri sint: salus Caudinos non ubique Samnitibus fore. Jam Romae etiam sua infamis clades erat. Obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosae pacis magis, quam periculi, nuntius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi coeptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam foede factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernae circa forum clausae, iustitiumque in foro sua sponte coeptum prius,*

prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi; paene moestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisque accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abdit, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Aelium Paetum magistrum equitum. quibus vitio creatis, suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita: et, quia taedebat populum omnium magistratum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. * is consules creavit P. Publilium Philonem et L. Papium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solemnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *consules, ignominiae, non honoris causa me primum excitatum jussunque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam rem qua infelicis belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de poena revulstis, ommissa defensione, quae non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo revulstis, paucis peragam. quae sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi seu necessaria sponsione obstrinxi. Qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex*

ca,

ea, praeterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vincique: exsolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini humanive obset, quo minus justum piisque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponcione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus expipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miserratioque viri incessit omnes, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtae pacis. Cum omnes, laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio et Q. Maelio, tribunis plebis: qui, neque exsolvi religione populum, aiebant, deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, poenam ullam meritos esse; neque ad extremam, cum sacrosancti essent, dedi hostibus violatave posse.

IX. Tum Postumius, *Interea dedite, inquit, profanos nos, quos salva religione potestis. dederis deinde et istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint; sed, si me audiaris, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis caesos, hanc jam ut intercalatae poenae usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne dedantur, quam quiu ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expertus est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres conscripti, tam sponciones quam foedera sancta esse apud eos homines, apud quos*

juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsonem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tributi dicere-tis, et hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samni-tium esse? Omitto deditorem, quoniam de sponsonem agi-tur quid tandem, si sponsonem dedimus, urbem hanc relictu-rum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsonem vinculum levat. Si quid est, in quo obligari populus possit, in omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul, an dictator, an praetor spon-ponderit. Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quaestores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quis-quam quaesiverit, quid ita sponsonem? cum id nec con-sulis jus esset; nec illis spondere pacem, quae mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis ge-stum est. Dii immortales et vestris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, diffi-cile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo, de pace ac foedere agere? Triidui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset; donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsonem esset, quam populi jussu sponsonem dedimus. Sed neque vos tulissetis, nec nos sponsonem dedimus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut illi, velut somnio lactiore, quam quod mentes eo-rum capere possent, nequidquam eluderentur: et nostrum exercitum eadem, quae impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsonem inter-poneretur, quae neminem, praeter sponsonem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo

U. C. 434.

a. C. N. 318.

*Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spon-
pondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil
ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum
Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores
nos sumus, rei satis locupletes, in id, quod nostrum est; in
id, quod praestare possumus, corpora nostra et animos;
in haec saeviant, in haec ferrum, in haec iras acuunt. Quod
ad tribunos attinet, consulite, utrum praesens deditio eo-
rum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T.
Veturi, vosque ceteri, vilia haec capita luendae sponsionis
feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma.*

X. Movit Patres conscriptos tum causa, tum au-
ctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut
se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde
se extemplo abdicaverunt, traditique feacialibus cum ce-
teris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux
quaedam affulisse civitati visa est. Postumius in ore
erat; eum laudibus ad coelum ferebant: devotioni P.
Decii consulis, aliis claris facinoribus aequabant. *Emer-
sisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum
se cruciatibus et hostium irae offerre, piaculaque pro po-
pulo Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum. En
unquam futurum, ut congregi armatis cum Samnite li-
ceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope
omnium voluntariorum fuit. rescriptae ex eodem milite
novae legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prae-
gressi feaciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi
pacis sponsores jubent, manus post tergum vinciri.
Cum apparitor verecundia majestatis Postumium laxè
vinciret, *Quin tu, inquit, adducis lorum, ut justa fiat
deditio?* Tum, ubi in coetum Samnitium et ad tribu-
nal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina feacialis ita
verba fecit: *Quandoque hinc homines injussu populi Ro-
mani Quiritium foedus ictum iri sponponderunt, atque ob
eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Ro-
manus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.*
Haec dicenti feaciali Postumius genu femur, quanta ma-

xime poterat vi, perculit, et clara voce ait, *se Samnitum civem esse, illum legatum; faciale a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditioem accipiam, inquit, nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si Deus esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum appello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factae poenitet, restituat legiones intra saltum, quo septae fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quae per pacem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant: tum bellum et fortia consiliis placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quae ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa desiet, cur victi pacto non steteris? Obsides Porfenae dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum caesi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irriam facitis, et semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc feacialibus caerimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pacem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feaciales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum faciale genu perculit. Ita Dii credent, Samnitum civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse*

esse bellum. Haec ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendae fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quae deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quae se media lapsos, victoriae possessionem pace incerta mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnatos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque, nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium inconvulsa victoria inter Samnites faceret: et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent; Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellae colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ac focis dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat inbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri praekonis passi sunt, *Incolumem abiturum, qui arma posuisset.* ea spes remisit a certamine animos, et passim arma jactari coepta. Pertinacior pars armata per averlam portam erupit; tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quod nec

ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant, Optimum visum est committere rem fortunae, et transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul cum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari iussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad praetorium concursum est, ita prae clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominiae adhortator aderat. Vadunt igitur in proelium urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset; pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestris et maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romanos et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a comitatibus absumisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsidentes obfessosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur; ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret;

inter-

interdum occurſu hoſtium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. obſeſſis prius, quam alter conſul victore exercitu advenit, et commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intromiſſa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obſidione delegata in curam collegae, vacuus per agros cuncta infeſta commeatibus hoſtium fecerat. Itaque cum ſpes nulla eſſet, diutius obſeſſos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam caſtra habebant, undique contractis viribus, ſigna cum Papiſio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utriſque ſe ad proelium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utroſq; ſtetiſſet, quo minus diſcederetur ab armis, adverſus eos ſe pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papiſius audivit, perinde ac motus dictis eorum, cum collega ſe communicaturum reſpondit: accitoque eo, cum tempus omne in apparatu conſumiſſet, collocutus de re haud dubia, ſignum pugnae propoſuit. Agentibus divina humanaque, quae aſſolent, cum acie dimicandum eſt, conſulibus, Tarentini legati occurrere, reſponſum exſpectantes, quibus Papiſius ait: *Auſpicia ſecunda eſſe, Tarentini, pullarius nuntiat: litatum praeterea eſt egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiſcimus.* Signa inde ferri juſſit, et copias eduxit, vaniſſimam increpans gentem, quae, ſuarum impotens rerum prae domesticis ſeditionibus diſcordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum cenſeret. Samnites ex parte altera, cum omnem curam belli remiſiſſent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimulare, ut Tarentinos ſibi conciliarent, cum inſtructos repente ad pugnam Romanos conſpexiſſent, vociferari, *ſe in auctoritate Tarentinorum manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcunq; caſus ferat, paſſuros, quam ut ſpreviſſe pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere ſe omen, conſules ajunt, et eam precari mentem hoſtibus, ut ne vallum quidem deſendant.* ipſi, inter ſe partitiſſis copiis, ſuccedunt hoſtium munimentis,

et, simul undique adorti, cum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas prouerent, nec virtus modo iniūta, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimulare animos, castra invasere: et pro se quisque, *non haec furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossae arcerent*, memorantes, caedunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaue. nec ullum superfuisset animal, ni confules receptui signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam milicum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset animos: ne desperata venia hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes*. Laudare ea milites, laetariue, obviam itum irae suae esse, ac fateri, omnia patiendapotius, quam proderetur salus tot principum Romanae juventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiae ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriae restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam, infestis omnibus viis, per quas com meatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriae in praesidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, ablisteret oblidione. His Papirius ita respondit; *Debuisset eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid viciis patiendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se aequa stantui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam* iussit,

juſſit, *arma, ſarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra moenia relinquerent; militem ſe cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum, ulciſcentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recuſatum. ſeptem millia militum ſub jugum miſſa, praedaque ingens Luce-
riae capta, receptis omnibus ſignis armisque, quae ad Caudium amiſerant; et, quod omnia ſuperabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis cuſtodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia in-
tatione ſubita rerum clarior victoria populi Romani eſt: ſiquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret conſulum ignominiam, ſub jugum cum ceteris eſt miſſus. Ceterum id minus miror, obſcurum eſſe de hoſtium duce dedito miſſoque ſub jugum: id magis mirabile eſt, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Curſore, magiſtro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam geſſerit, ultorque unicus Romanae ignominiae, haud ſciam an juſtiſſimo triumpho ad eam aetatem ſecundum Furium Camillum, triumphaverit, an conſulum Papiriique praecipuum id decus ſit. Sequitur hunc errorem alius error, *Curſorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene geſtam Luceriae continuato magiſtratu, conſul tertium creatus ſit; an L. Papirius Mugillanus; et in cognomine erratum ſit.

XVI. Convenit, jam inde per conſules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno ſecundo proelio debellavit; urbemque ipſam, quo ſe fuſa contulerat acies, obſidibus imperatis, in deditioem accepit. Pari fortuna conſulum alter cum Satricanis, qui cives Romani poſt Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praefidiumque eorum in urbem acceperant, rem geſſit. nam cum ad moenia Satrici adnotus eſſet exercitus, legatiſque, miſſis ad pacem cum precibus petendam, triſte reſponſum ab conſule redditum eſſet, *niſi praefidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad ſe remearent;* plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque ſubinde exſequentes quaerendo a conſule legati, quoniam

se pacto paucos et infirmos crederet praelidio tam valido et armato vim allaturos, ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praelidium in urbem acceperant, discedunt: aegreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant: una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (cum praelidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis deficitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici prodicione et praelidium Samnitium, infestis circa viam silvestribus locis, necopinato oppressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; momentoque unius horae caesus Samnis, Satricanus captus, et omnia in potestate consulis erant. Qui, quaestione habita, quorum opera defectio esset facta, quos fontes comperit, virgis caesos securi percussit: praelidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Praecipua pedum pernecitas inerat, quae cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium aetatis suae fuisse ferunt: et seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiores (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, cum ex equis descendatis.* et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque, Praenestinus praetor per timorem segnius ex subsidiis suos du-

xerat in primam aciem. quem cum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. ad quam vocem exanimi stante Praenestino, *Agedum, lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulanti*: perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

XVII. Nihil minus quaesitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amoena, et requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et univcrsa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile praestant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompejum, vertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatium, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M' Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano praevertisset bellum
senior-

seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, animi ingenii-que; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, quem juvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cecisset videlicet in acie oblatus par Alanlius Torquatus, aut Valerius Corvus, inlignes ante milites, quam duces? cecisset Decii, devotis corporibus in hostem ruentes? cecisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae apparatus suae, praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merlo secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et desideratas humi jacentium

tium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et foeda supplicia, et inter vinum et epulas caedes amicorum, et vanitatem ementiendae stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac praefervida ira? (nec quidquam dubium inter scriptores refero) nullane haec damna imperatoris virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dicitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, et adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extolunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen proeliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se unius hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, cum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in aetate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magistratum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunae ullo die populum Romanum poenituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius succes-

sum

sum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunae pignora in discrimen detulisset. inmo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret morereturque.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus aetatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni quinique exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Aequis, et omni Campania, et parte Umbriae Etruriaequae, et Picentibus, et Maris, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus sarissaeque illis; Romano scutum, majus corpori tegumentum, et pilum, haud paulo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti,

qua-

quacunq̄ue opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno proelio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannae non fregerunt, quae fregisset acies? Nae ille saepe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas, et Indos et imbellem Asiam quaelisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, cum per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, vix aetatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. et forsitan, cum et foederibus vetustis juncta Punica res Romanae esset, et timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Ablit invidia verbo, et civilia bella sileant, nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite, nunquam aperta acie, nunquam aequis, utique nunquam nostris locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia com meatibus loca gravis armis miles timere potest. Mille acies, graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor et civilis cura concordiae.

XX. * M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere renovando legati, cum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque, foedere negato, induciae biennii, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. Et ex Apulia Teanenſes Canuſinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditiōem venerunt. Eodem anno primum prae-

* U. C. 437. a. C. N. 315. ** U. C. 438. a. C. N. 314.

praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: cum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent. Et duae Romae additae tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatorum senel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, * C. Junium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praestandae populo Romano auctores. id audacter spondendo intravere, ut foedus daretur: neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatribus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. ** C. Junius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Sannitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Sannis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox proelio inito Romanos urgent. et, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Sannites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Fusi in castra Sannites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abjecta Saticulae tuendae, Plisiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumfidunt.

XXII.

XXII. *Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plisiam manserant; sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt, laceffentesque proelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hostium versus, id bellum tantum ducere, quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites vallo, neque otium pati. et cum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, submovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes; ut insignes utrinque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum percussa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. Fratri praecipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus moeroris atque irae, trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre proelium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore laetitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso, et per equestre certamen tentatis viribus, ommissa Saticula,

quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiae obfidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Samnio Apuliaque traductae legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo cum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus praevenisset, et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios nuntiant; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est. non caedes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per praemissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quoque tempore, et qua ex parte hostem aggrediretur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, cum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis, inquit, angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia cadem infesta. nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: et, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quae, infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque, quibus operae est trahere bellam: nos omnium rerum respectum, praeterquam victoriae, nobis absindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum*
agmen

agmen excefferit, castra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum praeda sarcientur. Et oratione dictatoris, quae necessitatis ultimae index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quantum proximis tantum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut recordes illati, signa primo impetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit, ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio caesa. Capta hostium castra direptaque; quorum praeda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria laetum, quam quod, praeter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

XXIV. *Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, cum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut praeceps periculo victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, cum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (cum, quoniam inodo id praestaturus esset, percontantes doceret) haud vana afferre, perpulit, prope adjuncta moenibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac nocturnae vigiliae essent. ipse insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussis, decem milites detectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo collatis. Ad haec laxa erant, et temere jactantia (ut sit) in aspretis; et de industria etiam, quo lo-

cus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi cum confutisset Romanos, semitanque angustam et arduam, erectam ex oppido in arcem, ostendisset; *Hoc quidem adscensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nox erit, quae omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto maxime poterat, cum tumultu, *ad arma, et pro vestram fidem, cives!* clamitans, *arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Haec incidens principum foribus, haec obviis, haec excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, cum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandae arcis. Fuga cuncta complentur, portaeque ab semisomnis ac maxima parte inerimibus refringuntur: quarum per unam praesidium Romanum clamore excitatum irrumpit, et concursantes per viam pavidos caedit. Jam Sora capta erat, cum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna caede ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandae colonorum caedis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. ceteram multitudinem incolumem, praesidio imposito, Sorae relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro caesi, ac securi percussi summo gaudio plebis; ejus maxime intererat, tutam ubique, quae passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Aufonum bellum intulerunt. nota namque omnia adventu Samnitium, cum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factae. nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Aufonum gens prodicione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Aufona, et Minturnae, et Vescia, urbes

urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in prodicionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, *suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute, armis Samnites juviffe. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, re arcessant bellum; et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua moenibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab his simul custodes trucidari coepti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portae occupatae, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus caedibus fuit; deletaque Aufonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo bello certasset.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano praesidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem caesi: eoque ira processit, ut Romae quoque, cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Praeter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia et quingenti missi. Eodem anno, cum omnia infida Romanis essent, Capuae quoque occultae principum conjurationes factae. De quibus cum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quaestiones decretae: dictatoremque quaestionibus exercendis dici placuit. C. Maenius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium No-

viumque, (ea capita conjunctionis fuerant) priusquam nominarentur apud dicitorem, mors haud dubie ab ipsis concessa iudicio subtraxit. Deinde, ut quaestioni Campanae materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatum, qui Capuae, sed in universam, qui usquam coissent conjurassentve adversus rempublicam, quaeri senatum iussisse: et coitiones, honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis quaestio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quaestionis suae jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantisque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec hi modo, in quos crimen intendebatur, sed univerli simul, negare, nobilitum id crimen esse; quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum, ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis, quam quaesitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Maenius, jam famae magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita verba fecit: *Et omnes anteactae vitae vos conscios habeo, Quirites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentiae meae. neque enim, quod saepe alias, quia ita tempora postulabant republicae, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator diligendus exercendis quaestionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa, vos existimare, quam me pro magistratu quidquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quaestiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in praesidia adversariorum, appellationem et tribuniciam auxilium, patricii confugerunt. postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irrucunt, et privatis dictatorem postcere reum verecundiae non fuit: ut omnes Dei hominesque sciant, ab illis, etiam quae non possint, tentari, ne rationem vitae reddant; ne obviam ire crimini, et offerre me inimicis reum, dictatura me abdo. Vos quaeso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Fostium quae-*

quaestiones exerceatis; ut appareat, innocentia nostra nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, (et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit. inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, trursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, cum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus proeliis, equitum saepius, quam peditum, utrinque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suae videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus praeceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad proelium, starent: aciem pediti tutam fore. Consululum Sulpicius in dextro, Poetelius in laevo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, praeterquam quod confectiores steterant, repentino consilio Poetelii consulis additae vires: qui subsidiarias cohortes, quae integrae ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universis-

que hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator affuerat, auctus ab suis nondum conferentibus manus ad clamorem, ab si se parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam cernens, cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in percussos inferentem. Ceterum omnia mutavit repente consulis adventus. nam et conspectu ducis reffectus militum est animus: et, majus quam pro numero auxilium, advenerant fortes viri: et partis alterius victoria audita, mox visa etiam, proelium restituit. Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omisso certamine, caedi capique Samnites; nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia caesa aut capta Samnitium, proditum memoriae est.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus * L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is, cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. unde, nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, praesidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra moenia, sub adventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad moenia esset, omnia aedificia (et frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Junio consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nola ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam

et Calatiam ab eodem captas; Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pontiae eodem anno coloniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. et, Interamna et Casinum ut deducerentur coloniae, senatusconsultum factum est. sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Decius.

XXIX. * Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter aeger Romae restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quaeque alia res poscit, summa industria parat, nec tantis apparatus elatus de inferendo bello agit, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriae tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitas insitam pertinaciam familiae gremio, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, Potitii, gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi causa, sollemnia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, cum duodecim familiae ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum ira, post aliquot annos luminibus captum.

XXX. * Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium et Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis praeteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quae sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari coepta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quae antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa idem populus juberet. lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Eiusdem anni rem dictu parvam praeterire, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in aede Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Eius rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, et vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos conjiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque haec, quae nunc sollemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in aede vesendi jus iis, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

U. C. 443.

a. C. D. 309.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam, praesidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditorem acceperant Samnites, verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est moenia, vi cepit, atque omnes pueros interfecit. Inde victor exercitus Boviannum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe praedae milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque saevitum in hostes est: praedae plus paene, quam ex omni Samnio unquam, egestum; benigneque omnis militi concessa. Et postquam praepotentem armis Romanum nec acies subsistere ullae, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curae sunt intentae, ut infidiis quaereretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugae agrestes et captivi quidam, pars sorte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quae et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut praedatum eo expeditae ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus infederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in vetere disciplina militiae, jam sine praecepto ullius sua sponte struebatur acies; consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed praedam militi quaerentem. in eum locum devinisse neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. connerentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum*
acie,

acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto infidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanae inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, et ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies aequo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in infidiatores, eademque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque incermes fuga repetebant: sed, loca difficilia, hosti quaesita, ipsos tum sua fraude impediabant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caesa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, jam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Satrio, quae urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriae erat, ingens orbi bellum. Eo alter consulum Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatu benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri iussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrinque steterunt, expectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur, concurrunt insensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps proelium multos utrinque, et for.

fortissimum quemque, absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo unquam proelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deserta uno proelio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum praesidium: et apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post proelium saevii decesserint, quam ceciderant in acie.

XXXIII. * Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Per multi anni jam erant, cum inter patricios magistratus tribunosque nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quae velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod Aemilia lege finitum censurae spatium temporis erat, cum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendae censurae intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, cum identidem legem Aemilianam recitaret, auctoremque ejus Mam. Aemilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennale ante censuram, et longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coegisset spatium: *Dic, agedum, inquit, Ap. Claudi, quidnam facturum fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses.* Negare Appius, *interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam. nam, etsi tenuerit lex Aemilia eos*

censo-

censores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.

XXXIV. Haec sine ullius assensu cavillante Appio, En, inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando obstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Haec est eadem familia; Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi, extorres patria, Sacrum montem cepistis: haec, adversus quam tribuniciū auxilium vobis comparastis: haec, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: haec, quae foenebres leges, haec, quae agrarias semper impugnavit: haec connubia Patrum et plebis interrumpit: haec plebi ad curules magistratus iter obsepsit hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestrae libertati. Itane tandem, Ap. Claudii, cum centesimus jam annus sit ab Mam. Aemili dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt; et ideo Aemiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquae, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam jusserat populus: et quia, ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? an populum teneri, te unum ex legem esse? Tenuit Aemilia lex violentos illos censores, C. Favianum et M. Geganium: qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: cum, ira finita potestatis, Mam. Aemilium, principem aetatis suae belli domique, aerarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populum creavit? tu unus eximius es, in quo hoc praecipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrificiorum crees, ample-

xus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romae creatus fit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem inter regno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum dies, ingenibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Maenius dictator, quia, cum quaestiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quaerebat ipse, criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistrata abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censurae adjicere. Triennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Aemilia lege, censuram geram, et solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Poenitet enim, quod antiquissimum sollemne, et solum ab ipso, cui fit, institutum Deo; ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit; tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegae magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit censurae, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contentu Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violarum,

sed

sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem: sed et haec, quae adhuc egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui; et, nisi Aemiliae legi parueris, in vincula duci jubebo; nec, cum ita comparatum a majoribus sit, ut, comitiis censoriis nisi duo confecerint legitima suffragia, non reverti altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possit, solum censuram gerere patiar. Haec taliaque cum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci iussit. Approbantibus lex tribunis actionem collegae, tres appellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXX. Dum ea Romae geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsideatur: consulque Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem focis tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subjecta late planities; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paululum in clivos agmen, (aspreta erant strata faxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, praeterquam multitudinis suae, qua sola freti erant, immemores, proelium ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus conferebant, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur scuta galeaeque ictae cum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes et expositos ad ictus cum jam satis nihil teget, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes invadunt. eum impetum non tulerant Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, praevecti per obliqua campi, cum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde incrimi paene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis milli-

bus

bus Etruscorum caesis, duodequadraginta signis militari-
bus captis; castris etiam hostium cum praeda ingenti po-
titur. Tum de persequendo hoste agitari coeptum.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque
horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus, nulli ad
eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud
fere quisquam, praeter ducem ipsum, audebat. aliis omni-
bus cladis Caudinae nondum memoria aboleverat. Tum
ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Caeso-
nem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua con-
sulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus,
brevique omnia certa allaturum. Caere educatus apud
hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque
Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Ro-
manos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis literis
erudiri solitos. Sed propius est vero, praecipuum aliquid
fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus im-
miscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una,
eoque haud ignarus linguae ejusdem: nec quidquam aliud
proficiscentes, quam summam regionis, quae intranda
erat, naturam ac nomina principum in populis accepe-
re; ne qua inter colloquia insigni nota haesitantes depre-
hendi possent. Iere pastorali habitu, agrestibus telis, fal-
cibus gaelisque binis armati. Sed neque commercium lin-
guae, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam
quod abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios
saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse
dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: intro-
ductumque in senatum consulis verbis egisse de societate
amicitiaeque: atque inde coni hospitio acceptum, nun-
tiare Romanis jussum, comitatum exercitui dierum tri-
ginta praesto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Ca-
mertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram.
Haec cum relata consuli essent, impedimentis prima vi-
gilia praemissis, legionibus post impedimenta ire jussis,
ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die ob-
equitavit stationibus hostium, quae extra saltum dispositae
erant: et, cum satis diu tenuisset hostem, in castra

sefe recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriae arva, milites emittit. Ingenti jam abacta praeda, tumultuariae agrestium Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, Romanis occurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. Caesis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. laetati ferius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriae modo populos, sed Umbriae finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatium: dein, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent; *mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros.* Nihil quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites jubet; praecipit, ut in armis sint, quacunque diei noctisque hora signum dederit. Paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Praeterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento confederant,

rant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabrae calonibus dividuntur ad vallum prouendum fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectae cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod aestiuis noctibus sopitae maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: fratros passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, caedes oppressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvae tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque iustum referri ad contulim: cetera praeda militis fuit. Caesa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. Sed, ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perugia, et Cortona, et Arretio, quae ferme capita Etruriae populorum ea tempestate erant, legati, pacem foedusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venire. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimae orae praefecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompejos esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) praedae longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus affecuti agrestes exuerunt praeda, partem etiam occiderunt: quae superfuit caedi,

trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciriniam silvam quantum Romae terrorem fecerat, tam laetam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculus Caudinas* memorabant: *eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulenti concurrunt; protinus inde Etruriam per Marfos ac Sabinos petiuri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum proelio utrinque atroci, atque incerto eventu est. et cum anceps caedes fuisset, adversae tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob haec etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invalit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Curfor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicae ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulenti satis fidebant. Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quae ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatum patriae remitteret. Profecti legati ad Fabium cum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset, legatis recessit. nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit: cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulem magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem disfidit, quod

Fauca curia fuit principium, duabus in lignis cladibus, captae urbis, et Caudinae pacis: quod utroque anno eadem curia fuerat principium. Macer Licinius tertio etiam clade, quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, pertulit legem; et, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Marcio consule veteribus militibus; in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. infruetos deinde armatosque (cum ab neutris proelium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis dissidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruria gestae. nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, cum vir virum legisset; quantis nunquam alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna coepit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte motetur fugae: cadunt antesignani: et, ne audentur propugnatoribus signa, sit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, ut cunque affecta erat, cetera multitudo tandem perumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, et averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga, etiam certiozem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. caesum in acie, quod roboris fuit; castra eo impetu capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriaeque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, praeter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caelaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad inum cuneatior, mobilitatis causa. Spongia pectori tegumentum: et sinistrum crus ocrea tectum. galeae cristatae, quae speciem magnitudini corporum adderent. tunicae auratis militibus versicolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum. quippe illa praedam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam sequi; et ditem hostem quamvis pauperis victoris praemium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in proelium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursus, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, laevo dextrum cornu, sacros more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactare* Junius dictitans, cum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab laevone cornu victoria incipiet, inquit, et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriae trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab laevo cornu, ambo consules ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capefferent decoris, intransversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror cum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum; tum fuga ab Samnitibus coepta. Jam strage

*U. C. 445.

a. C. N. 307.

strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma praebuere. tantum magnificentiae visum in iis, ut aurata scuta dominis argentiarum ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, cum tensae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad moenia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Praesidio Perusiae inposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul, praestantior etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. *Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, nolissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnae memoria tradita foret, ni Marfi eo primum proelio cum Romanis bellassent. Secuti Marforum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui praebere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella ali-

quot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciae annuae datae. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, et binae tunicae in militem exactae. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integrae a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. ii, concitata omni iuventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contentim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit. et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium confedit. Nec Romae spernebatur Umbrorum bellum: et ipsae minae metum fecerant experitis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam prope exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque pariebatur, ita instruit: cohortatusque praedicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet, et vocis impiae poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturus minati sint. Haec tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte orius, loquentem interpellaverit duccm. ante imperium deinde concentu tuba-

tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur. Non tanquam in viros aut armatos incurrunt: (mirabilia dictu!) signa primo eripi coepta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. et, sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbonibus incussa- que ala sternuntur hostes. plus capitur hominum, quam caeditur: atque una vox ponere arma iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibus- que diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur. Oriculani sponcione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienae fortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, * quo Ap. Claudius, L. Volumnii consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab I. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, cum collegae novum bellum, Salentinii hostes decernerentur, Romae mansit, ut urbanis artibus opes augetet, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciae haud poenituit, multa secunda proelia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. praedae erat largitor, et benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei; ante noctem tamen sunt circumfessa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vix dum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil tantum. ad septem millia sub corona venire. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: et, cum quaesitum

effet, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellarent; per Latinos populos custodiendi dantur. jussique eam integram rem * novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum referre. id aegre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, praesidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede saevitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romanisque is metus manaret: adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetustate gentis gloriae fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obseperant hostes, salusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen praefens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exer-

exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent supereffe spei, advenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatae sarcinae in medium; et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae compositum sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Qua impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque incendit. Quae ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga coepta Samnitium fieri. sed omnia obtinet caedes; nec in ullam partem tutum per fugium est. Jam, triginta millibus hostium caesis, lignum receptui consules dederant, colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes: cum repente visae procul hostium novae cohortes, quae in supplementum scriptae fuerant, integravere caedem, in quas, nec jussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt; *malo tirocinio imbuendum Samnitum*, clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, novum militem hostium inter percussos fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiae, veteres novaeque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies; nec quidquam satis tuti loci victis est. et de jugis, quae ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit; statuaque equestris in foro decreta est, quae ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, suae leges redditae: connubiumque inter ipsos, quod

quod aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permiffum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine fuffragii latione data: concilia connubiaque adempta: et magistratibus, praeterquam facrorum curatione, interdictum. Eodem anno aedes Salutis a C. Junio Bubulco cenfore locata eft, quam conful bello Sannitium voverat. ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viae per agros publica impenfa factae. Et cum Carthaginienfibus eodem anno foedus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera miffa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Corneliū Scipionem, cum magiftro equitum P. Decio Mure, ab iis, propter quae creati erant, comitia confularia habita, quia neuter confulum potuerat bello abeffe. Creati confules L. Postumius, Ti. Minucius. * Hos confules Pifo Q. Fabio et P. Decio fufferit, biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, et Cornelium cum Marcio confules factos tradidimus. memoriano fufferit in annalibus digerendis, an confulto binos confules, fallos ratus, tranfcenderit, incertum eft. Eodem anno in campum Stellatam agri Campani Sannitium incurfiones factae. Itaque ambo confules, in Sannium miffi, cum diverfas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petiffent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Sannites victos, ac viginti millia hominum capta tradunt: alii Marte aequo difceffam, et Postumium, metum fimulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxiffe: hostes fecutos duo millia inde locis munitis et ipfos confediffe. Conful, ut ftativa tuta copiofaque (et ita erant) petiffe videretur, poftquam et munimentis castra firmavit, et omni apparatu rerum utilium inftituit; relicto firmo praefidio, de vigilia tertia, qua duci proxime poteft, expeditas legiones ad collegam, et ipfum adverfus alios fedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucias cum hostibus ligna confert; et, cum anceps proelium in multum diei proceffiffet, tum Postumius integris legionibus defeffam jam aciem hostium improviso invadit. Itaque, cum lassitudo ac vulnera fugam

quo-

quoque praepedissent, occisione occili hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus percussum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Staius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et Bovianum, ubi postero die coeptum oppugnari, brevi capitur. magnaue gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum ejus consulem susceptum: et ab eo, cum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta a Samnitibus. Herculis magnam simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

XLV. *P. Sulpicio Saverione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi saepe bellum parantes pacem perissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatu relaturum: decedentem ex Samnio consulem sequerentur.* Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito comitatu, peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie insidae pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, misitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, faciales venerant res repetitum, *tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se ficti paterentur. quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: cum, quibus licuerit, suas leges Romanae civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid mallerent, copia non fuerit, pro poena necessariam civitatem*

tatem fore. Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Aequis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium confederunt. Aequorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præædiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque moenibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendant. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, cum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes aequè ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Aequorum prope ad interuersionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marti, Peligni, Frentani mitterent Romanam oratores pacis petendæ amicitiaque. iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, cum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret; tabulam posuisse, et jurasse, se scriptum non facturum. quem aliquanto ante desisse scriptum face-

facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto triumphatibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentem humilitatem suam nobiles certavit: civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit; fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur: aedem Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praerere, cum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebejæ libertatis, referam. Ad collegam agrum visendi causa Flavius cum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset; curulem afferri sellam eo jussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisas, forum et campum corruptit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas. aliud integer populus, fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius et P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordiae causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forenses turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit. adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quinctilibus transveherentur.

E P I T O M E L I B R I X.

Coloniae deductae sunt Sora, et Alba, et Carscoli. Marfi in deditiōem accepit sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent. Lex de provocatiōe ad populum a Valerio consule tunc tertium lata est. Duae tribus adjectae sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indicium, et adversus eos saepe prospere pugnatum est. Cum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. Iustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo milia, et trecenta viginti duo.

L I B E R X.

I. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus, * ab externis serime bellis otium fuit. Sorani atque Albam coloniae deductae. Albam in Aequos sex milia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eo quatuor milia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebullanisque civitas data. Frusinate tertiam parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitane conjurationis ejus, quaestione ab consulibus ex senatusconsulto habita, virgis caeli ac securi percussi. Tamen, ne profusus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est; quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum lignis est: et ex eo loco obscuro multa vulnere accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore
(nam

(nam pervius erat) invento, utraeque fauces congestis lignis accensae: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammam, dum evadere tendunt, absumta. * Marcis Livio Dentre et Aemilio consulibus, redintegratum Aequicum bellum. Coloniam aegre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Aequos subegit, ac, die octavo triumphans in urbem cum redisset, aedem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

II. Eodem anno classis Graecorum, Cleonymo duce Lacedaemonio, ad Italiae litora appulsa, Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Aemilius missus proelio uno fugatum compulit in naves. Thuriae redditae veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: et Cleonymum prius, quam conflegendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, cum laeva importuosa Italiae litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes ferae, et magna ex parte atrocissimiis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. ibi expolitis paucis, qui loca explorarent, cum audisset, tenue praetentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint, irrigua aestibus maritimis; agris haud procul proximos campestres cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis praealti, quo circummagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat:) eo in vectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi praesidio navibus relicto, vi-

cos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque praedas agunt, et dulcedine praedandi longius usque a navibus procedunt. Haec ubi Patavium sunt nuntiata, (semper autem eos in armis accolae Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur; altera, ne cui praedonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quatuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interentis, impetus factus; terrique nautae coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. et in terra prosperum aequae in palatos praedatores proclivum fuerat: refugientibusque ad stationem Graecis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes caesique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, et loca ignota plus, quam hostem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad osium amnis persecuti, captis quibusdam incensusque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Adriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in aede Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis sollemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romae cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nuntiabatur: ubi Cilnium genus praepotens, divitiarum invidia belli armis coeptum: simul Marfos agrum vi tueri, in quem colonia Carfeoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus. dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Aemilium Paullum. id magis credo,

credo, quam Q. Fabium ea aetate etque eis honoribus Valerio subjectum. ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, proelio uno Marfos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Miloniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marfis, foedus restituit. Tum in Etruscos versus bellum, et, cum dictator auspicioꝝ repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, foeda militum caede ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum aequavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianae saevitiae, nunquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nuntiata ea clades Romam, majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita justitium indictum: custodiae in portis, vigiliae vicatim exactae; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quae signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rufellanum promovit. Eo et hostes secuti. et quanquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semirutata vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu praesidii Romani, cui praeerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam illecebram cum moveretur nemo ab Romana statione; pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, *cauctanter ab ruinis vici pecus propellentes, quid cessarent, cum per media castra Romana tuto agere possent?* Haec cum legato Caerites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos

militum indignatio ingens esset, nec tamen injussu movere auderent; jubet peritos linguae attendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Cum referrent, sonum linguae, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *Ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse*. Haec ubi audita sunt, et ad eos, qui confederant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quae ab suo praesidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab impetu et cursu tenebantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitator accidens clamor ab inerescente certamine. Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. quo magis festinantem videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. Quanquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum, equiti utique, modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines pedum, qua satis laxo spatium equi permitti possent. Pariter suscitavit clamorem acies; et emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque, ut prope serum auxilium jam paene circumventis, ita universa requies

* U. C. 452.

a. C. N. 300.

quies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fati hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea cum Deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes, quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etruscorum vires: et, pacto annuo stipendio, et duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Roman. Pax negata: induciae biennii datae. dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilius genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam; et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appulejo Pansa gessisse.

VI. *M. Valerio et Q. Appulejo consulibus, satis pacatae foris res fuere. Etruscum adversa belli res et induciae quietum tenebant: Samnitum, multorum annorum cladibus domitum, haud dum foederis novi poenitebat. Romae quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias multitudo praestabat. tamen, ne undique tranquillae res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricos plebejosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quaesitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, praeter sacerdotia, quae nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices,

quinque augures, de plebe omnes, adiegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; cum inter augures constet, impari numerum debere esse, ut tres antiquae tribus, Rannes, Titienfes, Luce-res, suum quaeque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adiegebantur, juxta eam rem aegre passi Patres, quam cum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. Minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem. qui cum eadem ferine de jure Patrum ac plebis, quae pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebejis consulatus rogabatur, differuissent; retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis devovisset. *Tum P. Decium consulem purum piunque Diis immortalibus visum, aequae ac si T. Manlius, collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Di, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se? quem poenitere votorum, quae pro republica nuncupaverint tot consules plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu et auspicio*

res

res geri coepta sunt: numerarentur triumphi. jam ne nobilitatis quidem suae plebejos poenitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriaur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebejis ducibus. Quod cum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest, inquit, eos viros, quos vos sellis curvibus, toga praetexta, tunica palmata, et toga picta, et corona triumphali laureaue honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui, Jovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam caedat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, et triumphus, aequo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; et Deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.

VIII. Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione unius amplissimi sinus sacerdotii? Decemviros sacris faciendis, carminum Sibyllae ac fatorum populi hujus interpretes, amicitates eisdem Apollinaris sacri caerimiarumque aliarum, plebejos videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, cum duumviris sacris faciendis adjectus est propter plebejos numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quae plebeji nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeji divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consularu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestrae, seu Astum Clausum, seu Ap. Claudium mavultris, illi antiqui patri-

cii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus; immo omnia eadem, quae vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus praetor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium et auspiciam domi militiaeque. Aequae adhuc prosperum plebejū ac patricium fuit, porroque erit. En unquam fundo audistis, patricos primo esse factos, non de coelo demissos, sed qui patrem cire possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem cire possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia n. gata adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fastum, felixque sit vobis ac reipublicae, uti rogas, jubendam censeo.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Feflus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper a familia eadem. Causam renovandae saepius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi poena, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui provocasset, virgis caedi, senrique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis.

gis. nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebelantes Aequos, cum praeter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appulejus in Umbria Nequinum oppidum circumfedit. locus erat arduus, atque in parte una praecipuus, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. * Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in belliciosorem annum: eo anno majori in usui reipublicae fore, urbano gesto magistratu. ita nec distimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulem cum L. Papirio Curfore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno aediles curules fuisse tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximam. Id credo cognomen errorem in aedilibus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex aediliciis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverione censoribus: tribusque additae duae, Anienlis ac Terentina. Haec Romae gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum cum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, praesidium armatum se intra moenia et muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obles retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quae proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna praeda

Roman reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paupis a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercita cum Romanis bellarent. De societate haec abominant barbari: de mercede agitur, qua pacta acceptaque, cum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberei, inficias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos. quicquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacefferent cultores. Militaturos tamen se, si unquam Etrusci videret; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriae habita: nec perfici quidquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolae sibi quisque adjungere tam effratae gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia forte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, cum exerceatur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. tertius ab eo casu dies finis vitae consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commississe bellum memorantes Etrusci, sustulere animos. Romae, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuntius fuit: ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerunt. M. Valerium consulem omnes sententiae centuriaeque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris urendisque tetis, cum passim non villae solum, sed frequentes quoque

que vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc segnus bellum opinione esset, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiae actae, et magna pars curae Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonae sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiae ultimum foret, ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione, praeparando ac conveyendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. * creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum foedus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque foedus. Feciales missi, qui Samnitum decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Haec postquam audita sunt Romae, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt; diversique, ad suum quis-

quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiae expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrinque caede. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profectioe hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima praeda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, cum impedimenta Faleriis cum modico praesidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; praedae undique actae: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cu. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victoriae fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

XIII. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Aequicolorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus confurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, cum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam reculantem, convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque praemiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, et constuntior, quam velint humanae res, videatur. Et se gloriae seniorum succrevisse, et ad suam gloriam confurgentes alios*

alios laetum adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romae, nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac moderatione tam iusta studia; quae verecundia legum resinguenda ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix praestrepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedi- menti futurum, aiebant; se ad populum lauros, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo attineret leges ferri, rogans, quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quaeque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent, inquit, quod agitis, acurique estis, Quirites. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facituri estis, in collega sit meae apud vos gratiae locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quaeso, mecum consulem facietis.* Iusta suffragatio visa. omnes, quae supererant, centuriae Q. Fabium, P. Decium consules dixerunt. No anno plerisque dies dicta ab aedilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicae cupiditatis iniectum est.

XIV. * Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius Mus tertium, cum inter se agitent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantaeque in hanc aut in illam provinciam copiae fatis, et uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Satrio et Nepete et Falerniis legati, auctores, concilia Etruriae populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Praefecti consules, quo expeditiores commeatus essent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samniam legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non sefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco ad-

orini

oriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, praesidioque modico imposito, praemonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad praedictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato improvise tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie iusta maluerunt concurrere. itaque et in aequum descendunt, ac fortunae se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, live quia ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summae rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna praebuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, M. Fulvium et M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitentur, ut ordinis ejus gloriam invictam praestent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* et ipsos nominatim juvenes, pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primae legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, a tergoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex improvise ante signa evecti, praebuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa proelio excefferunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen incrementemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integrae vires sistunt invehentem se jam Samniteum: et tempore improvise ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos, nam et Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit,

vit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*, gaudio alacres freunt; errorque utilis Romanis oblatas fugae formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor caedes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia et quadringenti caesi, capti trecenti ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti.

XV. Samnitibus Apuli se ante proelium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen sudisset. Ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. duo millia Apulorum caesa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadringenta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopularum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: caesi ferme pugnantibus ad quadringentos triginta. Inde, comitiarum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere. cum primo vocatae Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quae priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas: orare, ut ex coeno plebejo consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, cum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* * Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Clau-

Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie praestantem.

XVI. Comitibus perfectis, veteres consules iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam saepe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriae concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: perisse pacem a populo Romano, cum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax ferricentibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere accolos Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces cum suo pro ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se atroxque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenae quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitum illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

XVII. Haec eos in Etruria jactantes molientesque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio, *Quid per agros, inquit, vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et moenia*

nia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio praesidet. cessare finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia praeda ingens capta est. quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. Haccine, inquit, victoria sola, aut hac praeda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunaeque in urbibus relictas, vestrae sunt; quando legiones eorum, tot proeliis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, et illucite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud major, praeda major manet. Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in moenia evasere. captum oppidum ac direptum est: ad duo millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et miles ingenti praeda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate luctus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. et defensa summa vi moenia sunt, et locus erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia affuetus praedae miles. ad tria millia hostium circa muros caesa: praeda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annualibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor

Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriae populos: et Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romanum perlatus est, cum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duae Romanae legiones secutae, prima et quarta, et sociorum duodecim millia. castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriae populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quidquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa proelia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviores hostem faciebat. et jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipsa inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente missas: Volumnio affirmante, Appii se literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castra ceperat, in quibus ad tria millia hostium caesa erant, dimidium fere ejus captum: et Lucanorum seditiones, a plebeis et egentibus ducibus ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem laeti omnes accipere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, cum obviam egressus esset, *Satin, salvae,* inquit, *L. Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quae te causa, ut provincia tua excederes, induxit? Volumnius in Samnio res prosperas esse ait, literis ejus accitum venisse. quae si falsae fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abitarum. Tu vero abear,* inquit,

U. C. 456.

a. C. N. 296.

neque quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan vix sufficias, his te ad operam ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, videret, dicere Volumnio: malle frustra operam insuntam, quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriae unus consularis exercitus.

XIX. Digredientes jam consules legati tribunisque ex Appiano exercitu circumstant: pars imperatorem suum orare, ne collegae auxilium, quod accedendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio oblitere, atque obtestari, ne probo cum collega certamine rempublicam prodant. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto, noxiae fore. Eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus gestae in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sibi delegatum, neminem quaesitum, quae verba Appii, sed quae fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum. Haec monendo obtestandoque, prope resistentes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitae in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. Et cum Volumnio, causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset; cavillansque Appius, sibi acceptum referre, diceret, debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu, primitivaeque mensibus, hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallem, inquit Volumnio, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quae decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu, Volumnio, Quoniam in collegae voluntate interpretanda, inquit, erravi; non committam, ut quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore signifi-

cate. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnantem, seu quieto se, fore collegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quam cuiusquam ductu aut imperio, pugnam capebant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrat Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inaequali concursus est: et, velut forte quadam inutante affuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam davis, ast ego templum tibi voveo.* Haec precatus, velut instigante Dea, et ipse collegae et exercitus virtutem aequavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annuntiantur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conferere affueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fufis, jam a victoribus castra oppugnabantur: et, cum Volumnius ipse portae signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinatur, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per

per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tueudos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam praedae hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium esse; ut, relicta ibi praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos praedatores in agros palantes excipiant; ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus confedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscae linguae, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est; et jam lux appetebat. itaque signa canere iussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites, praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac praese agere praedam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. et Romani jam transcenderant vallum, caedesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat; qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, proelio ipsa terribiliorem, intermixti agmine praebant. Memorandum deinde edidit facinus: nam Stajum Minacium ducem, ad euntem ordines

hortantemque, invadunt; dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumstant, infidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: proeliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Caesa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: et, quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; praeda ingens sociorum: accitque edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Praestituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessae: coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gallium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuntiis senatus conterritus iussum iudici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae, libertinique centariati. et defendendae urbis consilia agitantur; summaeque rerum praetor P. Sempronius praerant. Ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literae, quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. iussum remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlaeta fuit. Tum de praesidio regionis, depopulatae ab Samnitibus, agitari coeptum. Itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quae Minturnae appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur,
quia

quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriae ingreyescens bellum, et crebrae literae Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligenter: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob haec, et (jam appetebat tempus) comitorum causa L. Volumnius consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *Uam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum.* Adversus quatuor populos duces consules illo die deligi meminissent. *se, nisi confideret, cum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et praerogativae, et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. *id serectuti suae adminiculum fore: censura duobusque consularibus simul gestis expertum se, nil concordie collegio firmiter ad rempublicam tuendam esse. novo imperii socio vix jam adsuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, cum meritis P. Decii laudibus, tum, *quae ex concordia consulum bona, quaeque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum discrimen suis et collegae certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent. esse praeterea viros natos militiae, factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos, praetoresque ad*

reddenda jura creandos esse. His agendis dies est consumtus. postridie ad praescriptam consulis et consularia et praetoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac thus praebitum. supplicatum iere frequentes viri feminaeque. Inlignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebejo nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. cum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum poenitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magna verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte aedium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebejae dedico: vosque horror, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tener, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* Eodem ferre ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot foeneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Joveinque in culmine cum quadrigis, et
ad

ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab aedilibus plebejis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo, ex multatitia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti; pateraeque aureae ad Cereris positae.

XXIV. * Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraeque collegae; nec gloria magis rerum, quae ingens erat, quam concordia inter se clari. quae ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebejis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse, dicere; se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse, senili exprobrat: et invidisse Decium concordibus, collegiis tribus. Postremo, se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum. P. Decius senatus injuriam querebatur: quoad potuerint, Patres annisos, ne plebejis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quaeri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunae, et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules fortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili*

habeatur? Gloriarī Fabiūm rebus in Etruria gestis. velle et P. Decium gloriari; et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improvīso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegae honores praemiaque concessurum verecundia aetatis ejus majestatisque; cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neque sedere sua sponte, neque cessarum. et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem aequam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura aequum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatus populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris alatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concurfus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Quae circumfusis turba, *Quatuor millia, inquit, peditum et sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodie et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, et eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio occurrunt: qui ut lictores praegredi viderunt, Fabiumque esse consulem acceperunt, laeti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consule salutarerent, quaerit Fabius, quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain tandem, inquit, num castra vallata non habetis?* Ad hoc cum succlamatum esset,

duplici

duplici quidem vallo et fessa, et tamen in ingenti motu esse: habetis igitur, inquit, affatim lignorum. redite, et velite vallum. Redeunt in castra, terroremque ibi, velentes vallum, et eis, qui in castris remanserant, militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, consulis se Q. Fabii facere jussu. Postero inde die castra mota, et Appius praetor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, praepolitoque castris L. Scipione propraetore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famae crediderat; sive senatus-consulto accitus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetore retractum quidam videri volunt; cum in senatu et apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augetet: non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos. Periculosum esse, sive juncti unam premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque millia pedum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volurnio Samnium provinciam dari. Si consul velit in suam provinciam ire; Volurnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci. Cum magnam partem moveret oratio praetoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicae posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quot per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec auge-

augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicae periculo consulere. *ceterum, si sibi adiutorem belli sociumque imperii darent, quoniam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experiri posse? Neminem omnium secum conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adiutorem.* Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et cum P. Decius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta laetitia ac gratulatio fuit, ut praeciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quae exposui. Sunt, quibus ne haec quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus praesentem consulem praetoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suae quisque provinciae sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris praeerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita caesa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, et lanceis infixas, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos,

tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem propraetorem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato proelio, victos esse: captivosque eis ac praedam adentam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, cum saepe alias, tum eo anno, Gallici tumultus praecipuus terror civitatem tenuit. Itaque praeterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriae oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, propraetores ambo, stativa in eis locis habere jussi.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor milliura ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitae: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. dies indicta pugnae: Samniti Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. Haec consilia turbarunt transfugae Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi. qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quaeque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postunio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum laceffiere proelio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrinque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Cum instructae acies
sta-

Itarent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversae ferae, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga, inquit, et caedes vertit, ubi sacram Dianae feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer et intactus, gentis nos Martiae et conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit. secunda et quarta cum L. Volumnio proconsole in Samnio gerebant bellum. Primo concursa adeo aequis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset; haudquaquam similis pugna in dextro laevoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime feram diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere; primaque eorum proelia plus quam virorum, postrema minus quam seminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et actate et vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat, et ipse, fortissimae juvenum turmae immixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab laevo cornu et ab equite victoria incipiat. Eis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina proelium cientes, novum pugnae contreruit genus: effedis carrisque superstantis armatus hostis ingen-

ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, et insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum; multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obruti antesignani: et infecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obistere cedentibus, ac revocare effusos. deinde; ut nulla vi perculos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror, inquit, familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut lucendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Haec locutus, M. Livium pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, praeire iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Vesperim bello Latino se iusserat devoveri. Cum secundum solemnes precationes adjecisset: *prae se agere sese formidinem ac fugam, caedemque ac cruorem, coelestium, inferorum iras: contacturum funebribus divis signa, tela, arma hostium; locumque eundem suae pestis et Gallorum ac Samnitium fore.* Haec exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis est interfectus.

XXIX. Vix humanae inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quae res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, et maxime globus circumstantis consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela. torpere quidam, et nec pugnae meminisse, nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui victores Decius tradiderat, iusseratque propraetorem esse, vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato. Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse.* *Rapere*

ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu Q. Fabii consulis ad praesidium collegae missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. Itaque cum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quae strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium coniecta. quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. haec in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro, primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; praefectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et haud dubiam lassitudinem esse; tum, collectis omnibus subsidiis, quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum; praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac teritos caedere. Ipse aedem Jovi Victori spoliaque hostium cum vovisset, ad castra Samnitium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Caesa

eo die hostium viginti quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu caesa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quaerendum collegae corpus, spolia hostium coniecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus omni honore laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio propraetore res ex sententia gesta; et, praeter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque et Clusinarum caesa amplius millia tria, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, cum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille caesi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. sed superjecere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae affuisse. et, ut Romanorum quoque auferent copias, L. Volumnium pro consule duce consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnium in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsus, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, aequata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus aeris octogeni bini, sagaque et tunicae; praemia illa tempestate militiae haudquaquam spernenda.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam et, Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque, et parte alia in Aeserninum, quae Vulturno adjacent flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante tenuo quatuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli aeris trecentis decem. praeda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, cum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnii pro consule sequeretur, in agrum Stellatam convenerunt. ibi et Samnitium legiones omnes confidunt, et Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis. hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam, et terram multifariam pluuisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit. ex quo multatio aere Veneris aedem, quae prope circum est, faciendam curavit. Superfunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum jam volumen, annumque sextum et quadragessimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis caesi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suae amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello

non

non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt?

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, *L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniae repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romae tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. Velut ex composito ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitum prohiberent. Cum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congregantium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quaestorium: quaestorque ibi L. Opimius Panfa occisus. conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Sueffanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, aestimari potest. Cedunt primo incerti fortunae suae, et hostem introrsum in media castra accipiunt. inde cum consul vociferare-

tur, *expulsine extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogatans; clamore sublato connisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et impulsos senel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae vigilumque et eorum, qui circa quaestorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebatur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum, proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram; iussis convenire, ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegae perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, praeter praedam aliam. Inde Ferentinum ductae legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri aequaeque potuerant, nocte per averfam portam silentio excefferunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque moenibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem

dem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnae hostium fugae. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id perspicuum esse, recentibus vestigiis fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communire jussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves aetate aut invalidos inveniunt, relictaque, quae migratu difficilia essent. Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos. credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires aequavit. Proelium varium et anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnorum ac caedis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem erudentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum il-

luxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa praeter hostes, erat: qua ingressi, praebuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum: legatis, tribunis, praefectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relictori signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quae ubi consul accepit, sibi met ipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat: *Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent, et pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse. Qui nudus atque incermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Haec iurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesternae esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter haec appropinquabat agmen: et, jam brevior intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitum affirmant; nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero, consul, indignum facinus esse, vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur, inquit, in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent.* Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, *iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitum potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legatis, tribunisque, et omnes turmae equitum, et centuriones primorum ordinum, approbavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur. longo agmine, nec continenti, moesti ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo certiozem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samni-

Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugae quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant expectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invites tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, coepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati, et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et impigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita edictoque, *ut, quicumque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent*; haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis, inquit, miles? et hic arma et viros invenies. nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum civis, an hoste, pugnare malis.* Haec dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjavit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucas et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter haec consul, manus ad coelum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vocet,

si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque proelio cecidisset vicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum; adeo facile inclinata res. repulsi a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, haesere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio caesi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. caesos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta victoria fuit, recensente consule bido acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum. Dum haec in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamniam, coloniam Romanam, quae via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati cum praedam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo atque impedito agmine incompediti caeduntur. Consul, Interamniam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitiorum causa Roman est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volturnensem agrum: deinceps egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti Etruscorum caesi: ceteros propinquitatis urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros caesa. Pax tamen

clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimae urbes, Etruriae capita, Volsinii, Perugia, Arretium, pacem petiere; et, vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa praesens quingentum millium aeris in singulas civitates imposita. Ob haec res gestas, consul cum triumphum ab senatu, moris magis causa, quam spe impetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset, alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegae amicos, ad solatium aequatae repulsae sibi quoque negare triumphum: *Non ita, inquit, Patres conscripti, vestrae majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria et pace parta, triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, cum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futura.* Posteroque die auxilio tribunorum plebis triumphavit, adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fufum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsus: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule, non adjecit) et ad Luceriam utrinque multos occisos, inque ea pugna Jovis Statoris aedem votam, ut Romulus ante voverat:

sed fanum tantum, id est, locus templo effatus, sacra-
tus fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut aedem etiam
feri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respu-
blica in religionem venit.

XXXVIII. * Sequitur hunc annum et consul insignis
L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: et bel-
lum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad
eam diem, praeter L. Papirium patrem consulis, peper-
erat: et forte eodem conatu apparatuque omni opulen-
tia insignium armorum bellum adornaverant: et Deorum
etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto
velut initiatis militibus, delectu per omne Sannium ha-
bito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad
imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput
Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam
est indictus. ad quadraginta millia militum, quod robo-
ris in Sannio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris
locus est confectus cratibus pluteisque, et linteis con-
tectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter
partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sa-
cerdote Ovio Pactio quodam, homine magno natu, qui
se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium re-
ligione; qua quondam usi majores eorum fuissent, cum
adimendae Etruscis Capuae clandestinum cepissent con-
siliium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator ac-
ciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. sin-
guli introducebantur. Erat cum alius apparatus sacri,
qui perfundere religione animum posset; tum in loco
circa omni contecto arae in medio, victimaeque circa
caesae, et circumstantes centuriones strictis gladiis. Ad-
movebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut
sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quae visa
auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein
jurare cogebatur diro quodam carmine, in execratio-
nem capitis familiaeque et stirpis compolito, nili isset in
proelium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex
acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non ex-
templo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos
se,

se, obruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata ab integumento confecti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, et cristatae galeae, ut inter ceteros eminent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatae legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam confedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Interamniati reliquerat, decretae erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, operati superstitionibus, concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Caesa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. praeda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: laceffendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegae consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentioneque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit: *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste.*

Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. Diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de praesenti hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum differuit. Non enim cristas vulnera facere; et per picta atque curata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occisione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsani nomini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliaque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita foedera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinae sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacra mixta hominum pecudumque caede respersus, ancipiti Deum irae devotus, hinc foederum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc iurjurandi adversus foedera suscepti execrationes horrens, in vitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, eives, hostes metuat.

XL. Haec, comperta perfugarum indiciis, cum apud infensos jam sua sponte milites differuisset, simul divinae humanaeque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: poenitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius silentio surgit, et pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique aequae intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, cum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus, tripudium solitimum consuli nuntiavit. Consul laetus auspicium egregium esse, et Diis auctoribus rem gesturos, pronuntiat; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in aciem
nun-

nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariae ferme erant) Cominium profectas. quod ne ignoreret collega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quaeque locis, et praefectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, Cajos Caedicium et Trebonium, praefecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis in tumultum conspectum propere circumducere jubet, atque inde inter ipsam diuinationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambigi de auspicio, renuntiarunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem Marte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nuntiat, in semet ipsum religionem recipit. Mini quidem tripudiam nuntiatum, populo Romano exercituique egregium auspiciū est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa, insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificentum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nuntiatum est, *Dii in proelio sunt, inquit; habet poenam noxium caput.* Ante consulem haec dicentem corvus voce clara occinuit. quo laetus augurio consul affirmans nunquam humanis rebus magis praesentes interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli iussit.

XLI. Proelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in proelium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuisent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus infidens

fidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecudumque strages, et resperſae fando nefandoque sanguine arae, et dira execratio, ac furiale carmen, detestandae familiae stirpique compositum. his vinculis fugae obstricti stabant, civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et caedere Deorum hominumque attonitos metu. repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad signa caedes pervenerat, cum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: et consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse: anniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret.* Haec insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Caedicioque praedixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt. panduntur inter ordines viae: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacunque impetum dedit. instant Volumnius et Scipio, et percullos sternunt. Tum, jam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatae cohortes: pariter jurati injurati que fugiunt, nec quenquam, praeter hostes, metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsus est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, laevum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem

Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiore fore munitae urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' aequo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a' portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergit ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem percurrunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

XLII. Haec primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: jam enim praeceps in occasum sol erat, et appetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra, castra capta videt: ab laeva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnae rei parta occasio esset, acciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri iussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quiescere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Caesa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriae traditur, non ferme alium ducem laetiorum in acie visum, seu suoapte ingenio, seu fiducia bene gerendae rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a proelio potuit; et in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad moenia omnibus copiis
ad-

admotis, coram cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocumque in loco fuisset obvius, obliteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit, ac testudine ad portas successit. simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res; et, qui aegre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abjectis armis, ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt. caesa ad quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatium, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum cum abessent a Cominio, revocati ab suis: neutri proelio occurrerunt. Primis ferme tenebris cum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrinque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem,

dinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat. jamque etiam legionariae cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Laetitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagraverunt. et consules, cum gratulatione mutua legionum suaeque, castra conjunxerunt. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, cum jam tempus esset deducendi ab Sannio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractae res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Sannium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare praeda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus

ab se gestis, diverſi, Papirius ad Saepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Literae conſulum ingenti laetitia et in curia et in concione auditaе; et quatridui ſupplicatione publicum gaudium privatis ſtudiis celebratum eſt. nec populo Romano magna ſolum, ſed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellaffe Etruſcos allatum eſt. Subibat cogitatio animum, quoniam modo tolerabilis futura Etruria fuiſſet, ſi quid in Samnio adverſi veniſſet; quae, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo conſules omniſque Romana vis averſa in Samnium eſſet, occupationem populi Romani pro occaſione rebellandi habuiſſet. Legationes ſociorum, a M. Atilio praetore in ſenatum introductae, querebantur, utri et vaſtari agros a finitiinis Etruſcis, quod deſciſcere a populo Romano nollent: obteſtabanturque Patres conſcriptos, ut ſe a vi atque injuria communium hoſtium tutarentur. Reſponſum legatis, *curae ſenatui futurum, ne ſocios fidei ſuae poeniteret: Etruſcorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Seguius tamen, quod ad Etruriam atinebat, acta res eſſet, ni Falſcos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruſcis junxiſſe. Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut ſeciales mittendos ad res repetendas cenſerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum juffu populi bellum Falſcis indictum eſt: juffique conſules fortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum hiſ etiam ſignis collatis ancipiti proelio, et cum majore ſua, quam hoſtium, jactura, dimicavit. Caſtris deinde poſitis, moenibus hoſtem incluſit. oppugnatum oppidum captumque. In hiſ tribus urbibus capta aut caeſa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Etruria Carvilio evenit ſecundum vota militum, qui vim frigoris
jam

jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum major vis hostium restitit. saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex aequo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem justam coegit hostes: obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus caedis editum, capta urbe: septem millia quadringenti caesi: capta minus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbem paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives jam omnia opleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multae civicae coronae, vallaresque, ac murales conspectae. Inspectata spolia Samnitium: et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quae nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Aeris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia. id aes reductum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. omne aes argentumque in aerarium conditum. Militibus nihil datum ex praeda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: cum, si spreta gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium illatae, et militi tum dari ex praeda, et stipendium militare praestari potuisset. Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed loci etiam colonisque finitimis, ad

templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Carvilius consul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella, locis sita munetis, expugnavit. Caesa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis aeris, et stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis faciendam locavit, prope aedem ejus Deae ab rege Ser. Tullio dedicatam. et militibus ex praeda centenos binos asses, et alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegae gratius accipientibus munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postonium legatum ejus: qui, dicta die a M. Cantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio ejus poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicelimi sexti a primis censoribus; lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmaeque tum primum, translato e Graecia more, victoribus datae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules

fules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Junium Brutum Scaevam. ipse Papirius praetor factus. Multis rebus laetus annus vix ad solatium unius mali, pestilentiae urentis simul urbem atque agros suffecit; portentoque jam similis clades erat. et libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in libris, Aesculapium ab Epidauro Romam arcesendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea re actum: praeterquam quod unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

EPITOME LIBRI XI.

Cum Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque praestitit. ejus consiliis et opera filius consul adjutus, caesis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Cum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapii consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, cum exercitui praeesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus foedus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt.

sunt. Censu acro, lustrum conditum est. censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter aes alienum, post graves et longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EPITOME LIBRI XII.

Cum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caesus est. Cum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui praererat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis querebantur, missi, pulsati sunt. ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

*V*alerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiore senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem ocelorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit. ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum foedus renovatum est. Cum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Brutios, et Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

*P*yrhus in Siciliam trajecit. Cum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet, ejus, qui citatus non responde-

rat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustrum a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cosa. Carthaginensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterca contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.

EPITOME LIBRI XV.

*V*ictis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. Coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti coepit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliarus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

Origo Carthaginensium et primordia urbis eorum referuntur: contra quos, et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus; cum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem saepius bene pugnatum. Perenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Aesernia deducta est. Res praeterca contra Poenos et Volsinios prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XVII.

Cn. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, et per fraudem velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Poenorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriae duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a coena, tibicine canente, funale praeferreretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos, et Corsos, et Hannonem Poenorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, cum in locum iniquum, a Poenis circumfessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. Hannibal dux Poenorum victa classe, cui praefuerat, a militibus

bus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali proelio Poenis, in Africam trajecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus Cos. in Africa serpentem portentosae magnitudinis cum magna militum clade occidit, et cum aliquot proeliis adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missus quæsitus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus ejus a mercenario desertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcesso a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedaemoniorum duce, victus proelio, et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformare naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores, cum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, et jurejurando adstrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, cum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumto, perit.

EPITOME LIBRI XIX.

Caecilius Metellus, rebus adversus Poenos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, jussis mergi pullis, qui cibari volebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciem dixit, fortis ultimae hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt, Fregenae, in agro Salentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui contentis auspiciis male pugnaverat, a ludis revertens, cum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! ob eam causam mulcta ei dicta est. Duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus, pontifex maximus A. Postonium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, cum is ad bellum gerendum proficisci veller, in urbe tenuit; nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriae C. Lutatus consul, victa ad Aegates insulas classe Poenorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adjectae sunt, Velina et Quirina. Falisci cum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

EPITOME LIBRI XX.

Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi, cum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Praetorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli Transalpini, qui in Italiam irruerant, caesi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latiniq̄ue nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. item Illyrii, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia, ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, cum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit: et circum Flaminium extruxit. Coloniae deductae in agro de Gallis capto, Placentia et Cremona.

Wanderer's

Wanderer's

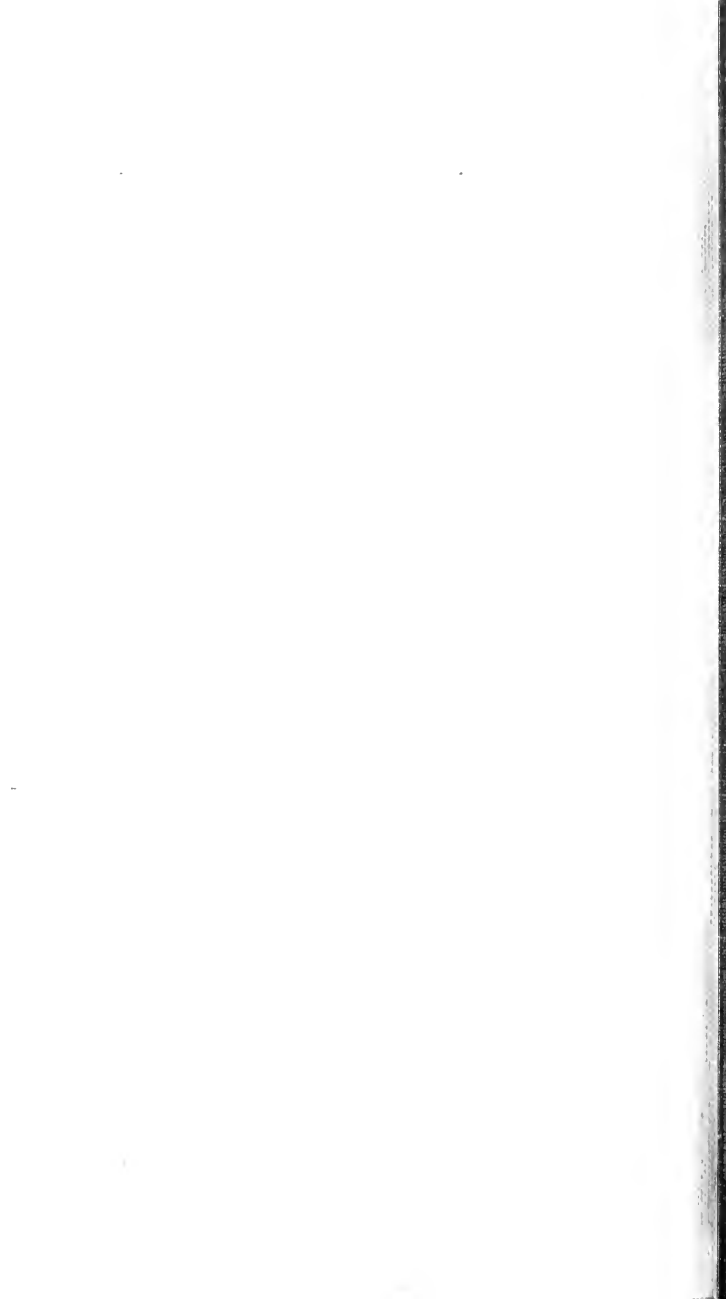
Wanderer's

Wanderer's

Wanderer's

Wanderer's

Wanderer's

233640

Livy

Historiarum libri.
Vol. 1.

LL

L7888

1818

821111
304 6/2/29

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU

